

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1908. a.

VIHIK

224

ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU TÖID
ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ

I

TARTU 1968

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIIRIK 224 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ в 1893 г.

TEADUSLIKU RAAMATUKOGU TÖID
I
ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ

TARTU 1968

Redaktsioonikolleegium:

R. Kleis, K. Noodla, L. Peep, A. Pärnakivi, L. Tiik, L. Trikkant
(toimetaja)

Редакционная коллегия:

Р. Клейс, К. Ноодла, Л. Пээп, А. Пярнакиви, Л. Тийк,
Л. Триккант (редактор)

ТРУДЫ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ

I

На эстонском, русском, немецком и английском языках

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту. ул. Юликооли, 18

Vastutav toimetaja L. Trikkant

Korrektorid E. Oja, N. Tšikalova, F. Kibbermann, G. Liiv.

Ladumisele antud 25. X 1967. Trükkimisele antud 28. XII 1968. Trükipoognaid 5,0. Arvestus-
poognaid 4,6. Trükiarv 500. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2. 60×90, 1/16. Tell. nr. 7370.
MB-11220. Hans Heidemanni nim. trükikoda, Tartu, Ülikooli 17/19. II.

Hind 30 kop.

PERIOODILISTE VÄLJAANNETE KOMPLEKTEERIMINE TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGUS XIX SAJANDI TEISEL POOLEL JA XX SAJANDI ALGUL (KUNI 1917. a.)

R. Parmas

TRÜ Teadusliku Raamatukogu arvukatest fondidest on perioodiliste väljaannete fond tänapäeval suurim ja koostiselt üks väärtuslikumaid. Selle rajamine, küll veel mitte iseseisva fondina, kandub tagasi raamatukogu tegevuse algaastatesse. Eriti hoogustus perioodika komplekteerimine aga XIX sajandi teisel poolel seoses ajakirjanduse lausa murranguliselt suurenenud produktsooniga. Kuivõrd perioodiliselt ilmuv trükisõna muutus just neil aegadel teaduse operatiivseimaks levitajaks, kujunes nii uudiskirjanduse muretsemisel kui ka järelkomplekteerimisel valitsevaks printsiip soetada esmajoones teaduslikku perioodikat. Viimase juurdekasv on vaadeldaval ajavahemikul olnud sedavõrd intensiivne, et juba möödunud sajandi kolmandal veerandil figureerivad perioodika juurdekasvu statistilised näitajad raamatukogu aastaaruannetes omaette, mis õigustab ka antud kirjanduseliigi käsitlemist iseseisva fondina.

Eesmärk muretseda ülikooli raamatukogusse perioodilisi väljaandeid võimalikult ammendavalt nii Lääne-Euroopast kui ka kodumaalt ei realiseerunud tsaarirežiimi kitsastes oludes kaugeltki mitte takistusteta. Seetõttu on üsnagi huvipakkuv jälgida, mis s u g u s t e s t i n g i m u s t e s ja kuidas õnnestus Tartu ülikooli raamatukogul omandada möödunud sajandi teisel poolel ja käesoleva algul kaasaja teaduste aktuaalseid suundi peegeldavat kirjandust sedavõrd, et see rahuldas omaaegseid vajadusi ja kujunes hindamatuks allikmaterjaliks teaduste ajaloo uurijaile tänapäeval.

*

Raamatukogu fondide komplekteerimise põhiprintsiibid kujunesid Tartu ülikoolis välja juba möödunud sajandi algul. Sisuliselt lähtusid need õppe- ja teadusliku töö profiilist ja nende rakendamise plaanipärasuse tagasid komplekteerimise organisatsioonilised

alused, mis püsisid peaaegu muutumatult raamatukogu tsaariaegse tegevuse lõpuni.

Raamatukogu tegevuse algaastatel kehtestatud ja 1865. a. uuendatud põhimääruse¹ kohaselt esitasid teaduskondade dekaanid raamatukogu juhatusel² iga semestri algul teaduskondades kooskõlastatud, eeloleval semestril vajaliku erialase kirjanduse nimestikud. Universaalse sisuga väljaannete ja väljaspool üksikute õppetoolide profiili olevate teoste nimestikud koostas raamatukoguhoidja. Semestri algul esitatud tellimisi oli võimalik täiendada ka semestri vältel ja raamatukogu kasutajaskonna tarbeks oli sisse seatud desideraatide raamat.

Tellitava kirjanduse, sealhulgas ka perioodika maht oli vaadeldaval ajavahemikul piiritletud raamatukogu eelarvega, mis kinnitatuna 1865. a. kehtis kuni Esimese maailmasõjani. Praktikast olid aga raamatukogu rahalised võimalused ülikooli valitsuse lisatöetuste abil saavutanud sama ulatuse juba 1850. aastatel.

1865. aastal kinnitatud eelarve andis raamatukogu käsutusse 5800 rbl.³ millest majanduskuludeks oli eraldatud 1300 rbl. Ülejäänud oli mõeldud raamatufondide täiendamiseks, kusjuures perioodika tellimiseks oli ette nähtud kindel summa — 800 rbl. Raamatukogu põhimäärusega jaotati komplekteerimissummad teaduskondade, seega suures lõigus ka teadusharude vahel järgmiselt⁴:

	Ajakirjade tellimiseks	Raamatute ostuks	Kokku
Ajaloo-keeleteaduskond	120.—	700.—	820.—
Arstiteaduskond	120.—	560.—	680.—
Füüsika-matemaatikateaduskond	120.—	700.—	820.—
Õigusteaduskond	60.—	420.—	480.—
Usuteaduskond	60.—	420.—	480.—
Üldise sisuga kirjandus	220.—	700.—	920.—
Vene kirjandus ⁵	—	200.—	200.—
Ajalehed	100.—	—	100.—
Kokku	800.—	3 700.—	4 500.—

¹ Reglement für die Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität. [Dorpat, 1865].

² Raamatukogu juhatus moodustas kõigi teaduskondade esindajatest koosnev raamatukogu nõukogu, raamatukogu direktor ja raamatukoguhoidja.

³ Käesolevas töös on rahavääringu all rublades mõeldud 1839.—1843. a. rahareformiga kehtestatud hõberubla.

⁴ Reglement für die Bibliotheksverwaltung. , lk. 2.

⁵ Spetsiaalselt vene kirjanduse tarvis määratud summa oli ette nähtud ka venekeelse perioodika jaoks; vene kirjanduse professor on märgitud ajaloo-keeleteaduskonna üldises koosseisus.

Kujutluse kirjanduse tellimise võimalustest üksikute teadus-
alade kaupa annab summade suhe õppetoolide arvuga, mis üld-
joontes oli aluseks ka kirjanduse tegelikul muretsemisel:⁶

	Õppetoolide arv	Ajakirjade tellimiseks ühele õppe- toolile	Raamatute ostuks ühele õppetoolile
Ajaloo-keeleteaduskond	9	13.33	77.78
Arstiteaduskond	11	10.99	50.99
Füüsika-matemaatikateaduskond	9	13.33	77.78
Oigusteaduskond	6	10.—	70.—
Usuteaduskond	5	12.—	84.—

Ajakirjanduse tellimiseks eraldatud eelarvesummade suhteliselt väike erikaal seadis perioodika fondi arvulisele juurdekasvule näiliselt tagasihoidlikud piirid. Ometi polnud needki tollal kooskõlas Rahvaharidusministeeriumi seisukohtadega, mille järgi ülikoolide raamatukogusid käsitati esmajoones õpperaamatukogudena, peamise ülesandega komplekteerida õpекirjandust. 1862. a. nõudis Rahvaharidusministeerium ringkirjaliselt isegi kulutuste vähendamist ajakirjandusele, kusjuures eriti tauniti meelelahutusliku perioodika muretsemist.⁷ Ometi moodustasid Tartu ülikooli raamatukogule 1862. a. tellitavatest ajakirjadest teadusliku perioodikana mitteametustatavad väljaanded ainult 10 nimetust (neist 2 Baltikumis ilmutat, 2 saksa ja 1 prantsuse väljaanne ning 5 Venemaal ilmutat: «Отечественные записки», «С.-Петербургские ведомости», «Русский вестник», «День», «Zeitschrift für Kunde des geistigen Lebens in Russland»), kuna ülejäänud, kaugelt üle 100 nimetuse, olid vaieldamatult teadusliku iseloomuga.⁸

Valitsevate ringkondade suunitusel, samuti eelarve tagasihoidlikust ulatusest hoolimata peegeldavad raamatukogu aastaruanded juba sajandi keskpaiku tähelepanu väärivat tõusutendentsi. Kui näiteks aastal 1857 ostetavate ajakirjade koguarv piirdus veel 84-ga (neist kodumaiseid väljaandeid 13, lisaks annetuste teel saaduid kokku 29),⁹ siis juba 1860. a. telliti ainuüksi raamatukogu peamise komisjonäri K. F. Köhleri kaudu Leipzigit

⁶ Suhteliselt väiksema summa planeerimisel meditsiinilase kirjanduse muretsemiseks oli arvestatud arstiteaduskonna omaette eelarvega instituutide raamatukogusid.

⁷ Kuraator ülik. valitsusele 4. XII 1862. — Eesti NSV Riiklik Ajaloo Kesk-arhiiv (ENSV RAKA), f. 402, nim. 5, s.-ü. 607, l. 1.

⁸ Raamatukoguhoidja ülik. valitsusele 28. XII 1862. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 607, l. 2.

⁹ Jahresbericht der K. Universität Dorpat 1857. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 794, l. 47—48.

134 välismaist ajakirja¹⁰ ja aastaks 1875 oli nii ostude, annetuste kui ka vähemal määral vahetuse teel omandatud ajakirju kokku 367 nimetust 9412-s köites.¹¹

Rõhuva enamiku tellitavatest ajakirjadest moodustasid sellal kodumaise teadusliku perioodika kõrval saksa väljaanded, kuid kogu vaadeldaval ajavahemikul suurenes pidevalt teistegi — prantsuse, inglise, USA, itaalia, arvukalt ka Skandinaavia jt. Euroopa maade väljaannete hulk. Seejuures püüti nn. eraajakirjade kõrval muretseda võimalikult rohkesti ka teaduslike asutuste ja seltside perioodilisi publikatsioone.

Perioodika fondi selline püsiv juurdekasv neil ja järgnevail aastail polnud aga mõeldav eelarvesummade ulatuse ja jaotuse fikseeritud piirides. Komplekteerimise praktiline edu tulenes raamatukogu juhtkonna suhtelisest iseseisvusest ja sõltumatusest ülikooli valitsusest nii tellitava kirjanduse valikul kui ka finantsküsimuste lahendamisel. Nii andis raamatukogu põhimäärus, mis kohustas küll teaduskondi oma tellimistes piirduma eelarvesummadega, raamatukogule endale õiguse kanda rahade võimalikke ülejääke või ka ülekulutusi järgmisse eelarveaastasse või aastakulutuste summaarseks reguleerimiseks üksikute teadusalade vahel.¹² Eelarve kasutamise selline paindlikkus ja otstarbekus oli tollal iseloomulik ainult Tartu ülikooli raamatukogule, mida piisava tunnustusega on rõhutatud ka omaaegses raamatukogunduslikus kirjanduses.¹³ Teiste ülikoolide praktikas oli sellistes küsimustes otsustavaks instantsiks kas ülikooli valitsus või nõukogu, kellel rahaliste kulutuste reguleerimise eesmärgil lasus üksikasjaliku järelevalve õigus kirjanduse tellimise (Harkovis, Varssavis) või eelarve kasutamise üle (Peterburis, Moskvast, Kiievis).¹⁴

Tarvidus rakendada raamatukogu juhtkonna õigusi aastabüdzeti kohandamiseks tegelikele vajadustele ilmnis Tartu ülikooli raamatukogus juba 1868. a., mil ajaloo-keeleteaduskond ja füüsika-matemaatikateaduskond olid sunnitud tegema kulutusi üle lubatud määra.¹⁵ 1870. aastatel oli aga perioodika fondi komplekteerimise vajadus kasvanud sedavõrd, et summade jaotamisest monograafilise ja perioodiliselt ilmuva kirjanduse vahel loobuti täielikult, sest näiteks aastal 1876 kulutati arstiteaduskonnas peri-

---

¹⁰ Verzeichnis der beim . Köhler . . 1860 verschriebenen Zeitschriften. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 557, l. 13—14.

¹¹ Jahresbericht der K. Universität Dorpat 1874. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1016, l. 24—25.

¹² Reglement für die Bibliotheksverwaltung. . . lk. 4—5.

¹³ Отчет по командировке библиотекаря И. Харьковского университета Константина Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. [Харьков, 1903]. lk. 22.

¹⁴ Samas, lk. 20—23.

¹⁵ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 18. XII 1868. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 638, l. 43.

oodiliste väljaannete muretsemiseks kogu eelarvesumma;¹⁶ aastal 1879 ületas füüsika-matemaatikateaduskond eelarve 411 rbl. võrra, olles tellinud ainult ajakirju ja jätkteoseid,¹⁷ kuna arstiteaduskond ületas samal põhjusel oma eelarve 325 rbl. võrra.¹⁸ Siitpeale iseloomustab kogu raamatukogu komplekteerimistegevust defitsiit iga eelarveaasta lõpul.

Rahaline kitsikus raamatukogu komplekteerimisel tulenes eelkõige eelarve ebaõigest planeerimisest. 1865. aastal määratu oli kinnitatud küll ülikooli juhtkonna projekti alusel, kuid siiski 200 rbl. võrra väiksemana teiste vene ülikoolide raamatukogude omast.¹⁹ 1863. a. oli Rahvaharidusministeerium küll teinud Tartu ülikoolile ettepaneku rakendada ka siin teiste ülikoolidega ühtset eelarvet, kuid Tartu juhtkond oli lükanud selle tagasi kartusest veel suuremate reformide, s. o. ühtse statuudi ees.²⁰ Kui raamatukogu kümme aastat hiljem nõudis ülikoolilt suurema eelarve taotlemist, siis Rahvaharidusministeeriumile seda taotlust sellal ei esitatudki.²¹ 1882. a. esines raamatukogu nõukogu uue sooviga suurendada oma aastaelarvet 5000 rbl. võrra ülikooli sisemistest ressurssidest, s. o. nn. erisummade arvel (tasu loengute kuulamise eest, immatrikuleerimismaks, ülejäägid vakantsete professuuride arvelt jne.)²² Sellal aga polnud ülikool enam suuteline erisummadest nii suure osa regulaarseks loovutamiseks, sest ülikooli pea-aegu veerand sajandit kehtinud summaarse eelarve puudujäägid ületasid kõigvõimalikud sissetulekud. Samal ajal tegi tsaarivalitsuse kultuuripoliitika Baltimaadel Tartu ülikoolile omakorda kitsendusi: 1884. aasta ülikoolide reform koos eelarvete suurendamisega ei puudutanud Tartut hoopiski. Seoses sellega suurenes ka raamatukogu suhteline majanduslik mahajäämus, sest teiste ülikoolide raamatukogude eelarve tõsteti reformiga 7000 rublani.²³ Missugusteks kujunesid antud tingimustes Tartu ülikooli raamatukogu vajadused veel edaspidi, seda iseloomustab ülevaade

¹⁶ Prof. Boehm arstiteadusk. nõukogule 27. VIII 1876. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 840, l. 248.

¹⁷ Füüsika-matemaatikateadusk. ülik. nõukogule 19. I 1880. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 173.

¹⁸ Arstiteadusk. ülik. nõukogule 28. I 1880. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 172.

¹⁹ К. И. Абрамов и В. Е. Васильченко. История библиотечного дела в СССР до 1917 года. Москва, 1959, lk. 98.

²⁰ А. Будилович. Историческая заметка о бюджетных отношениях Имп. Юрьевского Университета в разные периоды его существования. — Журнал Министерства Народного Просвещения, 1895, № 9, lk. 4—5.

²¹ Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 31. III 1878. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 125—126.

²² Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 1. XI 1882. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 782, l. 91—95.

²³ Общий устав Имп. Российских университетов. Харьков, 1884, lk. 30.

kulutustest ainuüksi perioodilistele väljaannetele ja jätkteostele aastal 1900.²⁴

	Kulutused		
	jätk- teostele	ajakir- jadele	kokku
Ajaloo-keeleteaduskond	655.—	540.71	1195.71
Arstiteaduskond	50.—	698.68	748.68
Füüsika-matemaatikateaduskond	400.—	755.78	1155.78
Õigusteaduskond	100.—	275.16	375.16
Usuteaduskond	117.50	156.43	273.93
Üldise sisuga kirjandus	296.24	631.25	927.49
Kokku	1618.74	3058.01	4676.75

Raamatukogu eelarve mahajäämus tegelikest vajadustest pole seletatav ainult planeerimise vigadega. Olulise põhjusena lisandub terve rea uute õppetoolide rajamine juba 1870. aastatel ajaloo-keeleteaduskonnas ja arstiteaduskonnas, 1880. aastatel ka õigusteaduskonnas,²⁵ mis nõudis komplekteeritava kirjanduse profiili laiendamist. Eelnevaga kaasnes veel kogu trükitoodangu suurenemine ja raamatuhindade järsk tõus. Kuna ülikoolis õppekeelena 1893. aastani kehtinud saksa keel nõudis ülekaalukalt väliskirjanduse muretsemist, raskendas selle hankimist veel rahakursi pidev langus väliseturul. Viimane asjaolu lubas raamatukogu eelarve reaalselt väärtust juba 1870. aasta lõpul hinnata vaevalt 3000-rublalisisena.²⁶

Keerukate olude kiuste on neil aastatel siiski põhjust rääkida raamatukogu fondide enam-vähem plaanipärasest täiendamisest. Võimalikuks osutus see üksnes tänu ülikooli juhtkonna heapere-mehelikule suhtumisele raamatukogusse kui ülikooli kesksesse allasutusse, mille ülesandeks polnud teenindada ainult väikest üliõpilaste või teadlaste gruppi, vaid kogu ülikooli tervikuna. Sõltus ju eelkõige raamatukogu fondidest kogu ülikooli õppe- ja teadusliku töö edu. Nii arvestatigi ülikooli valitsuses iga-aastaste toetuste jaotamisel erisummadest alati ja esmajärjekorras just raamatukogu vajadusi. Määratud toetussummade suurus ilmutab küll äärmist ebastabiilsust, kuid need vastasid konkreetsetele vajadustele ja määrati raamatukogu juhtkonna või teaduskondade taotluste alusel. XIX sajandi viimasel veerandil moodustasid lisasummad keskmiselt 2000 rbl. aastas.

²⁴ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 504—513.

²⁵ Е. В. Петухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906, lk. 31, 37.

²⁶ Raamatukogu nõukogu ülik. nõukogule 31. III 1878. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 862, l. 125—126.

Raamatukogu äärmiselt komplitseeritud majanduslik seisund teeb ootuspäraseks lünkliku komplekteerimise. Ometi pole need raskused perioodika fondi kujunemist kuigivõrd kahjustanud. Et komplekteerimise põhiprintsiibiks oli vältida inkomplektsust, siis ei esine ka vaadeldud ajavahemikul ajakirjade aastatellimiste põhjendamatuid katkestamisi. Seevastu on kuni 1890. aastateni osutunud võimalikuks alustada igal aastal tavaliselt 3–6 uue ajakirja tellimist, kusjuures mõnedel aastatel esineb lausa erakordset juurdevoolu, näit.:²⁷

1875. a.	15 uut ajakirja
1876. a.	65 „ „
1880. a.	43 „ „
1883. a.	10 „ „
1885. a.	12 „ „
1889. a.	17 „ „

1890. aastate keskelt alates kuni vaadeldava perioodi lõpuni on aasta keskmine juurdekasv 15 nimetust, millest küll osa omandati publikatsioonide vahetamise teel.

Mõistagi ei kulgenud võitlus perioodika fondi täielikkuse eest pingutusteta ja majandusliku kriisi raskematel momentidel osutus mõnigi kord vajalikuks astuda üsna radikaalseid samme.

Nii näiteks otsustas raamatukogu nõukogu 1889. a. suures kitsikuses loobuda osast eelarve üldrubriigi summadest tellitavatest filoloogilise, etnograafilise ja universaalse sisuga ajakirjadest («Anglia», «American Journal of Science», «Romania», «Quarterly Review», «Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft», «Transactions of the New Zealand Institute», «Journal of the Asiatic Society of Bengal», «Proceedings of the Asiatic Society», «Verhandlungen der Leopold-Carolinischer Akademie der Naturforscher»)²⁸ millest enamik oli raamatukogule muretsatud juba nende ilmuma hakkamisest peale. Siiski suudeti ainelised raskused lisatoetuste abil ületada ja nimetatud otsuse kohaselt katkes tegelikult ainult ühe raamatukaubandusliku ajakirja («Börsenblatt für den deutschen Buchhandel») tellimine.

Kui aga raamatukogu sajandivahetuseks sattus taas suuresse ainelistesse raskustesse, nõudis sedapuhku juba ülikooli valitsus väljaminekute vähendamist ja koguni eelarve piirideni.²⁹ Teatavasti oli raamatukogu kulutuste määr jätkuvate ja perioodiliste väljaannete omandamisel kasvanud enneolematult suureks (vt. lk. 8). Seejuures ei võimaldanud majandusliku seisundi perspektiivitus raamatukogul isegi täiel määral kohanduda ülikooli

²⁷ Andmed on võetud raamatukogu aastaaruannetest ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1026, 1034, 1071, 1096, 1109, 1142.

²⁸ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 19. II 1888. — TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond. Ülikooli raamatukogu fond (UR) 402, l. 434.

²⁹ Ülik. valitsuse otsus 9. IX 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 502.

uutele vajadustele seoses üleminekuga vene õppekeelele (peale usuteaduskonna). Õppekeele vahetamisel uuendunud üliõpilaskond pärines sellal valdavalt osas Venemaa keskkubermangudest ja enamasti vaimulikest seminaridest. Uute üliõpilaste ettevalmistuse põhipuuduseks oli aga äärmiselt madal võõrkeelte oskus,³⁰ mille tõttu suurem osa raamatukogu senistest fondidest jäi neile kättesaamatuks.

Ülikooli valitsuse ettepanek vähendada komplekteerimise kulusi mõeldamatu miinimumini oleks põhjustanud antud olukorras loobumist enamikust tellitavatest ajakirjadest. Raamatukogu nõukogu 25. novembri 1900. a. otsusega kärbitigi esialgu 5 universaalse sisuga ajakirja tellimised ja paluti ka teaduskondi piirata oma väljaminekuid samal teel.³¹ Teaduskonnad aga enamikus keeldusid perioodiliste väljaannete arvu vähendamast, osutades vajadusele seda hoopis suurendada.³² Ainuüksi arstiteaduskond leidis olevat võimaliku loobuda ühest ajakirjast, kuna ajaloo-keeleteaduskond oli nõus katkestama 4 ajakirja tellimise, nõudes nende asemele aga 22 uut nimetust.³³ Õppejõudude kategooriline keeldumine kokkuhoiust fondide inkomplektsuse arvel katkestas lõpptulemusena ainult 3 ajakirja — «Journal de pharmacie»³⁴, «Neue philologische Rundschau»³⁵ ja «Revue blue»³⁶ — tellimise. Lisaks viimati mainitutele otsustas raamatukogu nõukogu loobuda ka raamatukogunduslikest ajakirjadest, nagu «Library», «Zeitschrift für Bücherfreunde» ja üldrubiigi arvel tellitavast «Verhandlungen des Deutschen Reichstags»³⁷ ent kas jätkuva või järelkomplekteerimise tõttu on need raamatukogu fondides lünkadeta olemas.³⁸ Samuti on raamatukogus enam või vähem täielikkude komplektidena olemas ajaloo-keeleteaduskonna nõusolekul tellimisnimestikest mahatõmmatud ajakirjad: «Korrespondenzblatt des Gesamtvereins der deutschen Geschichts- und Alterthumsvereine», «Gothaischer Hofkalender» ja «Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed

³⁰ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513. — Üliõpilaste ebarahuldavale keelteoskusele on sellal korduvalt tähelepanu juhtinud ka õppejõud.

³¹ Samas.

³² Õigusteadusk. raamatukogu direktorile 13. XI 1900; Füüsika-matemaatikateadusk. raamatukogu direktorile 30. XI 1900; Usuteadusk. raamatukogu direktorile 18. XI 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 517—518, 531, 514—515.

³³ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513.

³⁴ Arstiteadusk. raamatukogu nõukogule 23. XI 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 520.

³⁵ Prof-te Nikitski ja Krašeninnikovi resolutsioon raamatukoguhoidja esitisele [24. XII 1900]. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 522—523.

³⁶ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 9. XII 1900. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1291, l. 507—513.

³⁷ Samas.

³⁸ Vt. Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost E. Vigel. Tartu, 1940.

og Historie», samuti rea õppejõudude poolt samas soovitud, kuid varem puudunud väljaanded: «Archiv für Papyrusforschung», «Eranos», «Hermathena», «Bibliothèque de l'École des chartes», «Bibliothèque de l'École des hautes études», «Revue de synthèse historique»,³⁹ millest küll osa on ilmselt muretsetud hiljem.⁴⁰

Niisiis õnnestus raamatukogul ülikooli kollektiivi abiga siiski ületada esimene tõsisem kriis aastal 1900, kuid suuremaid lünki põhjustas rahakitsikus fondides ja eelkõige ajakirjade hulgas aastal 1907, kui raamatukogu võlad olid kasvanud 16000 rublani,⁴¹ millest 12000 rbl. võlgneti 1904. a. alates tasumata arvete katteks raamatukogu komisjonärile Köhlerile Leipzigitis.⁴²

Raamatukogu tollane erakordselt ränk rahapuudus tekkis ülikooli erisummadest antava toetuse vähenemisest: aastal 1902 — rbl. 138.32, aastal 1903 — rbl. 2918.17 aastatel 1904—1906 mitte sugugi.⁴³ Viimase neelasid nüüd juba täielikult ülikooli suurenenud koosseis ja õppejõudude kõrgendatud palk, kuna kogu ülikooli eelarve oli jäänud peaaegu muutumatuks 1865. a. alates. Võrreldes veel teiste Venemaa ülikoolidega oli Tartu raamatukogu aineeline baas sajandivahetusel äärmiselt maha jäänud. Koos regulaarsete assigneeringutega erisummadest moodustas raamatukogu eelarve sellal Peterburi ja Moskva ülikoolis 17000 rbl., Kiievi ülikoolis 15500 rbl., Odessa ülikoolis 14400 rbl., Kaasani ja Varsavi ülikoolides 12000 rbl., Harkovi ülikoolis 10000 rbl., Tartus aga juhuslike toetussummade keskmist arvestades (majanduskuludeta) — 6400 rbl.⁴⁴

Raamatukogu krooniliseks kujunenud võlgnevus põhjustas enneolematuid seisukohavõtte ka raamatukogu nõukogus. Juba 1903. a. otsustati järgmiseks aastaks lisasummade mittesaamise korral katkestada igasuguste raamatute ja ajakirjade tellimine,⁴⁵ kuid antud juhul otsust siiski ei rakendatud. 1906. a. keeldus aga raamatukogu direktsioon endale vastutust võtmast võlgade edasise suurenemise eest⁴⁶ ja raamatukogu nõukogu otsusega loobuti 1907 aastaks kõigi raamatute ostust, 108 välismaise ja 1 kodu-

³⁹ Vt. Tartu ülikooli raamatukogu ajakirjade nimestik. Koost. E. Vigel. Tartu, 1940.

⁴⁰ Vrd. Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетскою Библиотекою и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. [Юрьев, 1908].

⁴¹ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 20. XI 1906. — ENSV RAKA. f. 402, nim. 5, s.-ü. 1511, l. 80—81.

⁴² Меры к покрытию дефицита Универс. Библиотеки [7. XI 1906]. — ÜR 854, l. 10—11.

⁴³ Обзор добавочных сумм 1892—1905. — ÜR 850, l. 134.

⁴⁴ Доклад библиотечной комиссии. — Заключение факультетов. Юрьев, 1901, lk. 55.

⁴⁵ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll. 25. I 1903. — ÜR 842a, l. 2—3.

⁴⁶ Raamatukogu direktor ülik. nõukogule 8. V 1906. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 51.

maise ajakirja ning 21 jätkuva teose edasisest tellimisest.⁴⁷ Jooksvaid komplekteerimiskulusid loodeti sellega kokku hoida umbes 1300 rbl. ulatuses, mille võrra oli keskmiselt ületatud ka raamatukogu aastaeelarve ainuüksi perioodiliste väljaannete muretsemisega. Kooskõlas raamatukogu nõukogu otsusega kohustas raamatukogu toliaegne direktor prof. A. A. Vassiljev ka raamatukoguhoidjat piirduma 1907 a. väljaminekutes rangelt eelarvesummaga, lubamata mingeid ülekulutusi 1908. a. arvel.⁴⁸

Kui raamatukogu nõukogu otsus oleks jõustunud täielikult, oleks raamatufondidesse kahtlemata tekkinud lünk, mille täitmine edaspidi oleks osutunud peaaegu võimatuks. Kavatsus pörks aga äärmiselt tugevate opositsioonile kõigis teaduskondades, ja juba 1907 a. juunis uuendati 35 ajakirja tellimised.⁴⁹ 1908. aastaks ja ka edaspidi komplekteerimisele määratud lisatoetused võimaldasid tekkinud lünga täitmist aga sedavõrd, et lõpptulemusena jäid inkomplektseteks ainult 19 väljaannet: «Annales du Musée Marseille», «Annuaire de l'Observatoire municipal de Montsouris», «Archiv für Schiffs- und Tropenhygiene», «Zentralblatt für Anthropologie» (tellitud ka anatoomia instituudis), «Chronique de France», «The Babylonian Expedition», «Gazette des beaux arts», «Gothaischer Genealogischer Hofkalender», «Journal and Proceedings of Asiatic Society of Bengal», «Justizstatistik», «Proceedings of the London Mathematical Society», «Questions diplomatiques et coloniales», «The Edingburgh Review», «Revue de l'orient chrétien», «Revue des cours et conférences», «Wisła», «Zeitschrift für Österreichische Gymnasien», «Zeitschrift für den deutschen Unterricht», «Zeitschrift für Untersuchung der Nahrungsmittel» (viimane oli tellitud ka hügieeni ja farmaatsia instituutides).⁵⁰

Peale väheste erandite on loendatud väljaanded siiski teisejärgulise tähtsusega, nii et raamatukogu fondi väärtus kokkuvõttes ei vähenenud eriti märkimisväärselt. Seejuures oli ajakirjade koguarv aastaks 1908 kasvanud 901 nimetuseni 40864 köites,⁵¹ mis raamatukogu liigitussüsteemi järgi jagunesid erialadesse järgnevalt:⁵²

---

⁴⁷ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 7. XI 1906. — UR 842a, l. 10—11.

⁴⁸ Бюджет библиотеки на 1907 год к 26 февр. 1907 г. — UR 854, l. 9.

⁴⁹ Список журналов — UR 854, l. 59—61.

⁵⁰ Vt. Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost E. Vigel. Tartu, 1940.

⁵¹ Годовой отчет 1907. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1366, lk. 29—30.

⁵² Andmed on toodud 1908. a. ilmunud ajakirjade nimestiku alusel: Список журналов и других периодических изданий... [Юрьев, 1908.]

Teadusharu fondide liigitussüsteemi järgi		Vene-keelseid	Võõr-keelseid	Kokku
II.	Keeleteadus	9	55	64
III.	Usuteadus	11	42	53
IV.	Õigusteadus	6	50	56
V.	Arstiteadus	22	73	95
VI.	Filosoofia	1	12	13
VII.	Pedagoogika	5	6	11
VIII.	Riigiteadus	27	28	55
IX.	Sõjateadus	—	2	2
X.	Loodusteadused	19	77	96
XI.	Tehnoloogia	18	15	33
XII.	Matemaatika	1	18	19
XIII ^a	Geograafia	11	42	53
XIII ^b	Ajalugu	26	70	96
XIV	Ilukirjandus. Kunst	1	13	14
XV	Kirjandusteadus	8	85	93
XVI.	Universaalse sisuga kirjan- dus	25	125	150
		190	711	901

Ostetud väljaannete kõrval peegeldavad toodud andmed vähe-
mal määral ka annetuste ja publikatsioonide vahetuse teel oman-
datud väljaandeid, kusjuures viimaste enamik langeb ajaloo, loo-
dusteaduste, eriti aga universaalse sisuga kirjanduse valdkonda
(teaduslike asutuste, eeskätt teaduste akadeemiate, ka ülikoolide
väljaanded)

Tõsisemad ja tänini täitmata lüngad, eriti välisperioodi-
kas, on raamatukogus tekkinud alles Esimese maailmasõja puhke-
misega, mil järsult katkes kirjanduse sissevedu eeskätt Saksa-
maalt. Sõjategevusest otseselt tingitud takistustele lisandus siis
veel keeld teostada rahalisi operatsioone saksa firmadega⁵³ ja see
katkestas hoobilt vahekorrad ka raamatukogu senise peamise
varustajaga — Köhleri ettevõttega Leipzgis. Teiste maade peri-
oodilisi väljaandeid (inglise, prantsuse, itaalia, šveitsi, ameerika)
otsustas raamatukogu nõukogu uue olukorra tõttu tellida Wolffi
raamatukaupluse kaudu Peterburis,⁵⁴ kust seni oli saadud peami-
selt kodumaiseid väljaandeid.

Põhjaliku segaduse väliskirjanduse komplekteerimisel tekitas
tookord veel vene rubla kursi enneolematult suur langus maailma-
turul, mis tingis vajaduse välisvaluuta järele. Järgnevatel sõja-
aastatel raamatukogu ja teistegi ülikooli instituutide varustajaks
saanud Liederti raamatukauplus Moskvast taotleski ülikooli raa-
matukogu jaoks valuutat 8000 rbl. ulatuses (tellimisteks Taanist

⁵³ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 25. II 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1511, l. 551.

⁵⁴ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 25. XI 1915. — ÜR 842^a, l. 39—40.

6000, Prantsusmaalt 1000 ja Inglismaalt 1000 rbl.)⁵⁵, kuid selleks oli vaja Rahandusministeeriumi erikantselei luba. Viimane saadi alles 1917 a. keskpäiku eeskätt perioodika tellimiseks (raamatukogule 8000 rbl., teistele instituutide ja kabinettide raamatukogudele 16286 rbl.),⁵⁶ ent dokumentatsiooni puudulikkus antud juhul ei võimalda järeldada komplekteerimise jätkumist. Perioodiliste väljaannete registreerimise raamat raamatukogu käsikirjade osakonnas⁵⁷ sisaldab viimaseid sissekandeid saksa väljaannete kohta aastast 1914, teiste maade ajakirjade puhul aga aastatest 1916—1917, kuid raamatukogu direktori esitisest ajakirjade lugemistoa kohta nähtub, et veel 1915. a. lõpul mingit välisperioodikat raamatukogusse ei saanud.⁵⁸

Kirjeldatud ajavahemikul on perioodika fondi komplekteerimiseks majanduslike takistuste kõrvaldamisel raamatukogule tõhusat abi osutanud ka ülikooli õppejõudude kollektiiv. Nii näiteks eraldati üksikute õppetoolide esindajate taotluste põhjal suurem osa toetusi ülikooli erisummadest. Vaevalt oleks raamatukogu juhtkonnal õnnestunud nii valutult ületada ka suuremaid kriisiaastaid 1900 ja 1907, kui poleks olnud ülikooli õppejõudude üksmeelset rinnet raamatukogu fondide terviklikkuse huvides. Suurim õppejõudude algatus kasutatava perioodika nomenklatuuri laiendamiseks langeb aga aastasse 1874, kui rida professoreid (osaliselt raamatukogu nõukogu liikmed) luhtunud katse järel uuendada raamatukogu eelarvet algatas suurejoonelise ajakirjade lugemisringi asutamise mõtte.⁵⁹ Lugemisringi põhikirja järgi oli ringi liikmetele ette nähtud aastane osamaks 15 rbl., mille eest tellitavad ajakirjad pidid aasta vältel olema ühiselt kasutatavad ringi lugemistoa, seejärel minema 10 rbl. eest iga tellija valdusse ning ülejäänu ülikooli raamatukogu fondidesse. Majanduslikeks kulutusteks taotleti ülikooli valitsuselt iga-aastaselt toetust 500 rbl. ulatuses.⁶⁰

Põhikirja projekt ei leidnud aga Rahvaharidusministeeriumis kinnitamist, sest see baseerus ringi liikmeskonna ebareaalsel stabiilsusel ega arvestanud raamatukogu huvisid esmajoones. Rahvaharidusministeerium tegi seejuures algatajatele omapoolse ettepaneku — anda ülikooli valitsuselt taotletud 500 rbl. raamatukogu käsutusse uute ajakirjade tellimiseks ning tasuda liikmemaksudest

⁵⁵ Raamatukogu direktor ülik. valitsusele 28. II 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 255.

⁵⁶ Ülik. valitsus allasutuste direktoritele 20. V 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 279.

⁵⁷ UR 310.

⁵⁸ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 29. X 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1591, l. 220.

⁵⁹ Prof.-d Mühlau, Bulmerincq, A. Schmidt, Meyer, A. Oettingen ülikooli nõukogule 18. X 1874. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 1a—2.

⁶⁰ Statutenentwurf für das bei der Universität Dorpat neu zu gründende Journalistikum. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 14—15.

asjaajamiskulud.⁶¹ Viimasega ei nõustunud aga ringi asutajakond ja algatus kavatseset vormis ei teostunud.⁶² Uus ajakirjade lugemistuba rajati aga siiski ja selle täiendamiseks suurendati ülikooli erisummadest laekuva ühekordse toetuse abil raamatukogule seni tellitud ajakirjade hulka alates 1876. aastast kõigil teaduslaladel kokku 66 uue nimetuse võrra.⁶³

Majandusliku kitsikuse kasvamisel püüdis raamatukogu juhtkond leida mitmel viisil abi ka omaalgatuslikult, kusjuures olulisemaks töövormiks kujunes lepinguline koostöö mitmete Tartu organisatsioonidega.

Esimene niisugune leping sõlmiti raamatukogu nõukogu otsusel aastal 1882 organisatsiooniga «Akademische Musse», mis ühendas ülikooli õppejõude, üliõpilasi ja linna intelligentsi. Kokkuleppele organisatsiooniga tasuti rea ajakirjade tellimiskulud pooleks, kusjuures väljaannete saabunud üksiknumbrid olid esialgu 4 nädala vältel «Akademische Musse» käsutuses, kust nad seejärel ülikooli raamatukogule üle anti jäädavaks omanduseks.⁶⁴ Kahasse tellitud väljaanded (arvult 40—45) olid, peale 3—4 prantsuse ajakirja, suuremalt osalt jätkuks raamatukogus juba varem esinenud saksa teaduslikele ajakirjadele, eeskätt õigusteaduse ja ajaloo, aga samuti ka keele-, majandus- ja arstiteaduse valdkonnast, näit.: «Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft», «Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht», «Zeitschrift für Handelsrecht», «Kritische Vierteljahrsschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft», «Jahresberichte über die Fortschritte der klassischen Alterthumswissenschaft», «Revue critique d'histoire et de littérature», «Archaeologische Zeitung», «Archiv für slavische Philologie», «Philologus», «Vierteljahrsschrift für Volkswirtschaft», «Berliner klinische Wochenschrift», «Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik», «Petermanns geographische Mitteilungen», «Deutsches Archiv für klinische Medizin», «Archiv für Psychiatrie» jt.⁶⁵

Ülikooli raamatukogule igati kasulik lepinguline koostöö organisatsiooniga «Akademische Musse» vältas kuni selle sulgemiseni 1891. a., kusjuures lõpptulemusena moodustasid raamatukogule tellitud väljaanded ligikaudu poole seltsi lugemislauas olevast jooksvast perioodikast.⁶⁶ Organisatsiooni likvideerimise järel jät-

⁶¹ Выписка из журнала Ученого Комитета Министерства Народного Просвещения 23. VI 1875 — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 22—24.

⁶² Raamatukogu nõuk. ülik. nõukogule 16. X 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1020, l. 28—29.

⁶³ Raamatukogu direktor ülik. nõukogule 1. XII 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 840, l. 213.

⁶⁴ Raamatukogu nõuk. koosoleku protokollid 7. XI 1881 ja 3. III 1882. — ÜR 402, l. 239 ja 253.

⁶⁵ Vt. raamatukogu ajakirjade registreerimise raamatud — ÜR 300, 301, 302.

⁶⁶ Zeitschriften-Katalog [d. Akad. Musse]. 1884—1890. — ENSV RAKA, f. 2669, nim. 1, s.-ü. 57—63.

kas tegevust tema lugemissaal — «Akademische Lesehalle» («Студенческая читальня»), koondades oma liikmeteks peamiselt saksa üliõpilaskonda, kelle liikmemaksudest ja annetustest loodi materiaalne baas.⁶⁷ Raamatukogu vahetuse selle lugemissaaliga jätkus endistel alustel ja tellitava perioodika nomenklatuuri püsimisel omandas ta taas soodsa hinnaga ja samal hulgal teaduslikku välisperioodikat,⁶⁸ kuni seegi lugemissaal lõpetas liikmete vahetuse tõttu 1907 aastal oma tegevuse.⁶⁹

1907. aastaks kujunenud majanduslik kriis raamatukogus oli kahtlemata osalt tingitud ka nimetatud lugemissaali likvideerimisest. Et mõnetigi päästa ajakirjade fondi tollal täielikust perspektiivitusest, jätkati edaspidi ajakirjade ühistellimist Tartu Saksa Seltsi raamatukoguga (Lesehalle des Deutschen Vereins), mille juhatusse kuulus ka ülikooli raamatukoguhoidja W. Schlüter.⁷⁰ 1. jaan. 1907 sõlmitud lepingu kohaselt telliti võrdsete osamakude alusel 25 välismaist ja 1 kodumaine ajakiri (jätkuna akadeemilise lugemissaali perioodika nimestikust), kusjuures seltsil oli õigus kasutada ajakirju esmajärjekorras ja iga uue numbri saabumisel loovutas ta eelmise ülikooli raamatukogule.⁷¹ Hoolimata ilmselt soodsatest tingimustest, mis võimaldasid aastast komplekteerimiskulude säästu umbes 150 rbl. ulatuses, otsustas raamatukogu nõukogu 1908. a. ometi loobuda lepingu pikendamisest (4 häält 2 vastu)⁷² ja kulutusi perioodika fondi täiendamiseks kandis siitpeale ainult raamatukogu.

Perioodika jooksval komplekteerimisel on raamatukogu ostude kõrval fonde täiendatud ka publikatsioonide vahetamise teel. Sel kombel omandati esmajoones teaduslike asutuste ja seltside perioodilisi väljaandeid, mis paljudel juhtudel raamatuturule ei ilmunud või levisid seal vägagi kallihinnalistena. Nõuab aga eriuurimust, et käsitleda vahetussuhete intensiivset arengut ja iseloomu. Kui näiteks aastal 1865 vahetas Tartu ülikool oma väljaandeid välismaa teaduslikest asutustest ja seltsidest ainult 4-ga, siis 1917. aastaks oli nende arv kasvanud juba 53-ni, lisaks 13 teaduslikku raamatukogu ja 11 ajakirja toimetust, kokku 15-s välisriigis. Veel rohkem kasvas vahetlevate asutuste võrk kodumaal. 1865. a. saatsid Tartu ülikoolile perioodilisi väljaandeid 18 teaduslikku asutust ja seltsi (neist 9 Balti kubermangudes) ning

⁶⁷ E. B. Петухов, lk. 193.

⁶⁸ Vt. raamatukogu ajakirjade registreerimise raamatud. — UR 302, 309.

⁶⁹ Akadeemilise lugemissaali juhatus ülik. valitsusele 11. I 1907. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s.-ü. 1363, l. 9.

⁷⁰ Dritter Jahresbericht über die Tätigkeit des Deutschen Vereins in Livland 1908. Riga, 1909, lk. 12.

⁷¹ Vereinbarung zwischen der Kais. Universitäts-Bibliothek und der Lesehalle des Deutschen Vereins — UR 841, l. 29—30.

⁷² Raamatukogu nõuk. koosoleku protokoll 26. III 1908. — UR 842a, l. 15—16.

15 kõrgemat õppeasutust, kes erinevalt välismaa ülikoolidest andsid välja ka perioodiliselt ilmuvaid toimetiste sarju. Vaadeldava perioodi lõpuks on riiklike ja teaduslike asutuste ning seltside vahetuspunktid kodumaal kasvanud 151-ni (nendest Baltimail 20), kuna kõrgematest õppeasutustest olid vahetussuhted sellal juba 52-ga. Seejuures intensiivistus väljaannete vahetamine eriti 1893. aastal, mil Tartu ülikool hakkas välja andma oma toimetiste sarja («Ученые записки Имп. Юрьевского университета»). Tänu toimetistele on raamatukogul õnnestunud lühema või pikema aja vältel omandada ka tervet rida eraajakirju nii kodumaalt kui ka välismaalt. Viimastest olulisematena väärivad nimetamist alates 1895—1896 omandatud «Szazadok» (Budapest), «Kwartalnik historyczny» (Lvov), «Жите і слово» (Lvov), «Česky Casopis Historicky» (Praha), «Krok» (Praha), «Bulletino di Archeologica e Storia Dalmata» (Spalato), hilisematest «Юридически Преглед» (Sofia), «Медицинский Париж» (Pariis).

Eriti oluline on perioodika fondi komplekteerimisel olnud vahetussuhete rajamine kodumaiste eraajakirjadega, sest viimaste produktsiooni suurenemine ja nõudmiste kasv nende järele langes ajajärku, mil raamatukogu ainelised võimalused olid äärmiselt piiratud. Juba ülikooli toimetiste esimesel ilmumisaastal 1893 rajati vahetussuhted 35 ajakirjaga, mille arv kasvas maksimumaalse suuruseni a. 1896 (87 ajakirja). Aastani 1917 on vahetussuhted lühemat või pikemat aega kehtinud (katkenud peamiselt ajakirjade ilmumise lõppemisel) kokku 133 erineva ajakirjaga.

Vahetuse teel on ülikooli raamatukogu eraettevõtjatelt omandanud rohkesti teaduslikke ajakirju mitmetelt aladelt, näiteks: «Научное обозрение», «Русская медицина», «Судебная медицина», «Фармацевт», «Этнографическое обозрение», «Акушерка», «Вестник общественной гигиены, судебной и практической медицины», «Византийский временник», «Русский архив», «Гермес», «Естествознание и география», «Летопись русской хирургии», «Вестник права и нотариата», «Фармацевтический журнал» jpt. Samuti on sel teel omandatud rohkesti ühiskondlik-poliitilise sisuga ajakirju ja ajalehti, kusjuures vahetussuhete loomisel nende toimetustega on määravaks olnud raamatukogu juhtkonna või ülikooli väljaannete toimetaja progressiivne maailmavaateline suunitus. Tähelepanu väärivad selletaoliste väljaannete hulgas näiteks liberaalse suunaga «Вятская газета», millele tegid kaastööd poliitilised väljasaadetud, peredvižnikute häälekandja «Искусство и художественная промышленность», 1899. a. revolutsiooniliste marksistide juhtimisel olnud «Научное обозрение», liberaalsete narodnikute ja revolutsiooniliste marksistide ühine väljaanne «Новое слово», marksistlikke ideid propageeriv «Образование» jt. Tuleb aga märkida, et vahetuse teel omandati ka

mõningaid reaktsoonilise sisu ja usulis-müstitsistliku kallakuga väljaandeid, nagu «Русская беседа», «Северный вестник», «Странник», «Хозяин» jt.

Uute väljaannete jooksva omandamise kõrval on raamatukogu perioodika fondi hulgaliselt täiendatud järelkomplekteerimise teel, eriti ajajärgul enne sajandivahetust, mil raamatukogu ainelised võimalused olid suhteliselt paremad. Nii raamatukogu juhtkond kui ka üksikute õppetoolide esindajad on pidevalt huvitunud lünkade täitmiseks kas tervete seeriade või härvemini üksikute aastakäikude näol (viimast laadi lünki püüti vältida juba jooksva komplekteerimisel) mille kohta leidub nii kirjavahetustes kui ka raamatukogu aastaaruannetes hulgaliselt näiteid. Valdav osa tagantjärele muretsetud ajakirjadest on seejuures inglise või ameerika päritoluga, mis omamoodi peegeldab komplekteerimistegevuse avaraumumist XIX saj. teisel poolel. Ei puudu aga ka näiteid saksa ja prantsuse ajakirjanduse kohta. Nii omandati näiteks 1869. a. akadeemik K. E. v. Baeri isiklikust raamatukogust «Zeitschrift für wissenschaftliche Zoologie» Bd. 1—18, 1848—1865; 1871. a. antikvaarselt «Gazette des hopitaux» 1841—1868; «Proceedings of the R. Society of London» vol. 1—17 1850—1869; 1872. a. «Transactions of the Pathological Society of London» vol. 1—19, 1846—1868; «American Journal of Science» vol. 1—50, 1846—1870; 1874. a. «Transactions of the R. Irish Academy» vol. 1—23, 1787—1854; 1875. a. «Revue Archeologique» t. 1—16, sér. 2, vol. 1—22, 1844—1870; «Transactions of the R. Society of Edinburgh» vol. 1—26, 1788—1871; 1878. a. «Archiv für katholische Kirchenwelt» Bd. 1—34, 1857—1875; 1879. a. «Serapeum» Bd. 1—34, 1840—1870; 1883. a. «Annals of Natural History» (London) 1838—1883; 1895. a. «Journal de l'École polytechnique» 1856—1870, «Journal für praktische Chemie» Bd. 1—154, 1828—1892, «Archiv für Dermatologie» Bd. 1—25, 1869—1893; 1896. a. «Annales de l'institut Pasteur» т. 1—10, 1887—1896⁷³ jt. Järelkomplekteerimise teel täiendati enne sajandivahetust ka kodumaiseid perioodilisi väljaandeid, näit.: 1873. a. «Сборник И. Русского исторического общества» т. 1—10, 1867—1872, «Записки Одесского общества истории и древностей» 1848—1872; 1898. a. «Христианское чтение» 1824—1894, «Православный собеседник» 1855—1896 jt., kuid suurem osa teaduslike asutuste ja seltside väljaannetest omandati regulaarse publikatsioonide vahetamise teel. Järelkomplekteerimiseks on seejuures rida teaduslikke seltse oma väljaandeid loovutanud ka annetustena, näiteks 1876. a. И. Русское географическое общество (74 köidet seni puudunud väljaandeid «Записки .», «Известия .» jt.). 1887 a. Общество любителей естествознания, антропологии и этнографии (viima-

⁷³ Andmed on toodud ülikooli aastaaruannetest. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 958, 998, 1016, 1026, 1055, 1065, 1096, 1109, 1218.

sed 15 köidet väljaannet «Известия .»), 1891. a. Православное Палестинское общество (30 köidet ajakirja «Православный Палестинский сборник») jt.

Nii ostude, publikatsioonide vahetamise kui ka annetuste teel omandatud perioodika fond Tartu ülikooli raamatukogus moodustas 1. jaanuariks 1918 1024 erinevat nimetust 56 823-s köites, kusjuures raamatukogu fond (ilma dissertatsioonideta) oli kokku 254 862 köidet.⁷⁴ Ülikooli pearaamatukogu täiendasid sellal aga ka arvukad kitsama profiiliga raamatukogud ülikooli instituutides ja kabinetides. Viimaste fondid täienesid nii vastavate allasutuste eelarve baasil kui ka publikatsioonide vahetuse teel ja sisaldasid samuti rohkesti perioodilisi väljaandeid. Nende raamatukogude komplekteerimisel püüti võimalikult vältida paralleelsust pearaamatukoguga.

Nii erialaraamatukogude arv kui ka nende fondide suurus ilmutavad vaadeldud perioodil jõudsat kasvu. Veel 1875. a. on raamatukogude arv 21, 1915. a. aga juba 37, kusjuures perioodilisi väljaandeid neis raamatukogudes 1875. a. oli 267 nimetust, 1915. a. aga 1318 nimetust.⁷⁵ Suuremad perioodiliste väljaannete kollektsioonid on asunud astronoomia observatooriumis, meteoroloogias, botaanikaaias, füsioloogia instituudis, keemia kabinetis ja ülikooli kliinikutes.

Ka erialaraamatukogude perioodilistest väljaannetest moodustavad valdava enamuse välismaised: 1907. a. andmete järgi on kokku 427-st nimetusest välismaiseid 351. Koos pearaamatukoguga sisaldas kogu ülikooli käsutuses oleva perioodika loend sellal aga 1328 erinevat nimetust, kusjuures nende hulgas dublette oli ainult 135, seega vaevalt $\frac{1}{10}$.⁷⁶

Mõistagi pole üksikute näidete või ka arvuliste andmete põhjal mõeldav anda hinnangut kujunenud perioodika fondi sisulisele väärtusele, sest see võiks selguda alles eriuurimuse tulemusena. Raamatufondi üldsuurust arvestades oli aga Tartu ülikooli raamatukogu teiste Venemaa ülikoolide hulgas omal ajal märkimisväärsel positsioonil: Esimese maailmasõja künnisel ületas teda vaid Peterburi ülikooli raamatukogu (fond 465 000 köidet). Kui aga erialases kirjanduses korrigeerida statistiline ebatäpsus,⁷⁷ mis näitaks Tartu ülikooli raamatukogu fondi 460 000 köite asemel 468 000 köitega, siis ületaks ta sellegi ja reastuks ülevenemaaliselt neljandana miljoniliste fondidega Peterburi Avaliku Raamatukogu, Rumjantsevi Muuseumi ja pisut väiksema Tea-

⁷⁴ Годовой отчет 1917. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1524, l. 17—18.

⁷⁵ Годовой отчет 1875. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1026, l. 90—95; Годовой отчет 1915. — ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1495, l. 35—38.

⁷⁶ Andmed on tuletatud väljaande järgi: Список журналов и дургих периодических изданий [Юрьев, 1908].

⁷⁷ К. И. Абрамов и В. Е. Васильченко, lk. 164.

duste Akadeemia raamatukogu järel. Tartu ülikooli komplekteerimistegevuse tendents hankida esmajärjekorras teaduslikku perioodikat lisab aga tunduvat kaalu kogu ülikooli raamatufondile üldse. Seda enam, et komplekteerimistegevuse organisatsioonilised alused tagasid kahtlemata väärtuslikemate väljaannete omandamise igal teadusalal ja võimaldasid Tartu teadlastele pideva informatsiooni teaduse saavutustest kogu maailma mastaabis.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

Käsitirjalised materjalid:

ENSV RAKA (Riiklik Ajaloo Keskariiv). F 402 (Tartu ülikool), nim. 4, säilitusühikud 782, 794, 840, 958, 998, 1016, 1020, 1026, 1034, 1055, 1065, 1071, 1096, 1109, 1142, 1218, 1366, 1495, 1524; nim. 5, säilitusühikud 557, 607, 638, 862, 1291, 1363, 1511, 1591.

F 2669 (Akadeemiline Musse), nim. 1, säilitusühikud 57—63.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade osakond, ÜR (Ülikooli raamatukogu fond), säilitusühikud 239, 253, 300, 301, 302, 309, 310, 402, 841, 842a. 850, 854.

Kirjandus:

Dritter Jahresbericht über die Tätigkeit des Deutschen Vereins in Livland 1908. Riga, 1909.

Reglement für die Bibliotheksverwaltung bei der Dorpater Universität. [Dorpat, 1865.]

Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik. Koost. E. Vigel. Tartu, 1940.

Абрамов К. И. и Васильченко В. Е. История библиотечного дела в СССР до 1917 года. Москва, 1959.

Будилович А. Историческая заметка о бюджетных отношениях Имп. Юрьевского Университета в разные периоды его существования. — Журнал Министерства Народного Просвещения, 1895, № 9, lk. 1—31.

Заключения факультетов. Выработанный по поручению Правления, доклад Библиотечной комиссии и мнения отдельных членов Совета Императорского Юрьевского Университета по вопросам, предложенным Господином Министром Народного Просвещения относительно желательного устройства университетов. Юрьев, 1901.

Общий устав Имп. Российских университетов. Харьков, 1884.

Отчет по командировке библиотекаря И. Харьковского университета Константина Рубинского для осмотра библиотек в Москве, Петербурге, Юрьеве, Варшаве и Киеве с 23 апреля по 23 мая 1902 года. [Харьков, 1903].

Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906.

Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром Университетскою Библиотекою и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями Университета. [Юрьев, 1908.]

КОМПЛЕКТОВАНИЕ ПЕРИОДИЧЕСКИХ ИЗДАНИЙ В БИБЛИОТЕКЕ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX И НАЧАЛЕ XX ВВ. (до 1917 г.)

Р Пармас

Резюме

С первых же лет ее основания (в 1802 г.) комплектование библиотеки Тартуского (Юрьевского) университета производилось, в первую очередь, научной периодикой, но особенную интенсивность этот процесс принимает во второй половине прошлого столетия в связи со все более растущей продуктивностью периодических изданий, а также в силу увеличения ее роли в распространении науки и знания. Комплектование совершалось главным образом путем покупок на основе принципов, зафиксированных в библиотечных правилах, согласно которым подбор заказываемой литературы подлежал ведению представителями отдельных кафедр, а количество их определялось сметой, предусмотренной по кафедрам, т. е. научным дисциплинам, соразмерно. За период времени с 1865 по 1915 г. строгость распределения сметы (всего 5.600 рублей серебром, на периодику — 800) явилась серьезной помехой для планомерного комплектования фондов, поскольку возрастающие нужды уже в 70-х годах вызвали перерасходы, а в первое десятилетие нашего столетия библиотека оказалась в состоянии задолженности, превышавшей сумму ее сметы на три года. Неоднократные ходатайства дирекции библиотеки в целях увеличения сметы оставались — в условиях царизма — тщетными, хотя в начале нашего столетия смета Тартуской библиотеки и составляла сумму лишь в 30—50% кредитов любой иной русской университетской библиотеки. Притом финансовое состояние библиотеки Тартуского университета осложнялось еще рядом обстоятельств, из которых самые значительные были постоянный спад курса рубля на международном рынке и замена в 1893 г. учебного немецкого языка русским, что обусловило резкое повышение спроса на русскую литературу, но не способствовало завершению комплектования иностранной литературы.

Однако, библиотеке удалось, благодаря правильной организации комплектования, приобрести наиболее важную часть научных периодических изданий как отечественных, так и зарубежных (прежде всего немецких и французских, а начиная с 70-х годов и английских, скандинавских, итальянских и американских). Прирост новых поступлений имел даже постоянную тенденцию к повышению: ежегодно в среднем 3—6 названий, а в отдельных случаях даже значительно больше (в 1875 г. — 15, в 1876 г. — 65, в 1880 г. — 43, в 1889 г. — 17 и т. д.), а к нашему столетию в среднем 15 новых журналов в год.

Планомерное комплектование стало возможным благодаря праву библиотечной комиссии регулировать распределение сметных сумм по отдельным видам литературы и по кафедрам, а также ее праву переносить расходы на следующий год. Немаловажное значение имели и нередкие добавочные кредиты, отводившиеся в порядке однократных субсидий со стороны правления университета из т. н. специальных средств пока это было возможно при крайне ограниченных материальных условиях всего университета. Некоторую часть зарубежных научных журналов (юридических, медицинских, исторических и др., всего 40—45 названий) библиотека приобретала, начиная с последней четверти прошлого столетия, даже в складчину с внеуниверситетскими организациями, объединявшими местную интеллигенцию, немецких и др. студентов («Академическая Мусса», студенческая читальня, Дерптский отдел Немецкого общества в Лифляндии). На основе соответствующих договоров названные объединения сохраняли за собой право пользоваться заказанными журналами в первую очередь в своих читальнях, а затем направляли их в собственность университетской библиотеки.

Несмотря на неоднократно принятые библиотечной комиссией и правлением университета решения прекратить заказы ряда журналов (во избежание перерасходов) в фонде периодических изданий некомплектности не имеется. Мало того, в последней четверти прошлого столетия даже предоставилась возможность докомплектовать полные серии повременных изданий, преимущественно английских и французских, что свидетельствует о расширении направленности всего процесса комплектования. Только в 1907 году библиотека была вынуждена окончательно отказаться от дальнейших заказов на 19 менее важных иностранных журналов (хотя первоначально предполагалось прекратить приобретение 109 журналов и 21 продолжающегося издания). Однако, в те времена в университетской библиотеке имелось уже свыше 900 различных журналов, 80% из которых являлись зарубежными (большей частью по литературоведению, естествознанию, медицине, лингвистике, истории, юриспруденции). Более важные, по сей день неизгладимые пробелы в зарубежной литературе возникли только в Первую мировую войну, в результате прекращения контактов с Германией, а также недостаток валюты для заказов литературы из прочих стран.

Наряду с покупками периодические издания в большей мере приобретены также путем обмена на диссертации университета и, начиная с 1893 г., на «Ученые записки Имп. Юрьевского университета». Таким образом приобретались как отечественные, так и зарубежные труды научных учреждений и обществ, а также т. н. частные журналы. Из отечественных частных научных и общественно-политических журналов путем обмена было при-

обретено всего 133 названия, оказавшиеся особенно нужными после замены учебного языка в университете.

Фонд периодических изданий Фундаментальной библиотеки, состоявший к 1917 году из более чем 1000 названий (около 57.000 тт.), дополняли многочисленные отраслевые библиотеки при университетских институтах и кабинетах. К тому же времени в них числилось свыше 1300 названий отраслевых научных журналов, приобретаемых вне сметы Фундаментальной библиотеки и по содержанию не дублирующих ее фонд.

Таким образом, основы организации комплектования библиотечных фондов обеспечили приобретение университетом всех ценнейших периодических изданий по всем отраслям науки, давая тартуским ученым солидную и постоянную информацию о научных достижениях в мировом масштабе.

DER ERWERB VON PERIODISCHEN SCHRIFTEN IN DER TARTUER UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND AM ANFANG DES 20. JAHRHUNDERTS (BIS ZUM JAHRE 1917)

R. Parmas

Zusammenfassung

Seit ihrer Gründung im Jahre 1802 hat sich die Bibliothek der Tartuer (Dorpater) Universität in erster Linie um die Anschaffung von wissenschaftlichen Zeitschriften bemüht. Mit besonderem Eifer wurden dieselben jedoch in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts angeschafft, weil die Zahl dieser Art von Druckwerken schnell zunahm und weil ihr in der Verbreitung von wissenschaftlichen Kenntnissen eine immer größere Bedeutung zukam. Die Anschaffung der Zeitschriften erfolgte hauptsächlich durch Kauf auf Grund der im «Reglement für die Bibliotheksverwaltung» festgelegten Prinzipien, laut denen die Auswahl der bestellten Literatur inhaltlich von den einzelnen Lehrstühlen, dem Umfang nach aber entsprechend den unter den Lehrstühlen proportional verteilten Quoten festgesetzt wurde. Der begrenzte Jahresetat (insgesamt 5600 Silberrubel, darunter 800 Silberrubel für die periodischen Schriften) im Zeitraum von 1865 bis 1915 hat eine planmäßige Erwerbung wesentlich erschwert. Die wachsenden Bedürfnisse hatten bereits in den 70er Jahren des vorigen Jahrhunderts Mehrausgaben verursacht, im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts war die Universitätsbibliothek aber derart verschuldet, daß sie ihren dreijährigen Voranschlag weit überschritten hatte. Wiederholte Gesuche der Bibliotheksverwaltung um die Vergrößerung des Etats wurden von den zaristischen

Behörden stets abgelehnt, obwohl der Etat der Tartuer Bibliothek am Anfang dieses Jahrhunderts nur 30—50% desselben anderer russischer Universitätsbibliotheken ausmachte. Dazu gesellten sich noch weitere Umstände, die die finanzielle Lage der Tartuer Bibliothek vielfach erschwerten: vor allem das Sinken des Rubelkurses auf dem Weltmarkt und das Ersetzen der deutschen Unterrichtssprache an der Tartuer Universität im Jahre 1893 durch das Russische. Diese Reform hatte die Nachfrage nach der russischen Literatur rasch ansteigen lassen und ermöglichte es nicht, den laufenden Erwerb der ausländischen Literatur fortzusetzen.

Dank der sachkundigen Erwerbstätigkeit gelang es jedoch der Bibliothek, den wesentlichen Teil von wissenschaftlichen Zeitschriften des In- und Auslands (deutsche, französische, englische, im letzten Viertel des vorigen Jahrhunderts auch noch skandinavische, italienische, amerikanische u. a. Zeitschriften) zu erhalten. Der Zufluß von neuen Publikationen wies in dieser Zeit steigende Tendenz auf: in der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts erwarb man jährlich durchschnittlich 3 bis 6 neue Zeitschriften, in einzelnen Fällen sogar viel mehr (im Jahre 1875 gab es 15, im Jahre 1876 — 65, im Jahre 1880 — 43, im Jahre 1889 — 17 periodische Schriften usw.), am Anfang unseres Jahrhunderts aber durchschnittlich 15 Zeitschriften jährlich.

Eine mehr oder weniger regelmäßige, doch zunehmende Vervollständigung des Zeitschriftenbestandes wurde nur unter bestimmten wesentlichen Umständen möglich, wie z. B.: das Recht der Bibliothekskommission die Etatsumme entsprechend den jeweiligen Bedürfnissen, nach Arten der Literatur oder nach Lehrstühlen zu regeln, evtl. die Mehrausgaben ins Budget des nächsten Jahres zu übertragen. Eine wesentliche Rolle spielten dabei auch die Zuschüsse, die vom Universitätsdirektorium aus den sog. Spezialmitteln auf Gesuche der Bibliotheksverwaltung oftmals erteilt wurden, so lange es bei den recht bescheidenen finanziellen Verhältnissen der Universität überhaupt möglich war. Einen beträchtlichen Teil von ausländischen wissenschaftlichen Zeitschriften (juristischen, medizinischen, historischen u. desgl. Inhalts, insgesamt 40—50 Titel) hat sich die Bibliothek seit dem letzten Viertel des vorigen Jahrhunderts angeschafft halbpart mit außerhalb der Universität existierenden Vereinen («Akademische Muße», «Akademische Lesehalle», «Deutscher Verein in Livland»). die die örtliche Intelligenz und die ausländischen Studenten vereinigten. Gemäß den getroffenen Vereinbarungen hatten diese Organisationen das Recht, die erworbenen Zeitschriften zuerst in ihren Lesesälen zu benutzen, nach einer gewissen Zeit aber wurden diese der Universitätsbibliothek zur ewigen Verfügung gestellt.

Ungeachtet der getroffenen Maßnahmen sah sich die Bibliothekskommission aus finanziellen Gründen oft gezwungen, auf eine Reihe von laufenden Zeitschriften zu verzichten. Da die

diesbezüglichen Beschlüsse aber meist nicht verwirklicht wurden, gibt es in dem älteren Zeitschriftenbestand keine Lücken, die durch Geldmangel zu erklären wären. Ganz im Gegenteil, es war sogar möglich, eine ganze Reihe von englischen, französischen, russischen u. a. Zeitschriften nachträglich zu erwerben, und erst im Jahre 1907 wurde auf die Bestellung von 19 weniger bedeutenden ausländischen Journalen (statt 109 Zeitschriften und 21 Fortsetzungswerke, wie es vorgesehen war) endgültig verzichtet. Zu jener Zeit enthielt die Zeitschriftensammlung aber mehr als 900 Titel, davon 80% ausländische, meistens auf dem Gebiete der Literaturwissenschaft, Naturwissenschaften, Medizin, Geschichte, Philologie und Jurisprudenz. Die wesentlichsten und bis zum heutigen Tage unausfüllbaren Lücken entstanden erst um die Zeit des Ersten Weltkrieges, da die Einfuhr aus Deutschland gesperrt und die Anschaffungen in anderen Ländern aus Mangel an Valuta verhindert wurden.

Neben dem Kauf wurden die periodischen Schriften in großem Maße auch mittels des Austausches gegen Dissertationen und seit dem Jahre 1893 auch gegen «Acta et commentationes Imp. Universitatis Jurievensis (olim Dorpatensis)» erworben, vor allem periodische Schriften der in- und ausländischen wissenschaftlichen Anstalten und Gesellschaften, aber auch mehrere Privatausgaben. Von den inländischen wissenschaftlichen und politischen Privatzeitschriften hat die Bibliothek durch Tausch insgesamt 133 Titel erworben, die sich nach der Ersetzung der deutschen Lehrsprache durch das Russische als dringend notwendig erwiesen haben.

Den Zeitschriftenbestand der Hauptbibliothek, der im Jahre 1917 mehr als 1000 Titel (in 57 000 Bänden) enthielt, haben mehrere Spezialbibliotheken der Institute und Kabinette der Universität in reichem Maße ergänzt (insgesamt über 1300 Zeitschriften). Bei der Vervollständigung der letzteren, die aus eigenen Mitteln erfolgte, wurde beachtet, daß man die Anschaffungen der Hauptbibliothek möglichst nicht dubliert. Die organisatorischen Grundlagen der Erwerbstätigkeit und ihre Zielstrebigkeit haben somit eine Erwerbung von wertvollsten Zeitschriften auf allen Gebieten gewährleistet und den Tartuer Gelehrten einen ständigen Kontakt mit den wissenschaftlichen Leistungen aller Welt ermöglicht.

TARTU ÜLIKOOLI RAAMATUKOGU 1920. AASTAIL

Fr. Puksoo

Käesolevas artiklis käsitletakse kodanliku Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli Raamatukogu tegevust peamiselt selle esimesel kümnendil, alates 1919. a. See periood oli olude sunnil uudsete probleemide tõttu palju pingelisem ja loomisrõõmsam järgnevast kümnendist. Viimane oli küll tulemusterikkam, seevastu aga rahuikum, kusjuures raamatukogu töö arenemine kulges tallatud radadel. Tuleb nentida, et Tartu ülikooli raamatukogu reevakueerimine sise-Venemaalt löi soodsad tingimused raamatukogu reorganiseerimiseks. Esmajoones asuti Eesti ülikooli õppetegevuseks vajaliku kirjanduse muretsemisele ja raamatukogus loodud uutele osakondadele kataloogide soetamisele. Ei pääsetud mööda ka raamatuhooldate laiendamisest juurdeehituse abil ja tööruumide ümberehitamisest tolle aja tehnilistele nõuetele vastavalt.

Kuna kodanliku Eesti Vabariigi ajal, samuti ka varem terve sajandi jooksul nimetati asutust Tartu ülikooli raamatukoguks, siis kasutatakse seda nüüdsest nimetusest (Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu) erinevat nimetust ka käesolevas kirjutises.

Ülevaade põhineb küll teatavas mõttes mälestustel, kuid nende värskendamiseks ei pidanud artikli autor üleliigseks kasutada kirjandust, peamiselt tema kodanlikul ajal avaldatud artikleid, nagu «Ülikooli raamatukogu» kogumikus «Eesti Vabariigi Tartu Ülikool 1919—1929». Ka on arvestatud teiste autorite kirjutisi. Statistiliste andmete ja daatumite täpsustamiseks tuli tutvuda Tartu ülikooli raamatukogu arhiivmaterjalidega Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis. Tartu ülikooli raamatukogu ajaloo vanemat järku on valgustanud W. Schlüter ja E. Vigel.¹

Pearõhk asetatakse raamatukogu personalile, raskustele, mis tekkisid asjatundliku ja kutseliselt ettevalmistatud isikulise koos-

---

¹ W. Schlüter. Die Dorpater Universitätsbibliothek. — Zentralblatt für Bibliothekswesen, Jg. 35, H. 1—2, 1918, lk. 1—15.

E. Vigel. Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu asutamine ja areng aastail 1802—1839. Tartu, 1962, 111 lk., illustr. (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 115).

seisu moodustamisel. Lisaks puudutatakse ruumikitsikuse lahendamist ja tööruumide sisustamist. On ju need probleemid olnud kõige aktuaalsemad raamatukogu direksioonidele minevikus ja on ka olevikus. Lõpuks ei saa nimetamata jätta katalooge ja ülikooli raamatukogus koostatud «Eesti raamatute üldnimestikku». Muud raamatukogu töö alased küsimused jäävad rohkem tagaplaanile.

Juba 1919. a. sügisel käisid ettevalmistused kodanliku ülikooli ellukutsumiseks, kus õppetegevus ja asjaajamine pidid toimuma eesti keeles. Ülikoolile valmistas suuri raskusi õppevahendite puudumine. Esimese maailmasõja ajal olid Jurjevi ülikooli asutuste ja instituutide varad mitmes järjekorras evakueeritud sise-Venemaale. Voronežis avati uus ülikool endise Jurjevi ülikool baasil. Väärtuslikumaiks aardeiks tagalasse viidud varade hulgas olid pearaamatukogu fondid, mis evakueeriti aastail 1915—1917 Esmajärjekorras kuulusid äraviimisele raamatukogus leidunud rariteetid ja käsikirjad. Fondid pakiti riiuilelt kastidesse kohaviitade järgi. Raamatukogu kastid said oma järjekorranumbri — musta, kuna punane number sellega kõrvuti tähistas ülikooli varade kastide üldist numbrit.

Siiski leidis 1919. a. sügisel, kui selle kirjutise autor määрати raamatukoguhoidja kandidaadiks, ülikooli raamatukogu ruumides, endise Tartu toomkiriku kooriosas, umbes 20 000 köidet. Neist suurema osa moodustasid 1918. a. Saksa okupatsiooni ajal annetustena saadud keskkooliõpikud ja ajaviitekirjandus. Neil trükistel ei olnud ülikooli õppetegevusest lähtudes olulist väärtust. Erandina nende seas paistis silma ajalooprofessor R. Hausmanni koduloo ainestiku poolest rikas 4000-köiteline raamatukogu. Viimane oli ihaldusobjektiks ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogule. Saksa okupatsioonivõimudelt ülikooli ülevõtmise momendist alates kuni 1. augustini 1919 oli ülikooli raamatukogu hooldajaks E. Eisenschmidt, Eesti Rahva Muuseumi asjaajaja.

Eesti ülikooli raamatukogu asuti täiendama 1919. a. peamiselt ostu ja osalt annetuste teel seoses balti mõisnike raamatukogude likvideerimisega. Sel teel omandatud kogudest tuleb nimetada Karlova mõisa omaniku V. B. Bulgarini umbes 5000 köidet, mille hulka kuulus ka vene kirjaniku Fadei Bulgarini raamatukogu. Eriti väärtuslikuks osutus kunstiväljaandeid sisaldav Raadi mõisa omanike v. Liphartide raamatukogu, kus leidsid kunstiteadlase K. E. v. Lipharti rariteetid. Nendest eraldati 2000 eksemplari ülikooli raamatukogule, osa läks üle ülikooli kunstiajaloo kabinetile ja osa kunstiühingule «Pallas».

Mõningal määral rikastus ülikooli raamatukogu 1919. a. alates sundeksemplaride varal. Kahjuks ei pakkunud tolleaegne eestikeelne trükitoodang teadusliku uurimise seisukohalt eriti mainimisväärtset kirjandust, pealegi ei ilmunud veel õpikuid ülikooli baasil. Siiski oli sundeksemplar raamatukogule suur panus ja

kujunes eesti bibliograafia koostamisel oluliseks faktoriks. 1920. a. jätkati pikema vaheaja järel kirjanduse tellimist välismaalt, kusjuures peaarõhk suunati ajakirjade komplektide täiendamisele.

Reevakueeritud kogude Tartusse saabumise ajaks 1920. a. sügisel oli sel moel raamatukogusse kuhjunud 60 000 köidet. Nende laenutamiseks tehti algust juba 1919. a. sügisel, kuigi väga tagasihoidlikes piires, arvestades väheseid fonde. On loomulik, et neis tingimustes kasutati lugemisvara seda elavamalt Tartu teises suuremas raamatukogus — Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus.

Fondide reevakueerimine ja kohalepaigutamine

Vene NFSV ja kodanliku Eesti Vabariigi vahel sõlmitud rahulepingu alusel veebruaris 1920 kuulusid Eestisse tagasitoomisele muu varanduse hulgas Tartu ülikooli raamatukogu fondid. Juba järgmisel kuul sõitis Nõukogude Venemaale ülikooli varanduste reevakueerimise komisjon, kuhu kuulus loomulikult ka ülikooli raamatukogu juhataja.

Läbirääkimistel Nõukogude esindajatega kujunesid põhiküsimuseks pearaamatukogu fondid. 1920. a. maikuus oli Moskvasse jõudnud rong raamatukogu varadega Voronežist, kus raamatud olid seisnud kogu aeg kastides lahtipakkimatult. Kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa esindajatest moodustatud segakomisjoni tegevusest varade läbivaatamisel võttis osa ka ülikooli raamatukogu juhataja seni, kuni ta haigestus ja pöördus tagasi Eestisse.

Vagunid jõudsid Tartusse sama aasta augustikuu lõpul ja avati Nõukogude esindajate juuresolekul. Esimene saabunud rong sisaldas peaaegu täielikult pearaamatukogule kuuluvaid kaste — arvult 1771, peale selle oli rongis ka ülikooli arhiiv. Järgnevaist saadetistest langes veel mõnikümmend kasti pearaamatukogu arvele. Viimastena jõudsid päralt de la Gardie arhiiv ja 12 kasti teiste rariteetidega. Dotsent P. Baumann (Haliste), kes asendas Moskvas komisjonis raamatukogu juhatajat, ja Nõukogude esindus olid kokkuleppel rariteetide hulgast välja noppinud väärtuslikumad venekeelsed trükised ja kirjalikud mälestised vene ajaloo alalt — manuskriptid ja autograafid. Need loovutati teatud tasu eest Voroneži ülikoolile.

Kokkuvõttes sai ülikooli raamatukogu tagasi inventeeritud teosed koos kataloogidega 1810 kastis, puudusid kaks kasti alfabeetilise kataloogi sedelitega. Veel jäi reevakueerida 23 kasti inventeerimata trükiseid, nende hulgas äsja enne evakueerimist hangitud teosed ja osa ajakirjade värskemaid numbreid. Need olid arvatavasti Voronežis välja laenutatud ja nende tagasinõudmiseks puudus komisjoni liikmetel isegi juriidiline alus.

Võib nentida, et kastid ja neis leiduvad raamatud ei saanud üldiselt kannatada evakueerimise ja reevakueerimise tagajärjel.

Suur osa kaste anti üle ülikooli raamatukogule 1920. a. novembris ja otseteed selle järel asuti raamatute tagasipaigutamisele riigile. Vähem kasutatavad dissertatsioonid leidsid ruuminappuse tõttu asukoha laias kütmata trepiruumis eluohtlikult kõrgeil riigileil (3—4 m) dubletid pööningul ja usuteaduslik kirjandus IV korrusel.

Aprillis 1921 viidi läbi fondide eraldamine arhiiv- ja käsikoguks. Endisest üldfondist eraldati uuemad, peamiselt XX sajandi trükised, kuhu liideti ka vanemad õpikud — kõik see kokku moodustas käsikogu. See oli ette nähtud üliõpilaste vajaduste rahuldamiseks. Uuesti ostetud raamatud leidsid ka koha peamiselt käsikogus.

Tartust pool aastakümnet eemal viibinud ülikooli raamatukogu endised varad muutusid kataloogide abil kasutamiskõlblikeks. See kõik teostati lõplikult 5 kuu jooksul raamatukogu personali pingelise töö tulemusena ja 50 üliõpilase abiga.

Kõigele vaatamata olid evakueerimisel ja reevakueerimisel ka omad positiivsed küljed. Selle tagajärjel avanes võimalus kergesti fonde ümber paigutada, mida poleks suudetud sooritada tavalises olukorras lisakuludeta. Nüüd oli juhus luua ning organiseerida uusi osakondi sõltuvalt otstarbekusest ja eesti ülikooli vajadustest. Lisaks sellele sai lihtsamalt teostada inventuuri üheaegselt raamatute ülesseadmisega riigile. Inventuur oli hädavajalik, sest Jurjevi ülikoolis oli raamatukogu fondide viimane inventuur teostatud mõnikümme aastat tagasi. Inventuuri tulemusena ilmnis, et raamatukogu üldfondidest puudus 2%. Nende hulka arvati ka Voroneži ülikoolile üleantud rariteetid, neist 86 ühikut käsikirjade osakonnast ja enne evakueerimist laenutatud trükised. Viimastest kodanliku ülikooli raamatukogu direktioon palju midagi kätte ei saanud. Üldine puudujääk tollal oli umbkaudu 8700 köidet.

Evakueerimise ja reevakueerimise vaheajal kogunenud eksemplaridest väärtuslikum osa — 25 000 köidet — lülitati tagasijõudnud põhifondidesse, osa anti üle aga ülikooli instituutide raamatukogudele ja ülejäänud viidi raamatukogu dublettide hulka. Ülikooli institute oli vaja abistada, kuna nende raamatukogud jõudsid Tartusse tagasi alles aasta hiljem.

Pärast fondide kohalepaigutamist oli Tartu ülikooli raamatukogu taas kõige suurem ja üks vanemaid raamatukogusid nii Eestis kui ka kogu Baltikumis. Et hinnata Tartu ülikooli raamatukogu osatähtsust kodanliku Eesti teaduslike raamatukogude hulgas, järgnegu linnulennuline ülevaade tolleaegseist tähtsamaist raamatukogudest. Suuruselt teisel kohal oli Tartus 1909. a. ellukutsutud Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu. Selles raamatukogus (praegu Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi arhiivraamatukogu) oli ja on talletatud vanem, enne 1917 a. ilmunud eestikeelne kirjandus umbes

90% ulatuses. Kuna Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu täitis selle tõttu tegelikult nn. rahvusliku raamatukogu funktsioone, kuulusid siin kasutamise fondi dubletteksemplarid ja needki ainult kohapeal. Ka oli Tartus ülikooli instituutidel suuremaid, osalt väiksemaid raamatukogusid fondidega kogusummas 150 000 köidet. Ülikooli juures asuvaist teaduslikest seltsidest omasid väärtuslikumaid raamatukogusid Õpetatud Eesti Selts ning Loodusuurijate Selts. Siinjuures olgu konstateeritud, et kõik teised teaduslikud raamatukogud Tartus olid üldsusele vähem kättesaadavad kui ülikooli pearaamatukogu.

Palju nigelamad tingimused teadusliku kirjanduse kasutamiseks olid Tallinnas, vabariigi administratsiooni keskuses. Siin kutsuti ellu 1918. a. Riigiraamatukogu, kuhu koguti kirjandust peamiselt ühiskonnateaduste alalt. Riigiraamatukogu sai ka sundeksemplare ja siia saabusid vahetusena paljude välismaa riiklike asutuste publikatsioonid. Kahjuks oli selle raamatukogu kasutamine piiratud rohkem kui vaja, mis põhjustas isikute sagedasi juurdepääsutaotlusi. Taotluste seas tasub siinjuures esile tõsta advokaadiabi A. Susi 1928. a. esitatud palvet, milles seatakse eeskujuks Tartu ülikooli raamatukogu kui laialdaselt kasutatavat. «. kui suudeti ja osati avada laiemale tarvitajate hulgale ülikooli raamatukogu Tartus, ilma et sellest kellelegi kahju oleks sündinud, siis ei tohiks ülepääsemata raskusi olla ka Riigiraamatukogu avamiseks laiematele ringkondadele ».²

Fondid

Paljude aastakümnete jooksul olid Tartu ülikooli raamatukogu fondid kujunenud väga mitmekülgseiks oma objektide poolest, kuna siia oli kogunenud peale trükiste ohtrasti käsikirju ja autograafe. Ka oli siia üle antud 1890. aastail rida kunstiesemeid; gravüüride kogu, portreid jms. 1. novembril 1921, pärast reevakueerimist, mahutas raamatukogu üle poole miljoni köite, nende hulgas ligi 230 000 dissertatsiooni.

Fondide täiendamiseks määratud summad kodanlikul perioodil kasvasid aasta-aastalt. Ülikooli valitsus nõustus andma püsivalt lisaks riigieelarvele toetusi ülikooli erisummadest. Sel teel muretseti perioodilisi väljaandeid ja monograafiaid. Siiski osteti raamatuid kuni 1925. aastani väiksemal arvul, kuna täideti lünki, mis olid tekkinud ajakirjade sarjades poole aastakümne jooksul. Esmajoones täiendati saksakeelseid perioodilisi publikatsioone, selle järel prantsus- ja ingliskeelsete ajakirjade aastakäike. Pearaamatukogule ei tellitud neid välismaiseid ajakirju, mis saabusid mõnda teise Tartu raamatukokku. Raamatuid telliti õppejõude soovitusel kõigilt teadusaladelt. Ainult meditsiini käsitlevaid

² Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklik Keskarhiiv, f. 1082, nim. 1, s.-ü. 151, l. 2.

teoseid — monograafiaid — ei tellitud pearaamatukokku arsti-teaduskonna esindaja soovil.

Tähtsamaks ülesandeks ülikooli raamatukogus kodanliku ülikooli algusaastail kujunes ajakirjade aastakäikude komplekteerimise kõrval *Estica* osakonna loomine ja täiendamine. Sellesse osakonda kuulusid: 1) kõik eestikeelsed teosed ja 2) muukeelsed Eestit käsitlevad teosed, nimetatud ka *Baltica*'ks, kuna viimased haarasid mitte ainult Eesti territooriumi, vaid ajaloolisel taustal laiemas mõttes kogu vana-Liivimaad ja tsaariaegseid Balti kubermange. Jurjevi ülikooli raamatukogus puudusid vastavad osakonnad, kuigi siin saadi kohalikult tsensorilt sundeksemplare, ka eestikeelseid. Hiljem, 1896. aastast alates saadeti siia Trükiasjade Peavalitsuselt Peterburist kõik Vene riigis ilmuvad eesti- ja läti-keelsete trükiste sundeksemplarid.³ Neist inventeeriti üldfondi ainult vähesed teaduslikud teosed, suurem osa moodustas mittekasutatava tsensuuriosakonna, kuna see tembeldati «väheväärtuslikuks ühepäevakirjanduseks».⁴

O. Kallas, kellel oli kavas eesti registreeriva bibliograafia ellukutsumine, mainib oma päevikus, et «Tartu ülikooli raamatukogus ei katalogiseeritud (!) E. (!) raamatuid ehk tehti seda ainult erandina (vist heideti neist osa ära, nii kui Peterburi Keiserlikus r-kogus, või olid nad nii ära peidetud, et neid ei leitud. Kui a. 1891 raamatute tiitleid korjasin, ei leidnud ülikoolist palju)».⁵

Reevakueerimisel asus see tsensuuriosakond viies kastis ja andis lisa uutele osakondadele. Vahepeal, enne reevakueerimist, oli saadud Siseministeeriumilt Eesti trükitoodangu alalt esimesed sundeksemplarid: 1919. a. oktoobris 655 ja 1920. a. veebruaris 1274 teost. Uus trükiseadus 1923. a. määras Tartu ülikooli raamatukogule 2 sundeksemplari, mida olid kohustatud raamatukogule kohale toimetama politseiülemad, hiljem prefektid kohe pärast teose trükist ilmumist. Uus seadus võimaldas puuduvate eksemplaride viivitamatut sissenõudmist raamatukogul endal ilma Siseministeeriumi vahetalitusega. Sundeksemplaride kohaletoimetamine muutus regulaarsemaks.

Estica osakond sai väärtuslikku kirjandust kasutamiseks Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogust, kust 1921. a. deponeeriti 3500 eestikeelset trükist. *Estica* muukeelset osakonda täiendati üldfondidest eraldatud teostega Baltimaade ajaloo ja kohaliku õiguse alalt. 1929. a. oli siin 9000 teost, puudusid Tallinna ja Riia ajalehed.

³ Е. В. Перухов. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет в последний период своего столетнего существования (1865—1902). С.-Петербург, 1906, lk. 120.

⁴ W. Schlüter, lk. 9.

⁵ R. Antik. Eesti rahvuslik arhiivraamatukogu. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat. 6. 1930. Tartu, 1931, lk. 130.

Lisaks *Estica* osakonnale moodustati kodanlikul ajal ka teatmike ehk lugemissaali kogu, kuhu valiti üldosakondadest vastavad teosed, peamiselt I osakonnast. Arhiivkogus likvideeriti I osakond ja teatmike kogu sai I osakonna kohaviida. Muretseti juurde tähtsamaid vanemaid teatmikke ja bibliograafiaid, mis raamatukogus puudusid. 1929. a. oli teatmike kogus paar tuhat teost. Praegugi on see kogu vanemate teatmeteoste poolest esikohal Eesti NSV raamatukogude hulgas.

1921. a. alates kasvasid raamatukogu fondid ka publikatsiooni vahetuse teel, sest samal aastal ilmusid kodanliku Eesti ülikooli väljaandel esimesed köited «E. V Tartu Ülikooli Toimetustest ehk Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis» kolmes sarjas. Neid saadeti laiali 330 teaduslikule asutusele, peamiselt välismaale. Algul saadi vahetusena väljaandeid vaid 95 asutuselt, ent 1929. a. oli see arv tõusnud 326-ni.

1923. a. nõuti ülikoolilt varade hindamist. Selle täpne teostamine ülikooli raamatukogus oleks vajanud n.ö. kümne asjatundja 10 aastat kestvat tööd, sest siinjuures ei saa baseeruda juurdekasvunimestikku sissekantud hindadel, mis kehtisid mõnikümmend aastat tagasi. Vanemate trükiste hinnad on kõikuvad olenevalt mitmesugustest asjaoludest. Neil asjaoludel nõustus Haridusministeerium, et trükiseid hinnati komplekselt keskmise hinnaga. Üksikult kuulusid hindamisele siiski kõik käsikirjad ja teised rariteetid.⁶ Raamatukogu fondide üldväärtuseks kujuneski sel teel 10 miljonit krooni. Kõige kallihinnalisemaks objektiks — veerand miljonit krooni — arvati de la Gardie arhiiv

Personal

Kodanlikus Eestis ei olnud veel raamatukoguhoidja kutset. Palgalisi bibliograafe ja bibliotekaare Eestis tsaariajal ja kodanliku vabariigi algusperioodil võis loendada sõrmedel. Ei olnud siin asutusi, mis oleksid neil võimaldanud omandada kutselist haridust. Üldiselt valitses väärarvamine raamatukoguhoidjate ülesannetest ja neisse ei suhtunud hindavalt kui kultuuri ja kirjanduse levitajaisse ning lugejate abistajaisse.

Neil tingimustel oleks võinud olla kõige loomulikumaks kaadri värbamise viisiks kodanliku ülikooli raamatukogule endise, Jürjevi ülikooli raamatukogu teenistujate ületulemine. Olid nad ju tuttavad selle raamatukogu struktuuriga. Ent endise 8 teenistuja hulgas polnud ühtegi eestlast, enamik neist ei osanud eesti keelt. Nad olid koos raamatukoguga evakueerunud Voroneži.

Endisist jäid Tartu vaid teenijad Jaan Uus ja Bernhard Fuchs (Tammelaas), kellest said esimesed kodanliku Tartu ülikooli raamatukogu töötajad. Nad mõlemad olid suured asjatundjad hoid-

⁶ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (ENSV RAKA), f. 2100, nim. 9, s.-ü. 14, l. 110.

laist raamatute kohaletoimetamisel. B. Fuchs-Tammelaasi korter asus raamatukogu hoones, mistõttu maja polnud öösi valveta.

Lisaks neile tuli värvata raamatukogu teenistujad, sealhulgas ka raamatukogu juhataja. Juhataja kohale esitasid avaldusi ülikooli kuraatorile igalt kutsealalt isikud, kes olid parajasti ilma kohata — endised mõisavalitsejad, kantseleiametnikud jt., olles tolleaegse mentaliteedi kohaselt veendunud, et mõisa valitsemisel ja raamatukogu juhtimisel ei ole suuremat erinevust.

Tollal ei olnud Eestis selle ala kõrgema haridusega spetsialisti-eestlast ning kohase isiku valimine ei osutunud kergeks. Ka artikli autor ei olnud küll kuigi suur asjatundja raamatukogunduse ja bibliograafia alal, ent leiti siiski olevat kandidaatide seas kõige vastuvõetavam isik sellele ametikohale. Ta oli ladinia ja kreeka keele õpetaja, valdas teisi keeli ja tundis huvi raamatu vastu. Ta oli olnud gümnaasiumis ka raamatukoguhoidja, kuigi see ei andnud erilisi, ülikooli raamatukogu juhatajale vajalikke kogemusi.

Neil asjaoludel määratigi artikli autor 18. augustil 1919 raamatukoguhoidja, tegelikult raamatukogujuhataja kandidaadiks eeldusega, et ta algul kohapeal omandaks mõningaid kogemusi ja hiljem end täiendaks välismaal. Kohapealseks juhendajaks sai 1. augustil 1919 raamatukoguhoidja abiks määratud Karl Duhmberg, kes oli juhatajaks *de facto* kuni 1. jaanuarini 1920. K. Duhmberg oli noorepoolsest raamatukogu kaadrist kõige eakam ja kaks korda vanem kui raamatukoguhoidja kandidaat. Ta oli mitmekülgsete huvidega organisaator, kuid püsimatu boheemlane, valdas mitut keelt, oli lõpetanud ülikooli ajaloolasena, kuid lisaks õppinud Saksa ülikoolides loodusteadusi. Ta oli olnud gümnaasiumiõpetajaks ja Kertši Muinasteaduste Muuseumi direktoriks, oli korraldanud v. Liphartide raamatukogu Raadi mõisas ja Firenzes. Ka ülikooli raamatukogus ei olnud tal püsi ja oktoobris 1920. a. määrati K. Duhmberg juba ülikooli mineraloogia kabineti assistendiks.

1919. a. oktoobriks-novembriks komandeeriti raamatukoguhoidja kandidaat Soome tutvuma sealsete raamatukogude korraldusega. Nende ülesannete sooritamisel oli talle Helsingis oma soovitustega suureks abiks tolleaegne Eesti Vabariigi saadik O. Kallas, tema endine õpetaja Tartu Aleksandri gümnaasiumis. Pidades silmas Tartu ülikooli raamatukogu fondide komplekteerimist, koondus komandeeritu tähelepanu esmajoones Helsingi ülikooli raamatukogus leiduvale vanema eestikeelse tsirjanduse kogule (umbes 8000 köidet) Oli ju Helsingi ülikool tsaarialajal Moskva ja Peterburi riiklike raamatukogude kõrval kolmas asutus, kellele loovutati suudeksemplar kõigist Venemaal ilmuvaist trüki-seist, ka eestikeelseist. Helsingi ülikooli raamatukogu juhatajal G. Schaumanil ei olnud midagi selle vastu, et see kogu ümber vahetada Tartusse, kuid seda kavatsust ei pooldanud Helsingi ülikooli õppejõud-filoloogid. Pealegi puudus Eestis samaväärne

materjal vastutaks andmiseks. Küll aga õnnestus saavutada Soome teaduslike seltside publikatsioonide tasuta saatmine Tartu ülikooli raamatukogule. Tollal ei ilmunud veel kodanliku Tartu ülikooli väljaannet «Acta et Commentationes», mis oleks võinud olla vahetusmaterjaliks. Ka oli Helsingis võimalus muretseda raamatukogule erialast kirjandust raamatukogunduse ja bibliograafia alalt.

Raamatukoguhoidja kandidaat tutvus Soomes iga tüüpi raamatukogudega, ka rahvaraamatukogudega, ning külastas ka Turu raamatukogusid. Siiski oli tema peamine huvi suunatud Helsingi ülikooli raamatukogule, kus ta oli õpilane sõna tõsisemalt. Ta töötas järgemööda raamatukogu kõigis osakondades, tungides raamatukogutehnika aabitsasse osakonnajuhatajate juhendamisel. Näiteks oli tema ülesandeks käsikirjade osakonnas praktilisel olulises koostada register akadeemik A. J. Sjögreni venekeelsele kirjavahetusele. Ent kõige väärtuslikumaid nõuandeid Tartu ülikooli raamatukogu reorganiseerimise asjus sai ta siiski L. O. Tudeerilt, kes oli tollal raamatukoguhoidja, s.o. juhataja abi. Kuna Tudeer oli samal ajal Helsingi ülikoolis ka kreeka keele dotsent, sai ta ettepaneku tulla Tartu ülikooli kreeka keele professoriks, millest ta loobus. L. O. Tudeer oli hiljem, aastail 1930—1955, Helsingi ülikooli raamatukogu juhataja.

Kui raamatukoguhoidja kandidaat oli Helsingist tagasi jõudnud, kinnitati ta Tartu ülikooli raamatukogusse raamatukoguhoidja kohale, alates 1. jaanuarist 1920. Raamatukogujuhataja nimetust hakati kasutama alles hiljem.

Olles reevakueerimiskomisjoni liikmena 1920. a. Petrogradis ja Moskvast, kasutas artikli autor vabu silmapilke sealsete riiklike ja kõrgemate õppeasutuste raamatukogudega tutvumiseks. Seal võeti teda kõikjal lahkesti vastu. Siiski ei leidnud ta seal kahjuks vajalikke eeskujusid, sest Nõukogude raamatukogud olid tollal arenguperioodis ja alles hiljem kujunesid nad eeskujulikemaks raamatukogudeks maailmas. Mäletatavasti kohtas ta Moskvast Udo Ivaskit N. P. Rumjantsevi Raamatukogus, tema ametikohas, ja tegi talle ettepaneku tulla Tartu ülikooli raamatukogu töötajaks. Eestisse opteerumise sooviva avalduse oli U. Ivask esitanud juba varem Eesti Komisjonile Moskvast. Sooviavaldusel on ülikooli kuraatori märkus, et U. Ivaskit võiks kasutada raamatukogus, ent tema võimeid oleks kohasem rakendada uues riigiarhiivis⁷. U. Ivask oli lõpetanud Moskva Arheoloogia Instituudi õpetatud arhivaari kutsega.

Aastail 1922—1932 viibis artikli autor suvekuudel raamatukogu huvides komandeerituna mitmel korral Lääne-Euroopa riikides. Lisaks kõigele jälgis ta pingeliselt erialast kirjandust. Kõige selle tagajärjel tundis ta end vaadeldava perioodi lõpupoole kompetent-

⁷ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 227; l. 1.

sena raamatukogunduse alal esinevate küsimuste iseseisvaks lahendamiseks ja isegi loengute pidamiseks raamatukogunduse ja bibliograafia alalt.

Kodanliku Eesti ülikooli raamatukogu personal oli selle algusperioodil eriti väiksearvuline. Hiljem küll isikuline koosseis kasvas, kuid samal ajal oli üpris kõikev, olenevalt erakorraliste tööde rohkusest raamatute reevakueerimisel ja raamatukogu reorganiseerimisel.

Skandinaaviamaade ja Soome ülikoolide raamatukogude eeskujul oli ka Tartu raamatukogu personal jaotatud teaduslikeks ja tehnilisteks töötajateks. Esimestelt nõuti ülikooliharidust. Need olid raamatukogu juhataja, raamatukoguhoidjad ja assistendid. Assistentide ülesandeks olid bibliograafia-alased ja kataloogimistööd. Raamatukoguhoidjaid oli kaks — üldosakonna ja *Estica* osakonna juhataja — neist üks asendas raamatukogu juhatajat selle äraolekul. Tehnilisteks töötajateks olid ametnikud ja nn. teenijad, kusjuures viimaste ülesannetesse kuulusid raamatute väljaotsimine lugejaile ja raamatukogu fondide korrashoidmine.

1919. a. septembris oli raamatukogus 3 teenistujat ja 2 teenijat, aasta lõpul aga 7 töötajat. Järgmistel aastatel kõikus alatiste töötajate arv 7—9 vahel, kusjuures ajutisi abijõude oli 3—9. 1930. aastail muutus kaader püsivaks: abijõud kadusid ja alatiste töötajate arv tõusis 13—14-ni. See oli siiski vaevalt pool vajalikust isikulisest koosseisust, mille tõttu töökoormus oli maksimaalne. 1924. a. määrati kindlaks töötajate tööaja kestus 7 tunnile, laupäeviti 6,5 tunnile. Töötati kella 8³⁰—15-ni, millele lisandusid valvetunnid lugemissaalis ülejäänud tööaja arvel.

Kuigi raamatukoguhoidjailt ja assistentidelt nõuti määruste kohaselt kõrgemat haridust, tuli vastavate isikute puudumisel algul nimetada assistendi kohale osaliselt üliõpilasi. Üliõpilasi rakendati ka tehniliste tööjõududena ja abijõududena. Neid edukalt ülikooli lõpetamise järel raamatukogus vakantsetele kohtadele teaduslikul alal. Raamatukoguhoidjad, osa assistente ja teenijad olid mehed, muu personal naised. Ametisse määramisel oli oluliseks tingimuseks keelteoskus, aga oma hariduselt kuulusid töötajad mitmesse teaduskonda. Ent suurem osa personalist olid filoloogid-ajaloolased, leidis ka majandusteadlasi ja üks matemaatik.

Vähesest kaadrist tingitult töötasid ka tehnilised tööjõud-ametnikud raamatukogus iseseisvate teaduslike ülesannetega. Näiteks Linda Metslang (Lao) korraldas ja kataloogis eestikeelset osakonda ning koostas samal ajal «Eesti raamatute üldnimestikku». Väga energilisele, elavaloomulisele ja oma seisukohtades printsiipiaalsele Marta Liblikule oli usaldatud autorite alfabeetiline kataloog. Teistest ametnikest tuleb nimetada kõigepealt Edith Rosenthali, Koidula õe miniat. Tema abikaasa, valitud kodanliku Eesti ülikooli meteoroloogia professoriks, suri teel sise-Venemaalt Tartusse. Kuna tema naine jäi raskesse ainelisse olukorda, soovi-

tas rektor teda raamatukogusse ametisse võtta. E. Rosenthal tõlkis ja toimetas «Koidula kirjad omakseile 1873—1886». Tema ülesandeks raamatukogus oli inventariraamatu korrashoid. Ingeborg Clausen oli abonemendis laenutaja. Ta oli väga korralik, laenajaile vastutulelik ja lugejaskonna poolt lugupeetav. Kantselei ala ja kirjavahetus kuulusid keeli valdaja Lilly Seebergi korraldusse.

Kokkuvõttes olgu konstateeritud, et eespool loetletud tehnilised töötajad kui ka edaspidi vaatlusele kuuluvad raamatukoguhoidjad ja assistendid olid kohusetruud ja distsiplineeritud kolleegid, kellel raamatukogu huvid ja töö olid südamelähedased.

K. Duhmbergi asemele sai raamatukoguhoidjaks ja ühtlasi ka üldosakonna juhatajaks Udo Ivask. Teiseks raamatukoguhoidjaks määrati hiljem Karl Weltmann. Need kaks ja veel O. Freymuth olid ainsad raamatukogu personalist, kes olid varem tegutsenud mujal bibliograafina ja bibliotekaarina.

Udo Ivaskil on silmapaistev koht tsaari-Venemaa ja Nõukogude Liidu bibliograafide ja bibliofiilide hulgas. Ta oli esmajärguline vene ekssliibriste tundja ja koguja, oli juhatanud Moskvas N. P. Rumjantsevi Raamatukogu (praegu V. I. Lenini nim. NSVL Riiklik Raamatukogu) rariteetide osakonda. Ta oli koostanud käsikirjas venekeelsete ja teiste Venemaal asuvate rahvaste keeltes ilmunud perioodika nimestiku. Ka Eestisse siirdudes pidas U. Ivask oma otsesemaks ülesandeks ellu kutsuda ja koostada eestikeelsete trükiteoste retrospektiivne bibliograafia, nagu ta oma avalduses nimetab.⁸ Taktiküllane, asjalik ja lõbus kaastöötaja, esteet, võitis U. Ivask üldise lugupidamise kolleegide ja raamatukogu kasutajate keskel. U. Ivask oli rohkem bibliograaf kui bibliotekaar. Tema rohkearvuliste Moskvas ilmunud publikatsioonide hulgas ei leidu kirjutisi raamatukogunduse alt. Hea organisaatorina osutus ta ülikooli raamatukogus asjatundjaks abiliseks kataloogide alal. Et reevakueeritud fondid kujunesid kiiresti kasutatavaks, oli osaliselt Udo Ivaski teene.

Kahjuks sai U. Ivask töötada ülikooli raamatukogus vaid alla kahe aasta (1. oktoobrist 1920 kuni oma surmani 15. mail 1922) reorganiseerimise algusperioodil, jõudnud Eestisse ühel ajal reevakueeritud koguga. Selle tõttu ei vasta kuidagi tõsioludele puudulikul informatsioonil põhinevad arvamused, nagu oleks U. Ivask juhtinud ülikooli raamatukogu reevakueerimist ja reorganiseerimist. Reevakueerimist juhtis Tartu ülikooli töötajaist määratud komisjon. Lõpuks ei saa nimetamata jätta Tartu ülikooli raamatukogus leiduvatele elseviiridele U. Ivaski poolt suure eruditsiooniga koostatud kataloogi, mis on varustatud prantsuskeelsete kommentaaridega. See võib praegugi eeskujuks olla bibliofiilsete bibliograafiate koostamisel.

⁸ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 227, l. 2.

U. Ivaskile iseloomult vastand oli Karl Weltmann (Feldmann) kergesti ärrituv, vähese organisatorliku võimega. Erialalt majandusteadlane, oli ta töötanud paar aastat Kiievi ülikooli raamatukogus B. Cordti juhtimisel. Viimane oli olnud varem Jurjevi ülikooli raamatukogus raamatukoguhoidja abi ja oli avastanud ning avaldanud siin talletatud, seni tundmata osa de la Gardie arhiivist. K. Weltmann oli samuti kui Ivaskki bibliograaf, vähem bibliotekaar. Ta oli koostanud venekeelsete teoste bibliograafia Eesti ajaloo alalt. Selle masinakirjas eksemplarid leiduvad meie suuremais raamatukogudes.

Udo Ivaskit asendas pärast tema surma Villem Grünthal. Keeteadlane, kirjandusloolane ja luuletaja V. Grünthal-Ridala oli raamatukogus nimeliselt küll assistent, hiljem raamatukoguhoidja ajavahemikus 15. IX 1921—31. XII 1922, kuid tegelikult töötas ta siin vaid paar kuud. Teadupärast viibis V. Grünthal 1919. a. sügisest alates stipendiaadina Helsingis doktoridissertatsiooni koostamisel, et valmistuda Tartu ülikooli kirjandusloo professori kohale. Stipendiumi pikendati pidevalt, kuid väitekiri ei valminud lõplikult paari aasta jooksul. Kaheldes stipendiumi pikendamise võimaluses, asus ta tööle Tartu ülikooli raamatukokku. Ent stipendiumi sai V. Grünthal veelgi 1922. a. jooksul ja ta töötas uuesti Helsingis. Tema palga arvel rakendati raamatukogus tööle abijõude. Ka nüüd ei tulnud väitekiri kaitsmisele ja V. Grünthal palus end vabastada raamatukoguhoidja kohalt. 1923. a. sai ta Helsingi ülikooli eesti keele lëktoriks. Väitekirja kaitses ta seal samas palju hiljem — 1940. a. Ülaltoodud asjaolud ongi nähtavasti põhjuseks, miks teda ei mainita meie teatmeteostes ja kirjanduslugudes Tartu ülikooli raamatukogu töötajana.

Küll aga on arvestanud needsamad teatmikud ja kirjanduslood ülikooli raamatukogu töötajana teist eesti kirjanikku — Oskar Lutsu. Kahjuks on neis ebatäpne O. Lutsu lahkumise moment raamatukogust — 1921. a., sest tegelikult töötas O. Luts Tartu ülikooli raamatukogus ajavahemikul 1. IX 1919—20. XI 1920. Tal oli raamatukogus mitmeid ülesandeid. Alguses hooldas ja komplekteeris ta eestikeelsete trükiste osakonda. Kui raamatukoguhoidja koht võeti isikulisse koosseisu, esitati O. Luts sellele kohale, ühtlasi ka *Estica* osakonna juhatajaks. O. Lutsul oli aga lõpetamata kõrgem haridus ja teda sellele kohale ei kinnitatud. Hiljem oli O. Luts abonemendis laenutaja. Suure populaarsuse saavutas O. Luts eriti koolide ekskursioonidele raamatukogu tutvustajana. O. Luts oli üldse korralik ametnik. Kataloogimisel vajaliku täpsuse oli ta omandanud endiselt kutsealalt apteekrina. Algul töötas ta esimese järgu ametnikuna, hiljem assistendina ning oli järjekorras kolmas teenistuja Tartu ülikooli raamatukogus raamatukogu juhataja ja K. Duhmbergi järel. O. Luts lahkus raamatukogust, et asutada oma vähe tulutoov raamatukauplus.

Kuigi ka V Grünthali järglane Eduard Vigel ei olnud varem raamatukogus töötanud, oli ta siiski siin oma eriala tõttu tere- tulnud. Ta oli lõpetanud Lazarevi-nim. Idamaa Keelte Instituudi Moskvast, pühendunud seal araabia, türgi ja pärsia keele õpin- guile. Ülikooli raamatukogus säilitati aga ohtrasti manuskripte nimetatud keeltes. Töötanud vahepeal pedagoogina, tuli ta 1923. a. raamatukoguhoidjaks, ühtlasi üldosakonna juhatajaks. E. Viglaga oli mõnus asju ajada, sest ta tundis huvi raamatukogunduse vastu. Ta oli hea abiline, täitis tihti raamatukogu juhataja kohu- seid. E. Vigla üheks olulisemaks ülesandeks oli ülikooli pearaa- matukogus ja teistes ülikooli asutustes leiduvate ajakirjade nimes- tiku koostamiseks vajaliku ainekogu kogumine ja trükkiks etteval- mistamine. Raamatukoguhoidjatest olid E. Vigel ja K. Weltmann ainsad, kes töötasid raamatukogus kauemat aega, veel nõukogude perioodilgi, samuti assistentidest M. Liblik, L. Lao ja V. Aava- kivi ning fondi töötajatest B. Tammelaas.

Assistentide kohti täitsid algusest peale Viktoria Aavakivi ja Otto Freymuth. V. Aavakivi oli matemaatik ja ainus läti keele valdaja raamatukogus. Ta oli keskkooli lõpetanud Lätis. Oma ise- loomult väga tagasihoidlik, töös hoolas ning täpne, koostas ta sõnastikkataloogi, mis oli üks vastutusrikkamaid ülesandeid raa- matukogu töös. O. Freymuth kui ajaloolane oli *Estica* muukeelse osakonna komplekteerija. Varem, aastail 1915—1917, oli ta olnud ajaloo-keeleteaduskonna seminariraamatukogu hoidja. Ülikooli raamatukogus hoolitses ta agaralt muukeelse Eesti käsitleva kir- janduse muresemise eest. Tal on püsiv koht eesti raamatu aja- loos, kuna ta avastas Braunsbergis (Braniewo) seal 1622. a. trü- kitud «Agenda Parva» ainsa seni teada oleva eksemplari. O. Frey- muth teostas ka arheoloogilisi väljakaevamisi Tartu Toome vare- meis selleks määratud toetussummade abil.

Valitsuse poolt tunnistati ülikooli raamatukogu teaduslikuks asutuseks. Sel alusel peeti raamatukoguhoidjaid ja assistente ühe- väärseiks teiste ülikooli instituutide teaduslike töötajatega palga suhtes ja osalt ka ametinimetuse poolest, s. o. raamatukoguhoid- jaid võrdustati aineõpetaja ja lektoriga, assistente assistentidega.

Olukord raamatukogu kaadri täiendamise alal muutus pare- maks sest saadik, kui artikli autorile määrati õppeülesanded bib- liograafia ja raamatukogunduse alalt. Nüüd avanes võimalus loenguist osavõtjate hulgast, kes paistsid silma oma vastavate võimete poolest, valida raamatukogu töötajaid ja abijõude. Mit- med kuulajad sooritasid hiljem praktikumi ülikooli raamatukogus. Sel teel saadi raamatukoguhoidjaid ja bibliograafe Eesti suure- matele raamatukogudele ja Eesti Bibliograafia Asutusele.

Raamatukoguhoidjate ettevalmistamise küsimuse tõi avalikkuse ette Tartu ülikooli raamatukogu juhataja esimesel eesti raamatu- koguhoidjate kongressil 1923. a. oma referaadiga «Raamatukogu- hoidja kutse ja kutseharidus». Seal ennustas referent, et «... loo-

detavasti saab Tartu ülikoolis raamatukõguteadus mõne aasta järele õpeaineks(!) ja siis on tulevasel teaduslise(!) raamatukoguhoidjal võimalik juba üliõpilasena ennast kutse vastu valmistada .»⁹

Esimesed loengud ülikoolis «Raamatukogu kasutamine ja bibliograafia» toimusid artikli autoril 1927 a. kevadsemestril; see teema kordus ka sama aasta sügissemestril. Hiljem kujunes kindlaks järgnev loengute kord: sügissemestril «Raamatukogu kasutamine ja bibliograafia» ja järgneval kevadsemestril soovitava ainenä proseminar «Eesti raamatuasjandus ja bibliograafia». Proseminar toimus esmakordselt 1929. a. Osa võttis keskmiselt 10 üliõpilast, kuna loenguil oli tavaliselt palju rohkem kuulajaid. Kuigi õppeülesanne oli määratud filosoofiateaduskonna poolt, võttis loenguist osa üliõpilasi ka teistest teaduskondadest.

Kodanlikul perioodil ei peetud aja kokkuhoiu mõttes raamatukogu kollektiivile omaette tootmiskoosolekuid. Funktsioneeris küll raamatukogu komisjon kui nõuandev ja juhtiv organ. Komisjon kutsuti ellu 1921. a. Selle koosseisu kuulusid: esimehena raamatukogu juhataja, liikmetena raamatukoguhoidja (hiljem mõlemad raamatukoguhoidjad) ja teaduskondade poolt valitud esindajad — filosoofia- ja matemaatika-loodusteaduskonna poolt kummaski 2, teistest teaduskondadest 1 professor või dotsent. See oli koosseisult erinev Jurjevi ülikooli raamatukogu komisjonist (1865. a. statuudi alusel), kus olid liikmeteks ainult õppejõud. Sellesse ei kuulunud raamatukogu töötajad — oma ala spetsialistid, küll aga raamatukogu direktor. Ent tuleb arvestada, et ka viimane oli professorite seast kolmeks aastaks valitud isik.

Kodanliku ülikooli raamatukogu komisjoni kompetentsi kuulus raamatukogu juhataja poolt koostatud eelarve sanktsioneerimine, lisaelarvete hankimine ülikooli erisummadest ja raamatukogu komplekteerimissummade jaotamine. Üldse oli raamatukogu juhatajal võimalik võtta päevakorda vajalikke probleeme, eriti majanduslikul alal, nagu inventari muretsemine, ruumide sisustamine, väljaannete vahetamine välismaaga jms., kui vajati autoriteetset sanktsiooni küsimuste esitamisel ülikooli valitsusele või majanduskomisjonile.

Raamatukogu komisjoni otseseks ülesandeks oli siiski kirjan-duse soetamiseks ettenähtud summadest $\frac{2}{3}$ osa jaotamine teaduskondade vahel. Siinjuures sõltus teaduskonnale määratava summa suurus teaduskonna esindaja aktiivsusest, vastavalt sellele, kui veenvalt ta oskas tõestada vajadust kirjanduse muretsemiseks vastavalt teaduskonna profiilile. Teaduskondade nõukogud omakorda jaotasid summa üksikute õppetoolide vahel. Viimaste juhatajad tõid soovitusnimestikud tellimiste täitmiseks raamatukogu

⁹ Fr. Puksov. Raamatukoguhoidja kutse ja kutseharidus — Raamatukogu, 1923, nr. 1, lk. 13.

juhatajale. Ent oli õppetoolide juhatajaid, kes üldse ei esitanud omapoolset soovitusnimestikku pearaamatukogu komplekteerimise otstarbel. Juhtus ka, et soovitud teos oli raamatuturul müügilt otsas. Neil asjaoludel vabanenud summasid võis raamatukogu juhataja oma äranägemise järgi kasutada lisaks $\frac{1}{3}$ eelarve summast. See kolmandik kuulus otseselt juhataja käsutusse, peamiselt vajalike teatmeteoste ja bibliograafiate täiendamiseks, ilukirjanduse muretsemiseks jms. Kuna arstiteaduskonna kliinikutel ja asutustel leidis rikkalike fondidega raamatukogusid, sisaldasid selle teaduskonna poolt esitatud soovitusnimestikud vaid perioodilisi väljaandeid.

Üheks oluliseks erinevuseks kodanlikus ja nõukogudeaegses Tartu ülikooli raamatukogus on õpikute probleem. Kodanliku ülikooli raamatukogus paigutati üldfondidesse igast trükisest vaid üks eksemplar, ülejäänud viidi dublettide kogusse (välja arvatud eestikeelsed teosed). Selle tagajärjel oli võõrkeelseist õpikuist kasutamisel üks eksemplar või polnud seda üldse. Üliõpilane pidi õpiku endale ise ostma või instituudi raamatukogust laenama. Nõukogude ajal on aga ülikooli raamatukogus üliõpilastel käepärast kümneid eksemplare ühest õpikust.

Raamatukogu komisjoni liikmetest väärib asjatundlikkusest esiletõstmist filosoofiateaduskonna esindaja rahvaluule professor Walter Anderson. Ta paistis silma eriti suure raamatusõbrana kui ka bibliograafina, olles «Eesti filoloogia ja ajaloo aastaülevaate» toimetaja. Temale kui tõelisele entsüklopedistile pakkus suurimat mõnu liikuda iga päev raamatukogu hoidlates riiulite vahel. Mee-nub tema jutujamisest, kuidas ta keskkooliõpilasena kavatsenud pähe õppida terve entsüklopeedia tarkuse. Kaugemale esimestest tähtedest ta polevat jõudnud.

Raamatukogu töötajad ja lugejad ei jätanud kasutamata W Andersoni keelteoskust, võrratut mälu ning tohutut eruditsiooni. Talle oli ainult vaja möödaminnes nimetada näiteks, kas ta ei tea ühe VII sajandi kaliifi nime või mõne trükise täpset pealkirja. Kohe ruttas ta lugemissaali teatmeteoste valdkonda, et leida soovitud vastus. Algul muigasid raamatukogu töötajad, kui tema kuju ilmus kuskilt raamaturiulite vahelt nagu vari, kuid peagi muutus ta neile kõigile oodatuimaks külaliseks oma abivalmiduse ja leebe iseloomu tõttu.

Kataloogid

Koos raamatutega reevakueeriti ka raamatukogu kataloogid. Nende asendamine uutega sellisele mahukale raamatukogule nagu ülikooli raamatukogu nii vähese personali puhul ei saanud mõttessegi tulla. Kodanlikul ajal loodi vaid uuesti ellukutsutud osakondadele omaette kataloogid. Tsaariaegseist kataloogidest jätkati ainult osa, ülejäänuid enam ei täiendatud. Raamatukogu

katalooge on põhjalikult kirjeldanud raamatukogu töötaja M. Liblik¹⁰, mille tõttu nende kohta järgneb vaid lühike ülevaade.

Algul vaatleme tsaariaegseid üldkatalooge. Kõige vanemaks ülikooli raamatukogu kataloogiks on süstemaatiline kohakataloog 16 osakonnaga. Selle kasutamine sadadesse küündivate allosakonnadega oli kujunenud väga keerukaks. Kodanlikus raamatukogus seda ei jätkatud. Vastuoksa — täiendati küll ajaliselt järgnevat, alfabeetilist üld- ehk generaalkataloogi, mis on praegugi kasutatav. Osa üldkataloogist — 2 kasti — üksikute fragmentidega A-D ulatuses ei jõudnud Voronežist tagasi. See osa taastati 1923. aastaks. Venekeelsete trükiste kohta oli ilmunud 1910. a. trükitud «Каталог русских книг Библиотеки Юрьевского Университета». Venekeelset juurdekasvu oli loetletud suplemendina väljaandes «Ученые Записки Императорского Юрьевского Университета» kuni 1917. aastani. Neid kasutatakse praeguseni. Alfabeetilise üldkataloogi kirjes oli kasutatud preisi kataloogimisreegleid, kuna need olid kohased saksakeelsete raamatute järjestamiseks, mis olid domineerinud raamatukogu fondides selle algusperioodil.

Juurdekasvunimestikku ehk aktsessioonikataloogi olid inventeeritud kõik raamatukogusse saabunud teosed (ilma dissertatsioonideta ja pisitrükisteta), mahult üle 50 lehekülje. Et vältida sadadesse tuhandetesse küündivaid arve aktsessiooni- ehk inventarinumbris, alustati kodanlikus raamatukogus inventeerimist igal aastal number 1 alates. Inventarinumber koosnes nüüd aastaarvust ja järjekorranumbrist. Ka oli kavatsus avaldada nimestikke raamatukogule saabunud muukeelse kirjanduse kohta kodanliku ülikooli «Acta et Commentationes» C lisas, ent ülikooli valitsus ei arvestanud sellist ettepanekut.

1870. aastail oli ellu kutsutud süstemaatilise kohakataloogi kõrvale uus süstemaatiline kataloog. Viimane oli ette nähtud üldsusele kasutamiseks ja selle tõttu olid leidnud kataloogikaardid koha II korruse keskruumi vägevas kartoteegis. See kataloog oli liigitatud uue süsteemi alusel 15 osakonnaks. Kodanliku Eesti ülikooli raamatukogus kasutati seda kataloogi harvemini.

1921. a. hakkasid raamatukogus kehtima alfabeetilistes kataloogides uued, preisi kataloogimisreeglitest erinevad juhendid, välja töötatud direktiooni poolt peamiselt Skandinaaviamaade raamatukogude praktika alusel. Need kataloogimisreeglid rakensid uue, käsikogule määratud sõnastikkataloogi koostamisel. Raamatukogu juhataja kavatses selles uues osakonnas läbi viia ratsionaalsemat, mehhaanilist paigutamist seni rakendatud süstemaatilise paigutuse asemel. Kuigi sel teel oleks ruumi võidetud, ei pooldanud seda õppejõud, kuna neil oli vaba juurdepääs riiulitele. Raamatukogu komisjoniga saavutati kompromiss sel moel,

¹⁰ M. Liblik. Tartu ülikooli raamatukogu kataloogid. — Raamatukogu, 1931, nr. 1, lk. 25—30; 1932, nr. 2, lk. 55—60.

et trükised jaotati küll endiselt 16 pealiiki, kuid allosakonnad jäeti ära. Lisaks oldi sunnitud ette võtma mõningaid muudatusi pealiikides seoses uute teaduskondade (nagu põllumajandus-) tekkimisega Tartu ülikoolis. Käsikogus kujunes paigutus erinevalt endisest süstemaatilis-formaadilis-järjenumbriliseks.

Käsikogule ei loodud enam süstemaatilist kataloogi, kuna raamatukogus varem rakendatud kahe liigitussüsteemi paindumatus ja ebaratsionaalsus olid direktsiooni ära hirmutanud. Kümneliigitust ei leidnud käesoleva artikli autor tollal välismaa raamatukogude praktikas, välja arvatud bibliograafia instituudid. Neil asjaoludel jäädi peatuma sõnastikkataloogil, mis valmis kasutamiseks 1923. a. Viimases põimuvad ühte alfabeeti autorite nimede ja ainepäraste märksõnade kirjed. See on moodus, mida leiame üldteaduslikes sõnastikes — entsüklopeediates, millest ka nimetus — sõnastikkataloog.

Märksõnad peegeldavad teose sisu ja nende valikul sai aluseks Washingtoni Kongressi Raamatukogu märksõnade trükitud nimestik. Kataloogi hõlpsamaks kasutamiseks varustati see rikkalikult viitekaartidega (3—4 iga tiitli kohta), mis juhtisid laiemalt teadusaladelt kitsamaile. Paremuks on asjaolu, et kataloogi paisumisega võis osa ühe märksõna all leiduvatest kaartidest üle viia uue, kitsama märksõna alla või moodustada nende sisule vastav uus märksõna. Tähestiku ja märksõnade eraldamiseks kasutati eri värvuses vahekaarte. Kataloogi juurde kuulus märksõnade loetelu. Kataloog osutus otstarbekaks ja selle kasutamine ei teinud üliõpilastele raskusi. Märksõna printsiibil olid koostatud ka *Estica* osakonna ning teatmike kogu kataloogid. *Estica* kataloog sai aluse 1922. a., kusjuures uuem ilukirjandus järjestati siin peale autorinime kirje veel ka pealkirja all.

Eriti tähtsaks osutuvad ülikooli raamatukogus ajakirjade nimestikud, sest nad arvestavad ka ülikooli kõigile teistele instituutidele kuuluvaid perioodilisi publikatsoone. Ajakirjadest on huvitatud laiemad ringkonnad, selle tõttu avaldatakse neid nimestikke trükis. Tartu ülikoolis oli vanim neist trükitud 1907 a. — «Список журналов и других периодических изданий, выписываемых или получаемых в обмен или даром университетской Библиотекой и всеми другими учебно-вспомогательными учреждениями», milles on kirjeldatud ainult väljaande pealkiri ja näidatud asukoht. Palju täpsemaiks osutuvad hilisemad, kodanliku ülikooli ajakirjade nimestikud, kuna neis loendatakse ka nimestikus leiduvate publikatsioonide köited ja üksikud aastakäigud. 1922. a. paljundatud ajutise nimestiku asendas 1940. a. trükitud üpris täielik, 676-leheküljeline «Tartu ülikooli raamatukogude ajakirjade nimestik», mille koostas artikli autori juhendamisel raamatukoguhoidja E. Vigel. Nõukogude bibliograafiaist erineb nimestik tiitlikirje poolest. Siin ei kasutatud praegust lihtsamat moo-

dust — järjestamist pealkirja esimese sõna järgi, vaid pealkirjas esineva esimese substantiivi väljatõstmist nominatiivis. Sellise järjestamise põhjustas alfabeetilise kataloogi üldprintsipide järgimine.

Raamatukogu spetsiaalkataloogidest olgu veel mainitud rohkemvuliste dissertatsioonide ja ülikoolide ning koolide programmid katalooge. Inkunaablite nimestiku koostas raamatukogu juhataja, et võimaldada Tartu ülikooli raamatukogus leiduvate inkunaablite äramärkimist rahvusvahelises väljaandes «Gesamtkatalog der Wiegendrucke». Hällitrükiste komisjon Berliinis leidis nimestiku olevat «... in jedes Beziehung tadellos».¹¹ Lisaks käsikirjade registrile said ka raamatukogu manuskriptide kogudes leiduvad kirjad 1926. a. loetelu. Kodanlikul ajal koostasid kunstiajaloo prof. T. H. Kjellini õpilased tema juhendamisel ka raamatukogu gravüüride kataloogi.

Peale ajakirjade nimestiku avaldati 1926. a. trükis «E. V Tartu Ülikooli Raamatukogu dublettide nimestik». Selle põhjal vahetati välismaa raamatukogudega ligikaudu 3000 dubletti.

Eesti raamatute üldnimestik

1924. a. hakkas ilmuma kuukirja «Eesti Kirjandus» lisana «Eesti raamatute üldnimestik» (ERÜ). See oli esimene süsteempärane eesti jooksev arvestav-registreeriv bibliograafia. Nimestiku koostas ülikooli raamatukogu sundeksemplaride alusel, mis leidsid nii ülikooli raamatukogus kui ka Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogus. Tööd juhtis komisjon, kelle esimeheks oli ülikooli raamatukogu juhataja ja liikmeteks prof. W. Anderson ning Eesti Rahva Muuseumi arhiivraamatukogu juhataja J. Muide. Trükikulud kandis Eesti Kirjanduse Selts. Nimestikus esines kirje alfabeetiliselt autorite järgi ja selles loetleti kõik trükised mahuga pool trükipoognat ja üle selle. Kuunimestikud liideti aastanimestikuks, millele lisandusid veel aasta jooksul ilmunud ajakirjade ja ajalehtede loetelu ning autorite, pseudonüümide ja tõlkijate register. Aastanimestikud omakorda koondati viie, *resp.* kolme aasta koondnimestikkudeks, mida saatis üldine autorite register.

Esimesele ERÜ koondnimestikule aastaist 1924—1928 järgnesid aastad 1929—1933, 1934—1936, 1937—1939. Koondnimestikud arenesid järjest täielikumaaiks ja andmeterikkamaiks. 1931. a. avaldas trükis retrospektiivse ERÜ aastaist 1918—1923 arhiivraamatukogu juhataja R. Antik. Erinevus selles jooksva ERÜ koostamise praktikast oli registreeritavate trükiste mahu piiramine poole võrra, s. o. arvestati kõiki teoseid, alates 4-leheküljelistest.

Hindamatu on ERÜ tehnilise koostaja, raamatukogu töötaja L. Metslang-Lao püsiv hool ja vaev. Seoses ERÜ bibliografeeri-

¹¹ ENSV RAKA, f. 2400, nim. 9, s.-ü. 35, l. 68.

misega oli tal väga mitmesuguseid kohustusi: välja nõuda kirjastustelt ja politsei prefektuuridelt raamatukogusse saatmata jäänud sundeksemplare, hankida ajakirjade ja ajalehtede puuduvaid andmeid jne. Eriti vaevarikkaks osutus trükikodadelt ja kirjastajatelt lisaandmete saamine registreeritavate trükiste tiitlikirje täiendamiseks pealkirja või ilmumisandmete kohta. Tuleb kahjatseda, et andmed tiraaži kohta jäid kirjastuste saladuseks või kui need saadi, siis täiesti erakordselt. Bibliografeeriti kõik teadaolevad eestikeelsed trükised, kui nad ületasid ettenähtud lehekülgede arvu. Algul registreeriti ERÜ-s Nõukogude Liidus ilmunud eestikeelne kirjandus, kuivõrd see oli saabunud ülikooli või arhiivraamatukogusse. Ent 1934. aastast peale arvestati kõiki eestikeelseid trükiseid, mis olid registreeritud NSV Liidu riikliku bibliograafia väljaandes «Книжная летопись».

Jooksvas ERÜ-s esines esmakordselt teise koondnimestiku lõpus (1929—1933) märksõnaloend 10 aasta trükitoodangu kohta (1924—1933) koos eelneva koondnimestiku andmetega. Veelgi olulisemate uuendustega astus ellu kolmas koondnimestik. Esiteks ei ole see enam viie, vaid kolme aasta (1934—1936) kataloog, teiseks registreeriti siin trükised 10 leheküljest alates. Kolmandaks kirjeldati selles ka kõik Eestis trükitud muukeelsed raamatud ja eestikeelse perioodika järel iga aasta lõpus muukeelsed ajakirjad ja ajalehed.

Raamatukogu kasutamine

Ülikooli raamatukogu kasutamine kodanlikul ajal ei arenenud nii jõudsalt, nagu direktsioon seda soovis. Kõigepealt tuleb kõnelda õppejõududest, kes võisid teoseid saada piiramatult. Sel põhjusel kogunes neist üksikuid oma raamatukappidesse niisugusel arvul raamatukogust laenatud teoseid, et nad järjekordse vajaduse korral enam ei mäletanudki, kas asus eksemplar raamatukogus või kodus. Seda esines sellele vaatamata, et iga aasta lõpul said õppejõud meeldetuletusi raamatute tagastamiseks. Tavaliselt lõppes selline aktsioon laenutatud teoste tähtaja pikendamisega. Siinjuures peab aga nentima, et kõik õppejõud tagastasid raamatud korralikult, kui neid vajasisid ülikooli asutused või kui teoseid nõuti väljaspoole ülikooli saatmiseks.

Ka üliõpilaste suhtes, kellele määrused piirasid laenatud teoste arvu ja kasutamisaega, püüti olla liberaalsed põhimõttel, et ennem olgu eksemplar lugeja kasutada kauem, kui et see asjatult asetseks raamatukogus riivil. Raamatu tagastamata jätmise korral sai üliõpilane meeldetuletusi. Kui kahe meeldetuletuse järel raamatut raamatukogusse ei toodud, teatati sellest rektorile. Rektoradis jäädi ootama, et ehk teos kuidagiviisi ilmub oma kohale. Inventariraamatust neid maha ei kustutatud ja selle tagajärjel

oli ülikooli kantseleisse kuhjunud suur hulk raamatukogu rahuldamata meeldetuletusi.

Eraisikutele laenutati raamatuid õppejõudude vastutusel. Peale selle võis lugemissaali kasutada takistusteta iga eraisik raamatukogu juhataja loal. Lugemissaali valvuri ülesandeks oli jälgida, et ei kuritarvitataks privileegi. Raamatute kadumist lugemissaalist tegelikult ei konstateeritud, ent lugemissaali «Eesti entsüklopeedia» eksemplarist oli lehti välja lõigatud eksamiteks ettevalmistumisel. Need tagastati igakord hiljem ausalt, kuid jäid siiski kord kadunuiks ja lõplikult.

Raamatukogust laenutatavate teoste arv kasvas küll aasta-aastalt, kuid lugemissaali kasutajate arv ei tõusnud soovitavas tempos. Raamatukogus puudusid õpikud, mis oleksid koondanud üliõpilasi lugemissaali. Ka ei laenutatud ilma raamatukogu juhataja loata ilukirjandust. Neil asjaoludel oli üliõpilastel praktilisem töötada seminariraamatukogude ruumides, auditooriumide läheduses. Nendes raamatukogudes leidis õpikuid suuremal arvul.

1922. a. alates asuti teostama laenutamist rahvusvahelise raamatukogudevahelise abonemendi alusel raamatukogudega 14 riigis, nende hulgas NSV Liidu raamatukogudega. Kõige elavam suhtlemine oli Leipzigi ülikooli raamatukoguga.

Ruumid

Rohkesti muret tekitas ka kodanlikul perioodil ülikooli raamatukogus ruumide kitsikus ja tuleoht. XIX sajandi esimesel kümnendil raamatukoguks ümberehitatud kooriosa toomkirikust ei suutnud otstarbekalt mahutada neid fonde, mis olid kogunenud siia 120 aasta jooksul. Prof. J. W. Krause oli rakendanud Tartu ülikooli raamatukogu hoone ehitamisel XVII—XVIII sajandil domineerinud, nn. barokse saalraamatukogu tüüpi. Sel põhjusel olid Toomemäel kujunenud raamatukogu igal kolmel korrusel omaette raamatusaalid.¹² Nende kõrgete saalide seinte külge olid paigutatud rõdud. Selliste ruumide ülesandeks ei saanudki olla raamatufondide säilitamine, vaid nad olid peamiselt mitmesuguste haruldaste muuseumiesemete panipaigaks. Pole imestada, kui kõige alumist korrust raamatukoguhooones oli Tartu ülikooli algusaastail kasutatud aulana. Teist korrust olid kaunistanud muusade kipskujud. Need olid kodanlikul ajal ruumipuudusel degradeeritud ja üle viidud alla vestibüüli, kus ka praegu on nende asukoht. Raamatukogu III korrusele oli hiljem paigutatud raamatukogu direktori K. Morgensterni raamatukogu, mis demonstreeris kaas-aegset õpetlase töötuba. Samal korrusel leidis büste, A. S. Puškini surimask ja mudeleid toomkiriku varemeist enne selle ümberehitamist.

¹² W. Schlüter, lk. 13.

Aja jooksul kaotasid korrused oma endise ilme. Kõik vabad kohad täideti järk-järgult riiulitega. Tolleaegsest ruumikujundusest on praeguseni säilinud II korruse rõdud. Lisaks ruumikitsikusele oli Toomemäel raamatukogus üpris häiriv eraldi töötamisruumide ja lugemissaali puudumine. Ainsaks suletud ruumiks osutus direktsiooni kabinet, kus asusid ka rariteedid, kuna nende jaoks eri ruumi ei olnud. Kuid kõige olulisemaks puuduseks oli püsiv tuleoht. Et tuleohtu ei saanud olla mitte ainult sõja-, vaid ka rahuolukorras, et see ei olnud vaid ettekujutus, tõestavad aegade jooksul tules hävinud raamatukogud. Tuleohtlik oli ahjuküte, mida kasutati ülikooli raamatukogus keskkütte sisseseadmiseni a. 1924.

Kuna ruumikitsikuse tõttu osa raamatuid tuli hoida kastides ja põõningul, algatati 1922. a., kohe pärast reevakueeritud raamatute ülesseadmist uue raamatukoguhuone taotlemist. Raamatukogu komisjon soovitas luua uue hoone ehitusfond, et sel moel koguda 10 aasta jooksul vajalik summa. Selleks määrati isegi erikomisjon, kuhu kuulus ka raamatukogu juhataja. Siiski ei saavutatud mingit tulemust. Küsimus kerkis uuesti päevakorda selle järel, kui ülikoolil oli moodustunud reserv erisummadest. Sellest ei jätkunud uue hoone ehitamiseks ning selle asemel kavatses ülikool püstitada lisaehituse. Kuna aga lisaehitus ei olnud suuteline ruumikitsikust lahendama kõige otstarbekamalt, esitas direktsioon raamatukogu komisjoni kaudu vabariigi valitsusele märtsis 1927 märgukirja, milles põhjendati uue raamatukoguhuone hädatarvilikkust.¹³

Märgukirjas selgitati, et 1806. a. valminud hoone ei vasta nüüdisaegseile algelisimailegi nõudeile: hoidlad on kitsad, pimedad ja ebaratsionaalsed, töötube ametnikele pole eraldatud, kohal lugemist peaaegu ei ole ja kõige olulisem — hoone pole üldse tulekindel. Kõik ruumid on puust (peale välisseinte) ja on üksteisest eraldamata. Neil põhjustel on olnud päevakorras uue hoone ehitamine juba 1880. aastaist peale ja on esitatud mitmeid kavasid. Juurdeehitust Toome varemeis aga ei ole millalgi peetud soovitatavaks müüride nõrga kandejõu tõttu. Juba enne 1910. aastat, V Grabari direktoriametisse astumise ajaks oli Rahvaharidusministeeriumile esitatud uue hoone plaan. Näis juba, et küsimus oli jaatavalt otsustatud. Kuid selle asemel oli ülikoolile kerkinud rida teisi hooneid, ent raamatukogu ootas ikka veel järjekorda.¹⁴ Siis puhkes Esimene maailmasõda ning ehitustegevus katkes.

Raamatukogu märgukiri 1927 aastast jäi rahuldamata majanduslikel kaalutlustel. Neil asjaoludel alustati samal aastal raa-

¹³ ENSV RAKA, f. 2100, nim. 9, s.-ü. 44, lk. 359—362.

¹⁴ В. Грабарь. Отчет о состоянии Библиотеки Императорского Юрьевского Университета (1910—1913 гг.). Юрьев, [1914], lk. 14—15.

matukogu hoonele juurdeehitust. See oli küllalt kulukas, kuid uus hoone oleks tulnud 10—15 korda kallim. Endise laia trepiruumi kohale kerkisid raudbetoonist hoidlad sobivas kõrguses raamaturiulitega. Siin jätkus ruumi käsikirjadele ja trükistele umbes 5000 meetri ulatuses. Siia kui tulekindlamsse ruumi koondati väärtuslikumad fondid. Mainitule lisaks ehitati pööningul kahekorruselised hoidlad riulite üldpikkusega 2000 meetrit. Vanadest ruumidest eraldati uued raudustega. Uude trepiruumi monteeriti lift. Ülekolimine toimus 1929. a.

Uues lisaehituses jäi teostamata eri saali sisseseadmine näituste korraldamiseks ja rariteetide väljapanekuks, kuna seda ei pooldatud. Raamatukogu vaatamisväärsusi võis näha raamatukogu juhataja kabinetis ja osaliselt paaris vitriinis II korruse keskruumi seinte ääres.

Kodanlikul perioodil korraldati ülikooli raamatukogus paar raamatunäitust: 1926. a. toimus K. E. Baeri 50. surma-aastapäeva tähistamine ja 1932. a. Academia Gustaviana 300 aasta juubel. Vastavate ruumide puudumisel rakendati väljapanekuteks lugemissaali, kuid seda ei saadud kauemaks ajaks sulgeda. Sel põhjusel esineti raamatunäitustega väljaspool raamatukogu, peamiselt «Vanemuise» väikeses saalis, näiteks raamatuaastal 1935. a. ja A. S. Puškini mälestusnäitusega 1937. a. kunstikooli «Pallas» ruumides.

Pärast lisaehituse valmimist 1929. a. asuti II korrusel tööruumide organiseerimisele. Nõnda valmisid uus lugemissaal, omaette tööruumid juhatajale ja teenistujaile, abonemendi- ja kataloogide ruum. Et direktsiooni ettepanekud ümberehitamise asjus olid ajakohased, ilmneb sellest, et samad ruumid on kasutamisel veel praegugi. Kuigi ülikooli majanduslikud instantsid ei keelanud vajalike summade määramist ülikooli erisummadest kirjanduse komplekteerimiseks, olid nad siiski palju kokkuhoidlikumad nende väljaminekute suhtes, mis olid seotud ruumide korraldamise ja sisustamisega.

Artikli autorit vaimustab soodne olukord Eesti NSV suuremates raamatukogudes, mis on varustatud nii rikkaliku, pealegi diplomeeritud kaadriga, missugusest kodanliku Eesti ülikooli raamatukogus võis ainult unistada. Selle kaadriga on loodud nõukogudeaegsete raamatukogude hästi koostatud kataloogid ja korraldatud lugejate teatmebibliograafiline teenindamine.

БИБЛИОТЕКА ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА В 1920-х ГОДАХ

Фр. Пуксоо

Резюме

В настоящем очерке описывается деятельность библиотеки Тартуского университета за первую половину периода буржуазной Эстонии. Труд базируется, главным образом, на личных мемуарах директора библиотеки того времени.

Во время Первой мировой войны было эвакуировано из Юрьева (Тарту) в Центральную Россию, главным образом в Воронеж, имущество университета. Особенно ценными здесь оказались фонды библиотеки, эвакуированные в 1915—1917 гг. На основании мирного договора от 1920 года между Советской Россией и буржуазной Эстонией имущество университета, в первую очередь библиотеки, было реэвакуировано в Тарту. Приступили к расстановке фондов на полки, и в первой половине 1921 г. они были переданы в распоряжение читателей. Одновременно были созданы новые отделы в библиотеке: подручный фонд, справочный фонд и отдел Эстика. В последний вошли все труды на эстонском языке и те на иных языках, которые трактовали историю и культуру Эстонии и Прибалтийских провинций. Эстика комплектовалась также обязательными экземплярами печатной продукции буржуазной Эстонии.

Личный состав библиотеки буржуазного университета был малочисленный: вначале 5, а позднее 12—14 сотрудников. Функционировала Библиотечная комиссия под председательством директора библиотеки, ближайшей задачей которой были вопросы комплектования фондов библиотеки и распределение сметных средств между факультетами. С 1927 г. в университете впервые читались курсы по библиографии с целью профессиональной подготовки библиотекарей для Эстонии.

Реэвакуированы были и все прежние каталоги. Некоторые из них дополнялись в буржуазный период. Кроме того, в реэвакуированной библиотеке для новых отделов библиотеки был создан каталог нового типа — словарный каталог. Вновь были составлены листовые каталоги инкунабулов, эльзевиров, писем и гравюр. Напечатаны были каталоги для дублетов библиотеки и для журналов всех учреждений университета.

С 1922 г. был налажен международный библиотечный абонемент с библиотеками 14 стран, в том числе и с библиотеками Советского Союза, а равным образом — и обмен публикациями с 326 учреждениями (1929 г.).

В университетской библиотеке в 1924—1939 гг. составлялась и была подготовлена к печати текущая учетно-регистрационная библиография буржуазной Эстонии «Eesti raamatute üldni-

mestik» (Общий список эстонских книг). Библиография печаталась в виде приложения ежемесячника «Eesti Kirjandus» (Эстонская литература) Регистрировались все издания на эстонском языке, а позднее — также на иных языках, вышедшие в Эстонии, в пяти сводных томах за 1924—1939 гг

Уже с 40-х годов XIX в. дала себя чувствовать теснота в книгохранилищах библиотеки, которая была отстроена в 1804—1806 гг. В начале XX в. имелись налицо планы и смета для постройки нового здания библиотеки, но провести это в жизнь помешала Первая мировая война. Также не осуществились ходатайства дирекции библиотеки буржуазного университета. Взамен нового здания пришлось ограничиться пристройкой, построенной в 1927—1928 гг. Здесь построили железобетонные книгохранилища для 150 000 томов библиотеки. В старом помещении был сооружен специальный читальный зал и служебные комнаты.

DIE UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK TARTU IN DEN ZWANZIGER JAHREN DES ZWANZIGSTEN JAHRHUNDERTS

Fr. Puksoo

Zusammenfassung

In der gegebenen Abhandlung wird die Tätigkeit der Universitätsbibliothek Tartu während der ersten Periode der bürgerlichen Regierung in Estland beschrieben. Die Arbeit ist hauptsächlich auf Grund der persönlichen Erinnerungen des damaligen Direktors der Bibliothek verfaßt worden.

Während des Ersten Weltkrieges wurde das Vermögen der Universität aus Tartu nach Zentral-Rußland, hauptsächlich nach Woronesh, evakuiert. Besonders wertvoll waren die Bestände der Bibliothek, die in den Jahren 1915—1917 evakuiert wurden. Nach dem Friedensvertrag zwischen Sowjetrußland und der bürgerlichen Estnischen Republik 1920 wurde das Vermögen der Universität, vor allem das der Bibliothek, nach Tartu reevakuiert. Sogleich begann die Aufstellung der Bücher, und in der ersten Hälfte des Jahres 1921 standen die Bestände schon den Lesern zur Verfügung. Zu derselben Zeit wurden neue Abteilungen geschaffen, unter anderen die Bestände der Handbibliothek, der Nachschlagewerke und *Estica*. Zur letztgenannten gehörten alle in estnischer Sprache erschienenen Werke und die fremdsprachigen Werke, die die Geschichte und Kultur Estlands und der anderen Baltischen Provinzen betrafen. Die estnischen Bücher wurden durch das Pflichtexemplar erhalten.

Der Personalbestand der Bibliothek der bürgerlichen Universität war klein, er betrug anfangs nur fünf, später zwölf bis vier-

zehn Angestellte. Unter dem Vorsitz des Direktors arbeitete die Kommission der Bibliothek. Die Kommission beschäftigte sich mit den Problemen der Erwerbung der Bücher und der Verteilung der Geldmittel zwischen den Fakultäten. Von 1927 an wurde zum ersten Male an der Universität der Kursus der Bibliographie gelesen, um Bibliothekare für Estland auszubilden.

Reevakuiert wurden auch alle Kataloge, zu denen während der bürgerlichen Zeit noch einige neue geschaffen wurden wie z. B. der Kreuzkatalog. Von neuem wurden die Zettelkataloge der Wiegendrucke, der Elzeviere, der Briefe und der Gravüren zusammengestellt.

Im Druck erschienen die Kataloge für Dubletten und ein Gesamtkatalog für Zeitschriften aller Anstalten der Universität.

Im Jahre 1922 wurde der internationale Leihverkehr mit den Bibliotheken in 14 Ländern, darunter auch die Sowjetunion, ebenso der Tausch der Publikationen mit 326 wissenschaftlichen Anstalten (im Jahre 1929) angeknüpft.

In der Universitätsbibliothek wurde in den Jahren 1924—1939 die allgemeine registrierende Bibliographie des bürgerlichen Estlands «Eesti raamatute üldnimestik» (Gesamtverzeichnis der estnischen Bücher) verfaßt und zum Druck vorbereitet. Die Bibliographie wurde als Beilage der Monatsschrift «Eesti Kirjandus» (Estnische Literatur) herausgegeben. Alle Publikationen in estnischer Sprache, später auch die in anderen Sprachen in Estland erschienenen Werke, wurden in fünf Bänden des Gesamtkataloges zusammengefaßt.

Schon in der vierziger Jahren des XIX. Jh. entstand der Raumangel in den 1804—1806 errichteten Büchermagazinen.

Am Anfang des XX. Jh. waren Pläne und Geld für die Errichtung eines neuen Gebäudes der Bibliothek vorhanden. Der Erste Weltkrieg erlaubte es aber nicht, diese Pläne zu verwirklichen. Ebenso wurden alle diesbezüglichen Bemühungen der Direktion der Bibliothek während des bürgerlichen Regimes nicht befriedigt. Statt des neuen Gebäudes mußte man sich mit einem in den Jahren 1927—1928 errichteten Anbau zufrieden geben. In den neuen Magazinen aus Eisenbeton konnte man 150 000 Bände unterbringen. Im alten Teil wurden Lesesäle und Arbeitsräume für Bibliotheksangestellte eingerichtet.

IVAN FJODOROVI TRÜKITUD RAAMATUD TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

V. Leek

1. märtsil 1564 ilmus Moskvas Ivan Fjodorovi trükitud «Apostol». See ei olnud esimene trükitud raamat Venemaal, küll aga esimene raamat, mis oli varustatud täpsete ilmumisandmetega. Enne «Apostolit» on ilmunud kuus nn. anonüümset raamatut,¹ millel puuduvad nii ilmumisandmed kui ka andmed trükkijate kohta. Ivan Fjodorovi järelsõna «Apostolile» on esimene vene raamatutrükkimise kui ühiskondliku tegevuse manifest. Fjodorov oli Venemaa ja Ukraina esitrükkal. Tema isikus oli ühendatud raamatute looja, väljaandja, toimetaja ja kunstnik. Piiritu andumusega tegi ta oma tööd. Oma elu jooksul oli tal mitu korda võimalusi rikastumiseks, kuid alati loobus ta sellest ja jätkas vaesuses raamatute trükkimist. Kujukaks näiteks sellest on asjaolu, et ta lükkas tagasi Leedu suurniku hetmann Chodkevičiai meelitava ettepaneku.² Fjodorov ise kirjutas selle kohta järgmist: «Mul ei ole kohane kündmise ja seemnete külvamisega oma eluiga lühendada, kuna ma adra asemel valdan käsitöö kunsti, seemnete asemel pean ma vaimuseemneid mööda maailma laiali külvama».³

Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus on olemas kolm Ivan Fjodorovi trükitud raamatut, mis raamatukogu sai PETERSI kloostrilt 1940. aastal. Need on Leedus Zabludovos 1569. aastal ilmunud «Õpetlik evangeelium» ja kaks eksemplari Ukrainas Ostrogis 1581. aastal trükitud piiblit.

«Õpetliku evangeeliumi» ilmumisaastail oli poliitiline olukord Leedus väga keeruline. 1569. aastal sõlmiti Poola-Leedu unioon. Poola kõrgemad ringkonnad eesotsas kuningaga püüdsid kindlus-

¹ 400 лет русского книгопечатания. Т. I. Москва, 1964, lk. 36.

² Pärast trükikoja sulgemist Zabludovos pakkus hetmann Chodkevičiai Fjodorovile kingiks tervet küla, kus ta võiks rahulikult tegelda põllutööga ja kasvatada lapsi.

³ «Не удобно ми бе ралом ни же семен сеянием время живота своего съкращати, но имам убо вместо рала художество наручных дел съсуды вместо же житных семен духовная семена по вселенней разсевати». — Е. Немировский. Возникновение книгопечатания в Москве. Иван Федоров. Москва, 1964, lk. 319.

tada kahe riigi ühendust, mis koosnes erineva keele ja usundiga elanikkonnast. Talupoegi ekspluateeriti julmalt. Teoorjuse alusel pealepandavad koormised üha kasvasid. Poola panid-katoliiklased sundisid õigeusklikke astuma katoliku usku. Leedulased ja valgevenelased, kes ei vahetanud oma usku ja kombeid, said kahekordse tagakiusamise osaliseks.

Olukord ei meeldinud Leedu magnaatidele, kelle võim ja tähtsus nüüd kahanes. Väljapaistva Leedu hetmanni Grigas Chodkevičiai ettepanekul asutas Fjodorov trükikoja Zabłudovosse kahe-saja versta kaugusele Vilniusest. Chodkevičiai oli õigeusklik ja äge uniooni vastane. Ta tahtis trükikoda kasutada oma tõekspidamiste kaitseks.

«Õpetliku evangeeliumi» trükkimist alustas Fjodorov 8. juulil 1568 ja lõpetas 17 märtsil 1569.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus olemasoleval «Õpetlikul evangeeliumil» puuduvad tiitelleht ja üks leht eessõnast. Eessõna (2.—4. lehel) lõpeb sõnadega: «meie patused ja vääritud, kes töötasime selle raamatuga, palume neid, kes tahavad seda lugeda või ümber kirjutada, olge armulikud ja ärge laitse meie mõistuse nõrkust ja puudulikkust, kuna ka teie olete inimesed ja allute kõigele inimlikule ja vajate jumala armulikkust ja andestamist inimese poolt, siis lugege ka meid teie andestamise vääriliseks.»⁴

4.—7. lehel järgneb evangeeliumi seitsmekümne seitsme peatüki loetelu. Enne teksti algust on meisterlikult kujundatud päisvinjett ja järgnev pealkiri: «pühast evangeeliumist ja paljudest jumalikest kirjutustest valitud õpetussõnad, milliseid ütleb ülempreester peast igal pühapäeval, samuti ka issanda pühadel kristlikult auväärsete inimeste õpetuseks.»⁵

Evangeeliumis on 405 lehte. Numeratsioon asub lehtedel all paremal kirillitsa tähtedega. Signatuur on olemas kogu raamatu ulatuses, mida märgitakse kirillitsa tähestiku abil. Märgid asuvad lehe keskel all. Iga poogen sisaldab kaheksa lehte, välja arvatud viimane, milles on seitse lehte. Signatuurimärgid asuvad iga poogna 1.—5. lehel. Raamatu 313. lehel tähestiku lõpuni jõudes jätkub signatuur suuremas šriftis kirillitsa tähtedega tähestiku algusest peale ja lõpeb kako (к) tähega viimases poognas, milles on seitse lehte. Leheküljel on 28 rida. Initsiaalide ja pealkirjade trükkimisel on kasutatud kinaveri.

---

⁴ «хотящии же прочитати и переписовати сию книгу, милостиви и не зазорливи, молимся мы трудившиися недостойнии и худые, будите нашего ума немощи и недостатку, понеже и вы сами человецы и человеческимъ подлержаше, яко требуете милости от бога, и прощения от человека, прощению вашему и насъ сподобляите».

⁵ «поучения избранны от святаго евангелия и от многихъ божественныхъ писаний, глаголемая от архирѣя изъ устъ во всякую недѣлю, на поучение христоименитымъ людемъ или прочитаема, тако же и на господския праздники».

Poliitilise pinge teravnemise tagajärjel tuli Fjodorovil lõpetada trükkimine Leedus. Kuna katoliku usk oli Poola-Leedu ühinenud riigis riigiusuks, siis oli kiriku-slaavikeelsete õigeusu raamatute väljaandmine juba poliitilise värvinguga, olles raamatute väljandjale isegi hädaohtlik. Chodkevičiai kartis ebameeldivusi Poola valitsuselt ja laskis trükikojas sulgeda. Fjodorov siirdus Ukrainasse, Lvovi, saades nii ka Ukraina esitrükkaliks. Pärast mõningate raamatute trükkimist katkestas ta rahaliste raskuste tõttu trükkimise Lvovis ja võttis vastu vürst Ostrožski⁶ ettepaneku avada trükikoda tema valduses olevas Ostrogis.

Ostrožski kavatses piibli välja anda slaavi keeles. Parima käsikirja saamiseks saatis ta inimesi mitmele maale — Kreekasse, Bulgaariasse ja isegi Rooma. 1573. a. pöördus ta tsaar Ivan IV poole palvega saata talle ajutiseks kasutamiseks Gennadi⁷ «Piibel», mis oli kirjutatud XVI sajandil ja mille koostamisest võttis osa palju haritud inimesi eesotsas peapiiskop Gennadiga. Tsaari korraldusel saadeti piibel Ostrogi. Ettevalmistused piibli trükkimiseks kestsid poolteist aastat. See trükiti Ivan IV saadud käsikirja järgi. Piibel koosneb kahest osast — vanast ja uuest testamendist. «Vana testament» on vana-heebrea kirjandusteoste kogu, mis on ilmunud erinevatel aegadel, erinevates kohtades. «Uut testamenti» kirjutati ümber ja trükiti kord eraldi, kord vana testamendiga koos.

Varem oletati, et Fjodorov trükkis piiblit kaks väljaannet, sest osal eksemplaridel on viimasel lehel märgitud piibli trükkimise tähtajaks 12. juuli 1580, teistel 12. august 1581. aasta.⁸ Õigeks tuleb pidada A. S. Zernova järeldust,⁹ et algul trükiti «Uus testament», sest see ei nõudnud nii suurt tööd tõlkimisel ja redigeerimisel, kuna seda oli juba korduvalt trükitud Moskvas. «Uue testamendi» trükkimise lõpetamisel trükiti sellele aastaarv 1580. «Vana testamendi» tõlkimine¹⁰ ja redigeerimine võttis aga nähtavasti rohkem aega, kui oli ette nähtud, ja trükkimisega jõuti lõplikult valmis 12. augustiks 1581. Sellega seoses on ka igal osal erinev lehekülgede numeratsioon: 1—276, 1—180, 1—30, 1—56 ja 1—78.

⁶ Vürst Konstantin Konstantinovič Ostrožski (1526—1608) oli väga rikas. Tema valdusesse kuulusid 25 linna, 10 alevit ja 670 küla. Ta oli õigeusu pooldaja, kes pidas ägedat võitlust katoliku kiriku vastu. Ostrožski asutas kõrge-
maid koole vaimulike ja õpetajate ettevalmistamiseks. Sel eesmärgil kogus ta enda ümber haritud inimesi. Seda õpetlaste ringi nimetas Ostrožski akadeemiaks.

⁷ Gennadi — Novgorodi peapiiskop (1484—1504).

⁸ A. С. Зернова. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. Москва, 1947, lk. 60.

⁹ А. С. Зернова. Книги кириллицей печати, хранящиеся в заграничных библиотеках и неизвестные в русской библиографии. — Труды Гос. библиотеки СССР им. В. И. Ленина. Т. II. Москва, 1958, lk. 30.

¹⁰ Kuigi «Vana testamendi» keeleks oli heebrea keel, on mõned tema osad säilinud ainult kreeka- ja ladinakeelses tõlkes.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu mõlematel eksemplaridel on aastaarv 1581. Teisel eksemplaril puuduvad esimesed seitse lehte. Tiitellehte ümbritseb ornamendiline raam, mille keskel on järgnev pealkiri: «Piibel, see on vana ja uue testamendi raamat, mis on tõlgitud Egiptuse kuninga Ptolemaios Philadelphose käsul heebreakeelest kreeka keelde seitsmekümne kahe jumalatarga tõlkija poolt enne meie issanda ja päästja sündimist 308. aastal. Teksti võimaliku hoolikuse ja tähelepanelikkusega jälgides, parandasin seda 1581. aastal meie issanda Jeesuse Kristuse sündimisest.»¹¹

Vürst Ostrožski vapp.

Tiitellehe pöördel asub vürst Ostrožski vapp, mis kujutab kahte võitlevat sõdurit hobustel. Vapil on tähed KKKO — Konstantin Konstantinovitš vürst (князь) Ostrožski. Samas on trükitud kuus salmi, mis kiidavad vürsti ja seletavad vapi märkide tähendust. Vürsti kui katoliku kiriku vastu võitlejat iseloomustab

¹¹ «Библия сирѣчь книги ветхаго, и новаго завета, по языку словенску. от евреиска, въ еллинский языкъ, седми десять и двѣма, богомудрыми преводники. прежде воплощения господа бога и спаса нашего Исуса Христа, 308 лѣта, на желаемое повелѣние Птолемея Филадельфа царя египетска. преведенаго Зводу съ тщаниемъ, и прилѣжаниемъ елико мощно, помощию божиею послѣдовася, и исправися. в лѣто, по воплощении господа бога и спаса нашего Исуса Христа 1581».

[illegible]

Ostrogi piibli eessõna kreeka- ja venekeelne tekst.

vad read kolmandast salmist: ...«Konstantin, raiudes pimeduse ebajumala meelitusi, tahab kõiki inimesi päästa ja võita valeusulistest polgud, mis on mõistusele kahjulikud».¹²

Viimases salmis tuletatakse meelde ka raamatu trükkijat Fjodorovi.

Piibli ees- ja järelsõna on trükitud paralleelselt nii kiriku-
slaavi kui ka kreeka keeles. Kreekakeelne tekst on trükitud arva-
tavasti nende kreeklaste meeleheaks, kes abistasid piibli tõlkimi-
sel. Kuna Türgi valitsus jälitas julmalt kristlasi, siis olid paljud
kreeklased sunnitud maalt lahkuma. Mitmed neist olid koondun-
ud ka Ostrožski ringi ümber. Ostrožski akadeemia rektoriks oli
samuti kreeklane Kyrillos Lukaris.¹³

Et piibli kreeka keelne tekst trükiti Ukrainas valmistatud mat-
riitsidega, seda tunnistab asjaolu, et Lääne-Euroopa suuremates
trükkikodades sellist kreeka kirja tänaseni pole avastatud.¹⁴ Esi-

¹² «а отсѣканъ Константине мракъ идолския лъсти, хошеть бо богъ вѣстмъ человекомъ ся спасти и отгоняи еретиковъ полки умовредныя».

¹³ Kyrillos Lukaris (1572—1638) oli kreeka-katoliku kirikutegelane, 1620. a. alates oli Konstantinoopoli patriarh. Ta püüdis Hommikumaa kirikut uuendada reformatsiooniideede ülevõtmisega, mille pärast teda taga kiusati ja lõpuks hukati.

¹⁴ Н. Р. Киселев. Греческая печать на Украине в XVI веке. — Книга. Исследования и материалы. Вып. VII. Москва, 1962, лк. 175.

meses kreeka- ja venekeelses eessõnas (2. lehel ja 3. lehe pöördel) selgitab Ostrožski motiive, mis mõjutasid teda piiblit välja andma, rõhutades piibli ilmutamise tähtsust ajal, kus paljud vahe-
tasid õigeusu katoliku usu vastu. Siin mainib ta ka piibli käsikirja
saamist Ivan IV-lt. Teises eessõnas (4.—7. lehel) on juttu püha-
kirja kasulikkusest. Sellele järgneb kuuskümmend rida Gerassim
Danilovitši¹⁵ luulet. Need algelised luuleread on esimeseks trüki-
ilmunud vene luuletuseks.¹⁶ Piiblis nimetatakse neid «kahereali-

Ivan Fjodorovi trükkalimärk.

seks kooskõlaks». Kaheksandal lehel on piibli sisukord, sellele järgneb tekst. Viimasel lehel on Ivan Fjodorovi trükkalimärk täh-
tedega «I. F.».

Ostrogi piibel jäi viimaseks Ivan Fjodorovi trükitud raama-
tuks. Selle lõpetas Fjodorov sõnadega: «Käesolevad jumalale
meelepärased ja hingeparandavad vana ja uue testamendi raama-
tud trükiti minu, väga patuse moskvalase Ivan Fjodorovi poolt
jumala poolt kaitstud Ostrogi linnas 7089. aastal maailma loo-

¹⁵ Meleti Smotritski (umb. 1578—1633) oli Ostrožski kooli kasvandik. Ta kirjutas palju usulisi traktaate, samuti ka kiriku-slaavi keele grammatika, mis säilitas kauaks ajaks teadusliku väärtuse.

¹⁶ К. Осипов. Русский первопечатник Иван Федоров. Москва, 1955, lk. 56.

misest, 12. augustikuu päeval 1581. aastal meie jumala ja päästja Jeesuse Kristuse sündimisest.»¹⁷

Piiblis on 628 kaheveerulist lehte, igas veerus on viiskümmend rida. Esimesed kaheksa lehte on nummerdamata, sellele järgneb viis erinevate lehekülgede arvuga numeratsioon: 276, 180, 30, 56 ja 78. Numeratsioon asub lehtede ülemises nurgas paremal kirillitsa tähtedega. 180-lehelises esinevad nummerdamisvead mõlemates eksemplarides. Kaks lehte on nummerdatud 78, vahele on jäetud 90. leht, 89. lehele järgneb 91. Signatuur puudub. Kirjavahemärkidest kasutatakse punkti, koma ja semikooloni. Kinaveri on kasutatud alguses olevas pealkirjas ja raamatu lõppu lisatud kirikukalendris. Raamatud on trükitud heale paberile ja on hästi säilinud. Erinevad vesimärgid tunnistavad, et on kasutatud mitme paberivabriku toodangut. Raamatute köitetechnika on iseloomulik XVI sajandile. Mahukaid raamatuid kaitsevad puust kaaned, mis on kaetud tugeva loomanahaga. Kaanelustused on pressitud nahale metallplaadiga.

Piibli lõpus asetsev päisvinjett.

¹⁷ «Сушья же богоприятныя и душеправительныя книги, ветхаго и новаго завѣта, напечаташася мною многогрѣшнымъ Иоанномъ Федоровымъ сыномъ зъ Москвы, въ богохранимомъ градѣ Острожкѣ, в ъ то отъ создания мира 7089. отъ воплощения господа бога и спаса нашего Исуса Христа 1581. мѣсяца августа 12 дня».

КНИГИ, НАПЕЧАТАННЫЕ ИВАНОМ ФЕДОРОВЫМ, В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТГУ

В. Лээк

Резюме

В Научной библиотеке ТГУ имеется три книги, напечатанные русским первопечатником Иваном Федоровым. Одной из них является Учительное евангелие, вышедшее в Литве в Заблудове в 1569 г., и два экземпляра библии, напечатанные на Украине в Остроге в 1581 г. Редкие книги библиотека получила из Печерского монастыря в 1940 г.

Учительное евангелие Иван Федоров печатал в типографии гетмана Григораса Ходкевича с 8 июля 1568 г. по 17 марта 1569 г. У экземпляра, имеющегося в библиотеке, отсутствует титульный лист и один лист из предисловия.

Острожская библия печаталась в типографии графа Острожского и вышла в свет 12-го августа 1581 г. Из двух имеющихся в библиотеке библий одна из них полная, а у другой отсутствуют семь первых листов. Предисловие и послесловие библии напечатано параллельно на церковно-славянском и греческом языках. Греческий шрифт напечатан сделанными на Украине матрицами, это доказывается тем, что в крупнейших типографиях Западной Европы до сих пор не найдено такого греческого шрифта.

Книги напечатаны на хорошей бумаге. Присутствие водяных знаков показывает на использование бумаги различных бумажных фабрик. Техника переплета книг характерна для XVI века. Острожская библия явилась последней книгой, напечатанной Иваном Федоровым.

DIE VON IWAN FJODOROW GEDRUCKTEN BÜCHER IN DER WISSENSCHAFTLICHEN BIBLIOTHEK DER UNIVERSITÄT TARTU

V. Leek

Zusammenfassung

Die von dem ersten russischen bekannten Drucker Iwan Fjodorow gedruckten Bücher gehören zu den geschätzten Raritäten jeder Bibliothek.

In der Wissenschaftlichen Bibliothek der Universität Tartu gibt es drei von Iwan Fjodorow gedruckte Bücher, nämlich das in Zabłudowo (Litauen) im Jahre 1569 herausgegebene «Lehrhafte Evangelium» und zwei Exemplare von der in Ostrog (Ukraine)

im Jahre 1581 gedruckten Bibel. Diese seltenen Bücher erhielt die Bibliothek im Jahre 1940 vom Kloster Petseri.

«Das lehrhafte Evangelium» wurde von Iwan Fjodorow in Zabudowo in der Druckerei des Hetmans Grigas Chodkevičias vom 8. Juli 1568 bis 17. März 1569 gedruckt.

Dem in der Bibliothek vorhandenen Exemplar fehlen das Titelblatt und ein Blatt vom Vorwort.

Die Ostroger Bibel wurde in Ostrog während der Herrschaft des Fürsten Ostrogski gedruckt und erschien am 12. August 1581.

Von den zwei Exemplaren, die sich in der Universitätsbibliothek befinden, ist ein Exemplar vollständig; dem anderen aber fehlen die ersten sieben Blätter. Das Vor- und Nachwort sind in zwei Sprachen — in der griechischen und der kirchenslawischen Sprache gedruckt worden. Die Matrizen, mit denen der griechische Text gedruckt ist, sind in Rußland hergestellt. Davon zeugt die Tatsache, daß bisher noch keine westeuropäische Druckerei festgestellt worden ist, die eine solche Schrift benutzt hätte.

Die Bücher sind auf gutem Papier gedruckt. Nach den Wasserzeichen kann man feststellen, daß die Produktion verschiedener Papierfabriken gebraucht worden ist. Die Technik des Einbandes ist charakteristisch für das XVI. Jahrhundert.

Die Ostroger Bibel ist das letzte von Iwan Fjodorow gedruckte Buch.

VANIMAD TEADUSLIKUD AJAKIRJAD TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOI TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

L. Kilk

Teadusliku ajakirjanduse algus langeb XVII sajandisse, suurte murrangute ajastusse teaduse ja kultuuri ajaloos. Seoses kapitalistliku tootmisviisi ja kodanluse tekkimisega algas XVI sajandil kiire loodusteaduste areng. Kolumbuse, Vasco da Gama ja Magalhãesi avastused aitasid kukutada kiriku sajandeid kestnud võimu teaduste üle. N. Kopernik, I. Kepler, G. Galilei ja G. Bruno purustasid inimese traditsioonilise ettekujutuse maailmaruumi ehitusest; R. Descartes rajas uue teadusliku distsipliini — analüütilise geomeetria; füüsikas tegid avastusi F. Torricelli, B. Pascal, R. Boyle ja E. Mariotte, arstiteaduses W. Harvey. Loodusteaduste mõjul levis materialistlik filosoofia, mille esindajaiks olid Inglismaal Francis Bacon, Thomas Hobbes ja John Locke, Prantsusmaal René Descartes ja Hollandis Benedictus Spinoza.

Nende õpetlaste tegevus polnud enam seotud ülikoolidega, mis XVII sajandil jäid veel iganenud skolastilise teaduse keskusteks, vaid tol perioodil tekkinud uute teaduslike asutuste — akadeemiatega, mis võimaldasid õpetlasel loobuda pedagoogilisest tööst ja tegelda ainult teadusliku tööga.¹ Peamiseks teadusliku informatsiooni saamise viisiks oli aga isiklik kirjavahetus. Ladinakeelsetes kirjades teatasid eri maade õpetlased üksteisele oma katsetest, vaatlustest ja avastustest. Nii olid XVII sajandi teadlased kõik väsimatud kirjakirjutajad. On näiteks teada, et Leibnitz oli kirjavahetuses 1054 isikuga.²

Kuna nüüd pidevalt suurenes nende õpetlaste ring, kes tegelesid eksperimentaalse teadusega, ei suutnud isiklik kirjavahetus enam rahuldada kasvavaid nõudeid. Õpetlased vajasid vahendit, mis oleks informeerinud neid teaduse saavutustest ja ühtlasi ilmunud raamatutest, mille toodang oli XVII sajandil tunduvalt kasvanud.

¹ K. Р. Симон. История иностранной библиографии. Москва, 1963, lk. 164.

² J. Kirchner. Das deutsche Zeitschriftwesen. Leipzig, 1942, lk. 19.

Niisuguseks sidepidamise vahendiks said teaduslikud ajakirjad, millest esimestena hakkasid ilmuma «Journal des sçavans» (praegu «Journal des savants») Prantsusmaal ja «Philosophical Transactions» Inglismaal.

Nende ajakirjade eelkäijateks olid ühelt poolt Frankfurdis Maini ääres ja Leipzgis suurte raamatumesside puhul väljaantud kataloogid, nn. «Messrelationen», mis ilmusid juba alates XVI sajandi lõpust 2 korda aastas mahukate kvartformaadis vihikute³, teiselt poolt poliitilisi päevasündmusi kajastavad pamfletid, ajalehed ja almanahhid. Teaduslik kirjavahetus ja messikataloogid andsid ajakirjadele sisu, ajaleht ja almanahh vormi ja levitamismeetodi.

Mõtte anda välja ajakiri, mis annaks ülevaate Euroopa maa-des ilmunud raamatutest ja tooks ära uudised teaduse ja kunsti alal, algatas Prantsusmaal François Eudes de Mézeray (1610—1683), kuninga historiograaf. Talle anti ka vastav privileeg 1663. a. Et aga Mézeray sattus ebasoosingusse, teostas selle mõtte Jean-Baptiste Colbert⁴ (1619—1683) Minister Colbert oli koon-danud enda ümber väikese õpetlaste ringi, kellest said ajakirja kaastöölised ja hiljem tema poolt loodud akadeemiate⁵ liikmed. Ajakirja esimeseks toimetajaks oli Denis de Sallo (1626—1669), Pariisi parlamendinõunik. Pöördudes ajakirja esimeses numbris, mis ilmus 5. jaanuaril 1665. a., lugejate poole, kirjutas Sallo, et ajakirja «Journal des sçavans» eesmärgiks on tutvustada kirjan-duse uudiseid nii Prantsusmaalt kui mujalt Euroopast. Seejuures ei avaldata mitte ainult ilmunud raamatute nimekirju, vaid mär-gitakse ka, millest neis räägitakse ja milleks võivad nad kasuli-kud olla.⁶

Peale selle avaldatakse ajakirjas veel õpetlaste kirju, disser-tatsioone, memuaare ja nekrolooge koos tööde bibliograafiaga. Seega võib 5. jaanuari 1665 lugeda teadusliku informatsiooni alguseks.

Oma retsensioonides kritiseeris Sallo teravalt teoloogilist kir-jandust ja kiriklikku tsensuuri. Seetõttu sattus ta vastuollu jesuiitidega, mille tulemusena ajakiri suleti juba sama aasta 30. mär-tist pärast 13. numbril ilmumist.⁷

Kuid juba järgmisel aastal hakkas «Journal des sçavans» uuesti ilmuma, tänu Colbertile, kes selle väljaande vastu huvi tundis ja teda akadeemiatele vajalikuks täienduseks pidas.⁸ Uueks

³ J. Kirchner, lk. 41.

⁴ Л. В. Каминер. Библиография и критико-библиографические журналы во Франции периода просвещения 1750—1789. Москва, 1959, lk. 73.

⁵ Académie des inscriptions (Raidkirjade Akadeemia), asut. 1663. a.; Académie des sciences (Teaduste Akadeemia), asut. 1666. a.; Académie d'architecture (Arhitektuuri Akadeemia), asut. 1671. a.

⁶ J. Kirchner, lk. 22.

⁷ Л. В. Каминер, lk. 74.

⁸ Samas.

toimetajaks sai abee Jean Gallois (1632—1707), kes pöördus oma-korda lugejate poole, määrates ajakirja edasise poliitika. Ta kirjutas, et «Journal des sçavans'i» eesmärgiks on anda lugejale ülevaade kõikidest parematest raamatutest, lubas aga edaspidi loobuda teravatest retsensioonidest, millega paljud lugejad rahul polnud, ja koondada kõik jõupingutused raamatute sisu kriitikata refereerimisele.⁹ Sellele seisukohale jäigi ajakiri kogu oma ilmumise vältel.

Kuigi esialgu pidi ajakiri ilmuma üks kord nädalas, muutus tema perioodilisus sageli. Nii ilmus 1669. a. ainult 4 numbrit, 1670. a. üks number ja 1671. a. kolm numbrit.

Ka refereeritavate raamatute valikus esines «Journal des sçavans'i» algerioodil sageli juhuslikkust. Vaatluse alla võeti tähtsate uudisteoste kõrval ka tähtsusetuid raamatuid. Esines isegi pseudoteadusliku iseloomuga töid, mis töid ilmselt väljamõeldud teateid. Näiteks räägitakse reisikirjas Ida-Indiast, et Tseiloni saarel on koobas, mille seinale Aadam omaenese käega on üles märkinud maailma loomise sündmused.¹⁰ Eriti suuri etteheiteid tehti ses suhtes Gallois' järel toimetaja kohale asunud De la Roque'ile (1598—1686), kes muutis ajakirja aegunud raamatute ja kahtlaste anekdootide kogumikuks, viies sellega alla tema autoreedi.¹¹

1701. a. läks ajakiri otseselt riigikantsleri korraldusse. See märgib ajakirja ajaloos esimese perioodi lõppu. Toimetaja asendati redaktsioonikolleegiumiga, mis koosnes silmapaistvatest õpetlastest mitmesugustelt erialadelt. Redaktsioonikolleegiumi esimeheks valiti üks kolleegiumi liikmeid.

Alates 1739. a. sai kolleegiumi esimeheks riigikantsler. See vabastas ajakirja tsensuurist ja andis talle erilise autoriteedi, kuid kohustas olema kuulekas kuningale ja valitsevale kirikule.¹² Stabiliseerub ajakirja perioodilisus — alates 1724. a. hakkab ta ilmuma üks kord kuus. Erilist tähelepanu pööratakse informatsioonile uutest raamatutest, haarates kaasa uusi maid — Skandinaavia riike ja Venemaad. Nii teatab keegi ajakirjanik Moskvast, et tsaar on lasknud ehitada Moskvasse 300-kohalise haigla, kus on ka suur saal anatoomia ja kirurgia õpetamiseks.¹³ Samas tuuakse 1708. a. jooksul Moskvast ilmunud raamatute loetelu, mis on trükitud sama aasta alguses Hollandist saabunud uute vene trükitähtedega. Raamatute hulgas on geomeetria, navigatsiooni ja mitmesuguste relvaliiikide õpikuid.

1760. aastateks saavutas «Journal des sçavans» oma teadusliku reputatsiooni kõrgpunkti. Pidades sidet kõigi Euroopa akadeemiate

⁹ К. Р. Симон, lk. 169.

¹⁰ Journal des sçavans 25. juun 1677, lk. 188.

¹¹ Л. В. Каминер, lk. 81.

¹² К. Р. Симон, lk. 167.

¹³ Journal des sçavans 31. août 1709, lk. 428.

ja teaduslike seltsidega, kujunes ta teaduse küsimustes kõige autoriteetsemaks üleeuroopaliseks ajakirjaks. Ei olnud ühtegi vähegi tähelepanuväärset raamatut Euroopas, mille ilmumine poleks kajastunud «Journal des sçavans'i» lehekülgedel, kus anti tema sisukas ja põhjalik iseloomustus. Nii näiteks leiavad käsitlemist Benjamin Franklini Philadelphias teostatud elektrialased vaatlused ja katsed ¹⁴, Louis Racine'i teos oma isa Jean Racine'i tragöödiate kohta ¹⁵, Voltaire'i teosed ¹⁶ ja Peterburis ilmunud vene akadeemikute Nikolai Fussi ja Leonhard Euleri tööd.¹⁷

Seda saavutati tänu Kuningliku Raamatukogu raamatukoguhoidjale, õpetatud raamatuteadlasele J.-P. Bignonile (1662—1743), kellel olid sidemed teadlastega kõigist Euroopa maadest.¹⁸

Ajakirjale tegid kaastööd Leibnitz, Bernoulli'de perekond, Voltaire ning Newton. Malesherbes (1721—1794), kes 1750. aastatel oli tsensuuris juhtival kohal, püüdis alalisele kaastööle tõmmata ka Jean-Jacques Rousseau'd, soovides kindlustada talle tagasihoidliku, kuid kindla elatusallika, kuid Rousseau keeldus ettekäändel, et tal tuleks siis teha referaate raamatutest, millest suurem osa teda ei huvita.¹⁹

Oma retsensioonides suhtus ajakiri lugupidamisega autoriteetidesse. Peamist tähelepanu pöörati teaduslikule poleemikale, hoidudes tol ajal, see on Prantsuse kodanliku revolutsiooni eel, esilekerkinud teravatest ühiskondlik-poliitilistest küsimustest, mis tekitasid tohtu hulga kirjandust. Kui Diderot ja D'Alembert hakkasid välja andma oma kuulsat entsüklopeediat, leidsid selle esimesed köited põhjalikku käsitlemist ajakirjas.²⁰ Kui aga tema väljaandjad sattusid valitsuse tagakiusamise alla, hakkas «Journal des sçavans» piirduma ainult lühikeste teadetega üksikute köidete ilmumise kohta, jagades samal ajal kiitust entsüklopedistide vastastele.²¹

Usuküsimustes jäi ajakiri lõplikult konservatiivsele seisukohale. Referaadid neil teemadel olid sageli ümber trükitud jesuiitide ajakirjast «Journal de Trévoux» (1701—1767)

Oma põhilise eesmärgi kõrval — informeerida õpetlasi teaduse uudistest, püüdis «Journal des sçavans» äratada ka laia avalikkuse tähelepanu. Seepärast hakati tema lehekülgedel käsitlema ka ilukirjanduse probleeme²² ja isegi teaduse küsimustes on märgata tugevat populariseerivat tendentsi.

¹⁴ Journal des sçavans, juin, 1752, lk. 111.

¹⁵ Samas, déc., 1752, lk. 520.

¹⁶ Samas, janv., 1753, lk. 240.

¹⁷ Samas, août, 1755, lk. 65.

¹⁸ Л. В. Каминер, lk. 83.

¹⁹ К. Р. Симон, lk. 170.

²⁰ Journal des sçavans, oct., 1751, lk. 197; nov., 1753, lk. 372.

²¹ Л. В. Каминер, lk. 77.

²² Journal des sçavans, déc., 1755, lk. 332 analüüsitakse Prantsuse Akadeemia luulekonkursile esitatud luuletusi.

Kuni Prantsuse kodanliku revolutsioonini püüdis ajakiri säilitada oma lehekülgedel muutumatult rahu, mitte lasta end segada poliitilistest sündmustest. Nii ta lõpetaski oma eksisteerimise novembris 1792. a. «mitte enam leides kaitsjaid, ostjaid ega lugejaid ja isegi bibliograafid unustasid teda matta oma nekroloogides».²³

Mõistes «Journal des sçavans'i» suurt tähtsust informatsiooni- ja teaduslikuna, hakkasid mitmete maade kirjastajad teda ümber trükkima ja tõlkima. Nii ilmusid ajakirja esimesed köited Saksamaal ja Itaalias ladina- ja itaaliakeelsetes tõlgetes. Pidevalt hakkasid ümbertrükkimisega tegelema Hollandi kirjastajad, kes andsid välja ajakirja 1. köitest alates kuni tema ilmumise lõpuni. Holland oli kujunenud Euroopa suurimaks kirjastuskeskuseks oma suhteliselt suurema trükivabadusega. Seetõttu sisaldavad «Journal des sçavans'i» Hollandi väljaanded sageli materjale, mida Pariisi väljaannetes ei lubatud trükkida. Seda märgib ka Hollandi väljaande alapealkiri aastatel 1721—1753.²⁴ Kuigi Prantsusmaal keelati Hollandi väljaanne ära, levis see laialdaselt välismaal ja ka Prantsusmaa provintsidest tänu oma odavusele, olles tõsiseks konkurendiks Pariisi väljaandele.

XVIII sajandi jooksul anti ajakirja korduvalt uuesti välja ka Pariisis, vastavalt sellele, kuidas lõppes tiraaž üksikutel aastatel. Ka nendes väljaannetes esineb mõnikord täiendusi, mis esimeses väljaandes puudusid. Seetõttu on raske leida kahte täiesti identset ajakirja komplekti.

Ajakirja väljaandmise idee levis Prantsusmaalt ka teistesse maadesse. Nii tekkis ajavahemikul 1668—1750 enam kui 130 perioodilist väljaannet, mis olid suuremal või vähemal määral mõjutatud ajakirjast «Journal des sçavans» ja avaldasid peamiselt informatsiooni raamatutest. Enamik neist aga eksisteeris väga lühikest aega.²⁵ Erandiks on ainult käsitletavat kaks ajakirja ja «Acta eruditorum», mis ilmus Saksamaal 1682—1782.

«Journal des sçavans» tõi seni peamiselt poliitilisi päevasündmusi kajastavasse ajakirjandusse uue elemendi — kirjandusliku ja teadusliku kriitika. Ta jääb kõige tähtsamaks raamatute bibliograafiaks täppisteaduste, loodusteaduste ja humanitaarteaduste alal kuni XVIII sajandi keskpaigani, see on erialaste bibliograafiade tekkimiseni.

Ajakiri hakkas uuesti ilmuma 1816. a. restauratsiooni ajal ja jätkab ilmumist tänapäevani. Olles humanitaarse kallakuga, on ta kaotanud endise üldteadusliku tähtsuse.

²³ Л. В. Каминер, lk. 78.

²⁴ Augmenté de divers articles qui ne se trouvent point dans l'édition de Paris.

²⁵ Näit. Giornale di Letterati di Roma (1668—1679), Acta medica et philosophica Hafniensia (1673—1680).

LE
JOURNAL
DES
SCAVANS,

De l'An M. DC. LXV.

Par le Sieur

DE HEDOUVILLE.

Acc. 46, 531.

A AMSTERDAM,

Chez PIERRE LE GRAND.
M. DC. LXXXIV. &

Ajakirja «Journal des sçavans» Hollandi väljaande 1. köite tiitelleht.

Kuigi ajakiri oli oma ilmumise algusest peale väga populaarne, on tänapäeval tema täielikke komplekte säilinud võrdlemisi vähe. NSV Liidus on need olemas V. I. Lenini nim. NSV Liidu Riiklikus Raamatukogus ja NSV Liidu Teaduste Akadeemia Raamatukogus. Londonis leidub «Journal des sçavans'i» täielik komplekt vaid Briti Muuseumi ja Kuningliku Seltsi raamatukogudes,²⁶ USA-s kohtame teda ainult Harvardi ülikooli raamatukogus.²⁷

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus puudub «Journal des sçavans'i» Pariisi väljaanne, on aga tema Amsterdami ümbertrükk, mis hakkas ilmuma 1679. a. Tagant järele, aastatel 1683—1685 anti välja ka ajakirja esimesed köited 1665—1677. Seega on TRÜ Teaduslikus Raamatukogus mõningate lünkadega ajakiri «Journal des sçavans» aastakäigud 1665—1719. Ajakiri on väikeseformaadiline (13×7,5 cm), köidetud tumepruuni nahka. Köidete seljad on kuni 1728. aastani rikkalikult kullaga kaunistatud. Ornamentid on aga tuhmunud ja mitmete köidete nahkkaaned koidest rikutud. Puuduvad aastakäigud 1754—1773, 1777 ja üksikud köited aastatest 1743, 1747, 1749.

Ajakiri jätkub 1817 aastast Pariisi väljaandega, mis ilmus nüüd suuremas formaadis nimetuse all «Journal des savants». TRÜ Teaduslikus Raamatukogus on ajakirja tellitud 1940. aastani. Pärast sõda pole tellimist uuendatud.

Hoopis teiselaadiline on samal, 1665. a. kaks kuud hiljem Londonis ilmuma hakanud «Philosophical Transactions: giving some accompt of the present undertakings, studies, and labours of the Ingenious in many considerable parts of the world», mis on kuni käesoleva ajani Londoni Kuningliku Seltsi ajakirjaks.

Euroopa vanim teaduslik selts — The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge — tekkis XVII sajandil, kodusõja segastel aegadel. Tol ajal oli Inglismaal rohkesti poliitilisi ja usulisi klubisid. Nende eeskujul hakkas 1645. a. Londonis koos käima grupp mehi, kes tundsid huvi loodusteaduste vastu. Kohtuti igal nädalal kindlal päeval, et arutada Koperniku hüpoteesi, komeetide olemust, lümfisõlmede ja vereringe küsimust ja muid loodusteaduse probleeme.²⁸ Nendest kohtumistest tekkis 1660. a. Londoni Kuninglik Selts, mille esimeseks presidendiks sai lord Brouncker ja sekretäriks Henry Oldenburg,²⁹ kelle algatusel hakkaski ilmuma esimene inglise teaduslik ajakiri.

Henry Oldenburg sündis Breemenis 1615. a. Huvitav on märkida, et tema isa oli sealse gümnaasiumi õpetaja, hiljem aga

---

²⁶ World List of Scientific Periodicals. Vol. 2. London, 1964.

²⁷ Union List of Serials in Libraries of the United States and Canada. Part 2. Ann Arbor, 1960.

²⁸ British Universities Encyclopaedia. Vol. 8. London, s. a., lk. 820.

²⁹ Th. Thomson. History of the Royal Society. London, 1812, lk. 2.

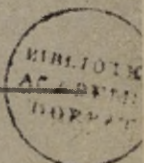
PHILOSOPHICAL
TRANSACTIONS:
GIVING SOME
ACCOMPT
OF THE PRESENT
Undertakings, Studies, and Labours
OF THE
INGENIOUS
IN MANY
CONSIDERABLE PARTS
OF THE
WORLD.

Vol I.

For Anno 1665, and 1666.

In the SAVOY,
Printed by T. N. for John Martyn at the Bell, a little with-
out Temple-Bar, and James Allestry in Duck-Lane,
Printers to the Royal Society.

Gustav Adolfi poolt 1632. a. asutatud Tartu ülikoolis kõnekunsti ja poeesia professoriks.³⁰ Breemeni linna raad saatis 1653. a. Henry Oldenburgi kirjaga Cromwelli juurde Londonisse, kuhu ta jäigi kodulinna konsulina. Inglismaal tutvus ta Robert Boyle'i (1627—1691) ja teiste teadlastega ning valiti üheks esimeseks Kuningliku Seltsi liikmeks. Oldenburg pidas laialdast kirjavahetust Leibnitzi, Spinoza, Huygensi, Malpighi ja paljude teiste Euroopa teadlastega ning tema kaudu oli Londoni Kuninglik Selts informeeritud teaduse saavutustest kõigis maades. 1665. a. tekkis aga sellest kirjavahetusest, samuti Kuninglikus Seltsis teostatud katsete ja vaatluste protokollidest regulaarne perioodiline väljaanne. Juba varem oli Kuninglik Selts kavatsenud hakata välja andma ajakirja, aga et midagi polnud ära tehtud selle mõtte teostamiseks, otsustas Oldenburg isiklikul vastutusel igal kuul avaldada kõige tähtsamad materjalid, mis Kuningliku Seltsi liikmed ja välismaa teadlased talle olid edasi andnud. Ta teeb vastava ettepaneku Kuningliku Seltsi nõukogu istungil 1. märtsil 1665. Nõukogu kiidab ettepaneku heaks, määrates ajakirja toimetajaks Henry Oldenburgi ja väljaandmise ajaks iga kuu esimese esmaspäeva, kui on selleks olemas küllaldaselt materjali.³¹ Ajakirja esimene number ilmuski esmaspäeval, 6. märtsil 1665. Nii algas kuulus köidete seeria, millele inglise XIX sajandi bioloog Thomas Henry Huxley on andnud järgmise hinnangu: «Kui oleksid hävinud kõik maailma raamatud, välja arvatud «Philosophical Transactions», võib julgesti öelda, et füüsika-alaste teaduste alused jääksid kõigutamata ja kahe viimase sajandi tohutu vaimne progress oleks suuremalt osalt, kuigi lünklikult, registreeritud».³² Ajakirja esimese köite pühendab Oldenburg Kuninglikule Seltsile, mis näitab, et selle väljaandmine polnud mitte seltsi, vaid Oldenburgi isikliku ettevõtte. Eessõnas teeb Oldenburg teatavaks ajakirja eesmärgi informeerida teadlasi avastustest, katsetest ja vaatlustest nii Inglismaal kui mujal Euroopas, et sellega kaasa aidata teaduse edendamisele.

Esimese numbri sisukord, mis nagu järgmisteski numbrites on ajakirja esimesel leheküljel, loetleb artiklid prilliklaaside parandamisest Roomas, Jupiteri vööndite vaatlustest Inglismaal, viimase komeedi liikumisest, paljude vaatluste ja katsete tulemustest külma kohta koos termomeetri arutluste ja katsetega, loo väga imelikust koletust vasikast, omapärasest tinamaagist Saksamaal, Ungari arstimipillidest, Ameerika vaalapüügist Bermuuda saartel, edukatest pendli vaatlustest merel ja lõpuks toob nimestiku filo-

³⁰ J. Zedler. Grosses vollständiges Universallexicon. Bd. 25. Halle u. Leipzig, 1740.

³¹ M. Ornstein. The Role of the Scientific Societies in the Seventeenth Century. New York, 1913, lk. 149.

³² Samas, lk. 150.

soofilistest raamatutest, välja antud Toulouse'is Pierre de Fermat (1601—1665) poolt.

Artiklid on kirjavormis, kuna nad on väljavõtted Oldenburgile või teistele Kuningliku Seltsi liikmetele saadetud kirjadest.

Paljusid ajakirja lehekülgi täidavad tema algaastail tuntud füüsiku ja keemiku Robert Boyle'i kirjad, kes oli silmapaistvaks kujukaks inglise teaduses enne Newtonit.

Esimese teatena Madalmaade loodusteadlasest Anton Leuwenhoeckist (1632—1723) Kuningliku Seltsi arhiivis on hollandi arsti Regnier de Graafi kiri Oldenburgile 1673. a., kus räägitakse, et keegi härra Leuwenhoeck on ehitanud mikroskoobid, mis on senisest palju paremad.³³ Kirjaga on kaasas lühike Leuwenhoecki artikkel, milles ta kirjeldab mesilast ja täid. Sellest ajast peale on Leuwenhoeck enam kui 50 aasta jooksul pidevas kirjavahetuses Kuningliku Seltsiga, teatades 375 artiklis ja kirjas kõigist oma vaatlustest ja avastustest. Ta avaldas «Philosophical Transactions'is» oma artikli punastest verelibledest ja kirjad arvukatest mikroskoopiliste loomade vaatlustest.³⁴ Tänuks ajakirjale abi ja julgustuse eest teeb Leuwenhoeck oma tütrele korralduse saata pärast oma surma Kuninglikule Seltsile mikroskoobid, millega ta kogu elu oli töötanud.³⁵

Ajakirja väljaandmise teisel aastakümnel ilmus selle lehekülgedele Isaac Newtoni (1642—1727) nimi. Newton valiti Kuningliku Seltsi liikmeks 1672. a. ja presidendiks 1703. a., millisele kohale jäi ta kuni oma surmani. Kohe pärast Kuninglikku Seltsi valimist hakkavad «Philosophical Transactions'is» ilmuma tema tööd. Nii kirjeldab Newton ajakirjas enda leiutatud peegelteleskoopi.³⁶ Samal aastal avaldab ta ka oma valguse ja värvide teooria,³⁷ väites, et «see on kõige imelikum, kui mitte kõige tähtsam avastus, mis on seni tehtud looduses».³⁸ Newtoni valgusteooria saab terava kriitika osaliseks Huygensi jt. poolt ja ajakirja järgnevatel numbrites tuleb Newtonil korduvalt kaitsta oma teooriat.³⁹ Peale nimetatud artiklite esitab Newton Kuninglikule Seltsile veel oma tööd valguse omadustest, tähtsamatest värvide nähtustest ja valguse emissiooniteooria.

Ajakirjas «Philosophical Transactions» on avaldanud artikleid peaaegu kõik Euroopa tähtsamad loodusteadlased. Me leiame siit Huygensi, Malpighi, Franklini, Réaumuri, hiljem Davy, Herscheli, Faraday ja Bunseni nimed. Prantsuse astronoomile Auzout'le ja itaalia astronoomile Cassinile oli ajakiri rahvusvahe-

³³ Philosophical Transactions, vol. 8, No. 97, 1673, lk. 6037

³⁴ Samas, vol. 12, No. 133, 1676, lk. 821—831.

³⁵ M. Ornstein, lk. 155.

³⁶ Philosophical Transactions, vol. 7, No. 81, 1672, lk. 4004—4007.

³⁷ Samas, vol. 6, No. 80, 1672, lk. 3075—3087.

³⁸ M. Ornstein, lk. 160.

³⁹ Philosophical Transactions, vol. 7, No. 84, 1672, lk. 4091—4093; vol. 7, No. 85, 1672, lk. 4014—5018; vol. 8, No. 96, 1673, lk. 6087—6092.

liseks lahinguväljaks, kus nad oma erinevate vaadete eest võitlesid, pidades üksteisega sidet Kuningliku Seltsi kaudu. Ajakirja 51. köites 1760. a. leidub ka vene teadlase S. P. Krašeninnikovi Kamtšatka kirjelduse 10. peatüki tõlge. Ajavahemikus 1757—1790 on ajakirjale hulgaliselt kaastööd teinud arst Erasmus Darwin, Charles Darwini vanaisa, samuti esineb siin ka tema isa Robert Darwini nimi. Ka Tartu õpetlane K. E. von Baer oli Londoni Kuningliku Seltsi liige ja 1867. a. autasustas teda Kuninglik Selts Copley medaliga embrüoloogia- ja võrdleva anatoomia alaste tööde eest.⁴⁰ Järgmisel aastal kinkis Baer Kuninglikule Seltsile oma töö «Berichte über die Anmeldung eines mit der Haut gefundenen Mammuths» (St. Petersburg, 1866)⁴¹ Ajakirjas «Philosophical Transactions» pole aga Baer oma töid avaldanud.

Ajakiri pühendab peamise tähelepanu loodusteadustele, jättes kõrvale teoloogia ja ühiskonnateadused. Kõige rohkem artikleid on füüsika, astronoomia, meteoroloogia, botaanika, zooloogia, mineraloogia ja arstiteaduse alalt, mõnevõrra vähem geograafia, põllumajanduse ja navigatsiooni alalt. Palju tähelepanu on pööratud teaduslike instrumentide ehitamisele ja täiustamisele. Kuid ka retsensioonid ja referaadid uutest raamatutest on ajakirja alaliseks osaks juba esimesest numbrist peale. Käsitlemist leiavad aga peamiselt füüsika-, matemaatika- ja meditsiinialased raamatud. Seejuures tuleb veel rõhutada, et inglise ajakiri on täiesti vaba prantsuse ajakirja «Journal des sçavans» populaarteaduslikust tendentsist.

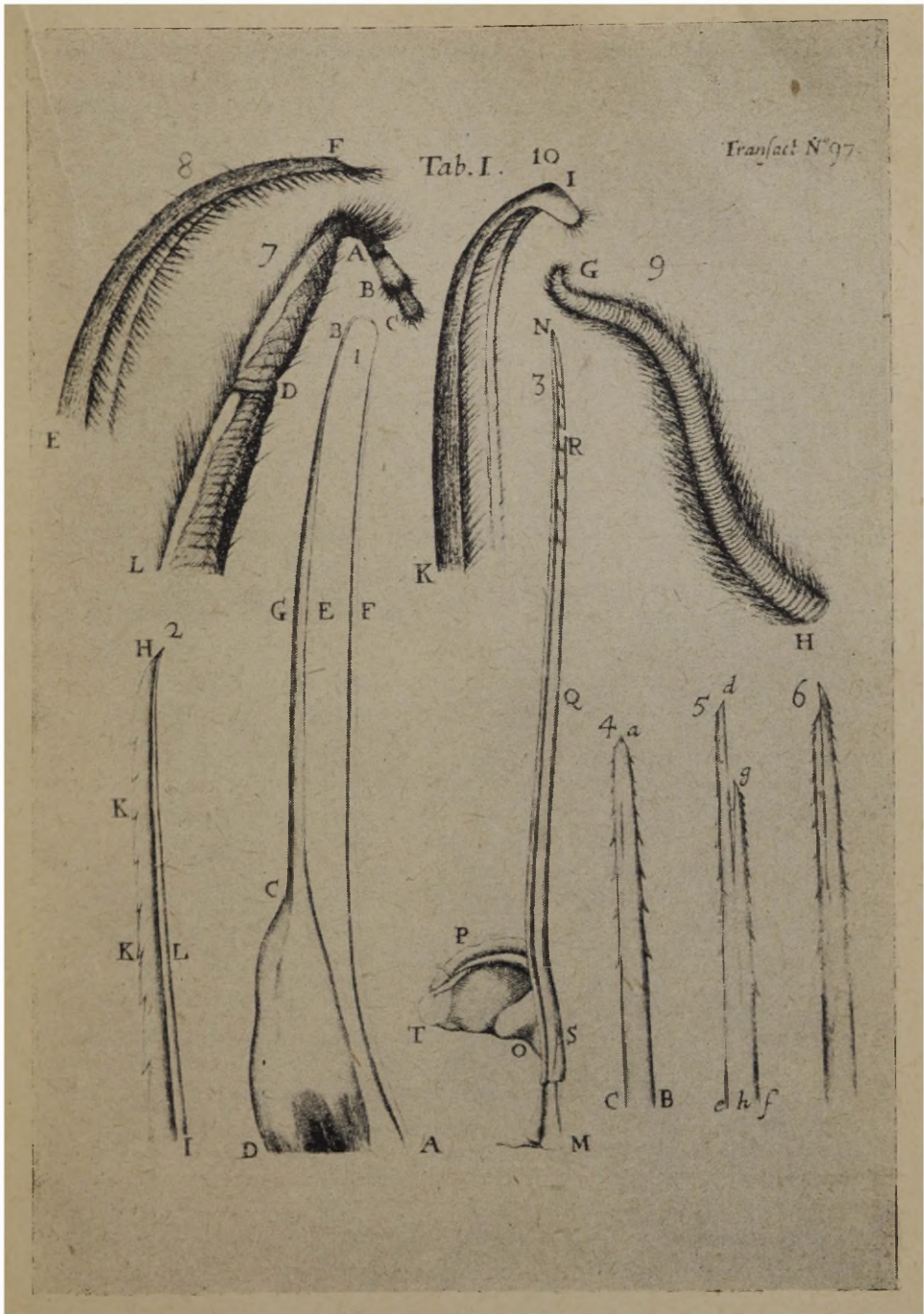
Ajakirjal «Philosophical Transactions» on teaduse arendamise seisukohalt väga suur tähtsus, eriti tema ilmumise algperioodil. Informatsioon teaduslikest töödest ja nende tööde avaldamine olid suureks julgustuseks teadlastele ja andsid neile jõudu võitluses vana skolastilise teadusega, mille pooldajad olid tol ajal veel enamuses ja sageli pilkasid eksperimentaalse teaduse harastajaid.

Kui näiteks tehti katseid atmosfäärifüüsika põhiliste seaduste avastamiseks, kus muuhulgas kaaluti ka õhku, näis see tegevus tavalisele mõistusele usumatult rumal ja mõttetu. Isegi kuningas Charles II, Kuningliku Seltsi patroon, kes sõbraliku huviga jälgis seltsi tegevust, naeris valjusti, kui kuulis, et istungitel Gresham College'is (Kuningliku Seltsi istungite koht) ei tehta midagi muud, kui viidetakse aega õhu kaalumiselega.⁴² Ajakiri aga innustas teadlasi jätkama katseid ja vaatlusi ja ilma temata oleks teaduse areng toimunud aeglasemalt ja jäänud vähemalt mõne

⁴⁰ Adjudication of the Medals of the Royal Society for the Year 1867 by the President and Council. — Philosophical Transactions, vol. 157, part 2, 1867, tiitellehele järgnev pagineerimata leht.

⁴¹ Presents Received by the Royal Society, with the Names of Donors. — Philosophical Transactions, vol. 158, part 2, 1868, Appendix, lk. 16.

⁴² The Record of the Royal Society of London. 3rd ed. London, 1912, lk. 44.

A. Leuwenhoeck. Mesilase nōel mikroskoobis vaadelduna. — Philosophical Transactions, vol. 8, No. 97, 1673.

aastakümne võrra maha sellest, mis nüüd saavutati XVII sajandi jooksul.

Kuni 1753. aastani oli ajakirja väljaandmine Kuningliku Seltsi sekretäride isiklikuks asjaks. 1665—1677 andis teda välja esimene sekretär Henry Oldenburg. Selle aja jooksul ilmus 136 numbrit, kusjuures Oldenburgi nimega on seotud 34 artiklit (tõlkijana või autorina) Tänu Oldenburgi energiale ja visadusele ilmus ajakiri regulaarselt iga kuu. Oldenburg ei lahkunud Londonist isegi siis, kui katk 1665. a. juunist kuni 1666. a. märtsini ja Londoni põlemine 1666. a. septembris katkestasid Kuningliku Seltsi istungid.⁴³ Kuid tema laialdane kirjavahetus välismaaga, mis oli peamiselt küll teaduslik, aga osalt ka poliitiline, äratas inglise õukonnas kahtlusi ja 20. juuni 1667. a. vangistuskäsuga paigutati ta enam kui kaheks kuuks Towerisse.⁴⁴ See katkestas ka «Philosophical Transactions'i» ilmunise nendeks kuudeks (juuli—august 1667).

Pärast Oldenburgi surma (1677) muutus ajakirja perioodilisus ebaregulaarseks ja aastatel 1680—1682 ning 1688—1691 ei ilmunud see üldse. Tema asemel andis Kuningliku Seltsi sekretär Robert Hooke (1635—1703) välja kogumikku «Philosophical Collections» 1679—1682.

1691. a. hakkas «Philosophical Transactions» uuesti regulaarselt ilmuma, jätkudes nüüd katkestamatult tänapäevani. Teda annavad välja Kuningliku Seltsi sekretärid ja järgnevalt: Richard Waller (1691—1692); Hans Sloane, arst ja loodusteadlane (1693—1713); Edmund Halley, astronoom (1713—1721); James Jurin, arst (1721—1727); William Rutt, arst (1727—1730); Cromwell Mortimer, arst (1731—1752).

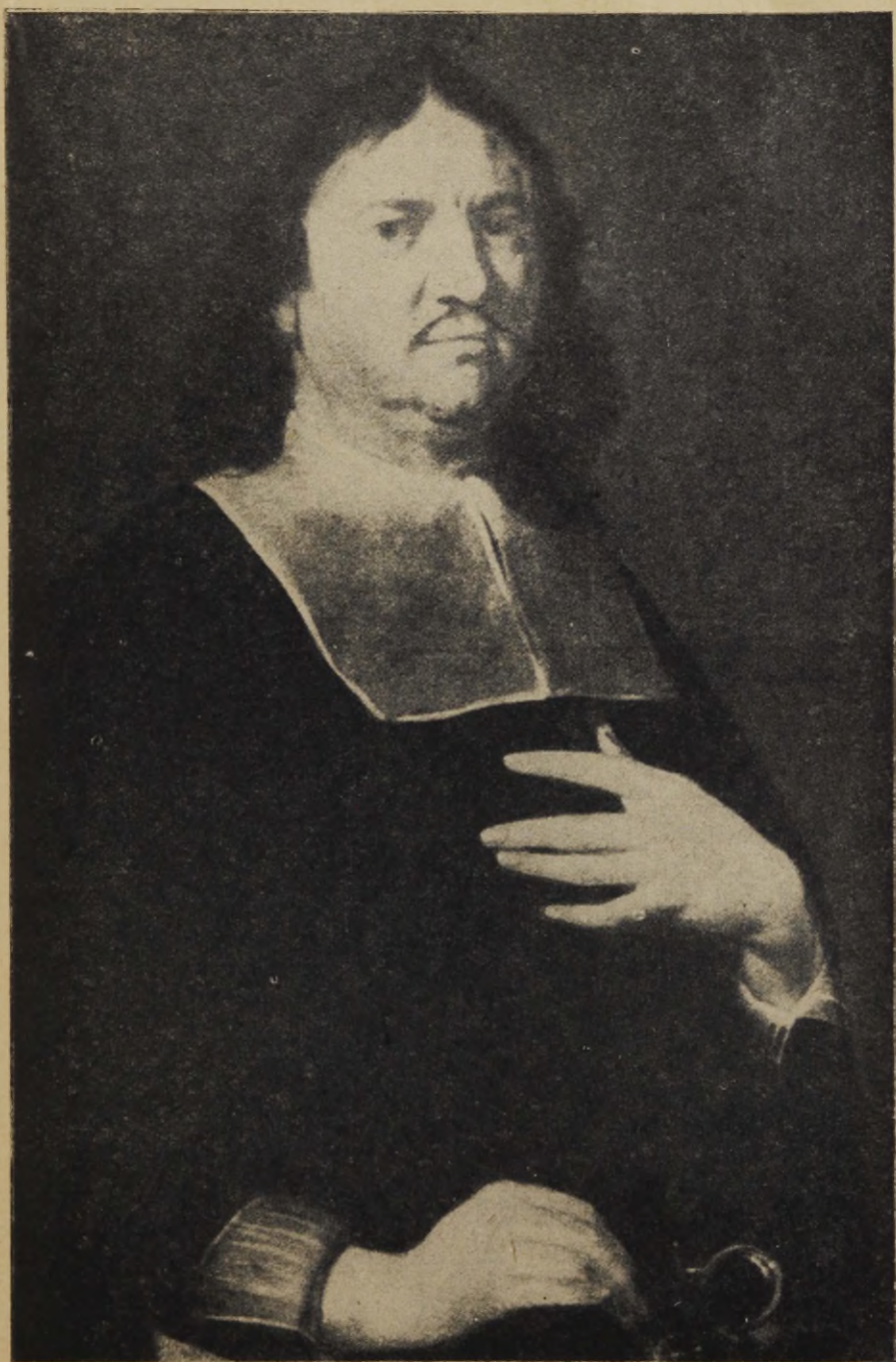
1753. a. reorganiseeriti ajakiri. Tema väljaandmise eest hakkasid nüüd vastutama Kuningliku Seltsi president ja nõukogu. Kuna kaastöö hulk oli suurenenud, valiti nõukogu hulgast «Committee of Papers», kelle ülesandeks oli välja valida avaldamisele tulevad tööd.

Alates 1887. a. jagunes ajakiri kahte seeriasse: seeria A — matemaatika- ja füüsika-alased tööd; seeria B — bioloogia-alased tööd. 1792. a. muudeti suuremaks ajakirja formaat, nagu see on tänapäeval. 1832. a. ilmus esimene köide ajakirjast «Abstracts of Papers, Printed in the «Philosophical Transactions» from 1800». Sellest väljaandest arenes mõne aasta jooksul «Proceedings of the Royal Society», mis ilmub samuti kaheseerialisena kuni tänapäevani.

Et ajakirja vastu kohe alguses suur huvi tekkis, kinnitab fakt, et teda nagu prantsuse ajakirjagi hakati tõlkima ja ümber trükkima. Viis esimest köidet ilmusid ladinakeelses tõlkes Frankfur-

⁴³ The Record of the Royal Society of London, lk. 26.

⁴⁴ Dictionary of National Biography. Vol. 14. Oxford, 1921—1922.

Henry Oldenburg.

dis 1675. a.⁴⁵ ka anti teda samal ajal välja Leipzgis ja Amsterdams.

«Philosophical Transactions'i» levikut näitab ka see, et teda võib leida väga paljudes Euroopa ja Ameerika raamatukogudes. Selle ajakirja täielik komplekt alates tema esimesest köitest 1665. a. on näiteks 12 Londoni raamatukogus ja peale selle veel umbes 20 Inglismaa raamatukogus väljaspool Londonit⁴⁶ Samuti on üle 30 Ameerika Ühendriikide raamatukogu selle ajakirja täieliku komplekti omanikud⁴⁷ Ka Venemaa suuremad raamatukogud on tundnud huvi selle väljaande vastu. Nii on NSV Liidu Teaduste Akadeemia Raamatukogus ja V. I. Lenini nim. NSV Liidu Riiklikus Raamatukogus ajakirja täielik komplekt alates esimesest köitest ja mõlemad raamatukogud jätkavad selle tellimist ka tänapäeval. M. E. Saltõkov-Štšedrini nim. Riiklikus Avalikus Raamatukogus on ajakirja mittetäielik komplekt Pariisi, Amsterdami ja Leipzigi väljaannetes. Ka see raamatukogu tellib ajakirja mõlemat seeriat tänapäevani.

Arvestades ajakirja suurt väärtust teaduste ajaloo seisukohalt, anti 1964. a. Londonis seoses ajakirja 300. a. juubeliga uuesti välja esimesed 46 köidet aastatest 1665—1750 ja esimese 70 köite koondsisukord (1665—1780)⁴⁸.

Kuigi juba 1802. a. Tartu ülikooli esimese rektori prof. G. F. Parroti koostatud, raamatukogule vajaliku füüsika-alase kirjanduse nimestikus, mille ta esitas ülikooli kuratooriumile, seisab «Philosophical Transactions» esimesel kohal⁴⁹, õnnestus raamatukogul seda ajakirja muretseda alles 1830. aastal, mil ta vanus oli juba 165 aastat. Nähtavasti polnud kerge leida ajakirja täielikku komplekti tema ilmumise algusest peale, mida peeti aga väga vajalikuks. Selle hankimiseks astus ülikooli raamatukogu esimene direktor Karl Morgenstern kirjavahetusse Londoni raamatukaupmehe John Boothiga, kelle kaudu oli varemgi raamatukogule muretsetud mitmesuguseid inglise väljaandeid.

13. mail 1828 teatabki John Booth oma kirjas kahest müügil olevast ajakirja komplektist, millest paremini säilinud eksemplar maksab 150 gini ehk 157 naela 10 šillingit ja teine mitte nii hästi säilinud, kuid arvatavasti ka täielik eksemplar, maksab 120 naela. Selle kirja lõpul on Morgensterni märkus: «Tellitud täielik eksemplar hinnaga 150 gini».⁵⁰

⁴⁵ J. Kirchner, lk. 23.

⁴⁶ World List of Scientific Periodicals. Vol. 2. London, 1964.

⁴⁷ Union List of Serials in Libraries of the United States and Canada. Part 4. Ann Arbor, 1960.

⁴⁸ Переиздание периодики. — Бюллетень ЮНЕСКО для библиотек, т. 18, № 4, 1964, lk. 197.

⁴⁹ Raamatutellimise nimestikud. — TRÜ Teaduslik Raamatukogu käsikirjade osakond. Ülikooli raamatukogu fond (ÜR) 618, l. 4.

⁵⁰ J. Booth prof. W. F. Clossiussele 13. V 1828. — ÜR 590, l. 16—17.

Enne aga, kui see ajakiri raamatukogusse jõudis, möödus veel kaks aastat. Vahepeal käis John Booth selle isiku majas, kellele ajakiri kuulus ja kontrollis leht-lehelt läbi kõik köited. Tulemustest teatas ta kirjas 7 mail 1829, märkides, et umbes 1000 tabelist ajavahemikust 1665—1775 puudub 10, samuti puudub 40. köite lisa. Kuna need köited olid väga ammu ilmunud, polnud kahjuks enam võimalik neid täiendada. Kuid Booth kirjutas edasi, et tervikuna on see võrratu komplekt, mis suurepäraste tingimuste tõttu veatult on säilinud, ja et on haruldane juhus saada nii vanast väljaandest nii täielik eksemplar.⁵¹ Kahjuks ei maini Booth selle isiku nime, kellele raamatud kuulusid.

Raamatud saadeti Londonist teele Riiga 1830. a. augustis. Kahte kasti oli pakitud «Philosophical Transactions» kd. 1—119 (1665—1829); koondsisukord esimese 70 (1665—1780) köite kohta ja selle jätk köidetele 71—110 (1781—1820); üks köide Robert Hooke'i «Philosophical Collections» ja Thomas Thomsoni «History of the Royal Society».⁵²

Kui teade sellest jõudis ülikooli raamatukogusse, pöördus direktioon ülikooli rektori poole palvega taotleda Riia tollivalitsusest luba kastid avamatult Tartusse edasi toimetada.⁵³

Ajakiri on köidetud helepruuni nahka. Köite äärde on pressitud kitsas ornament, mis ümbritseb nii kaane sise- kui väliserva. Kaunistatud on ka raamatu selg, kuhu on kullatud tähtedega trükitud ajakirja nimetus, köite number ja aasta. Kuigi esimese kuue aasta jooksul oli ajakirja formaat väiksem, on köited väliselt täiesti ühtlased, sest köitmisel on kaante jaoks kasutatud ühtlase suurusega formaati, mis 1.—6. köiteni kuni 2,5 cm lehekülgede äärest kaugemale ulatub. Seest on raamatud terved ja puhtad, ainult paari arstiteadusliku sisuga artikli juurde on tingida tehtud täiendavaid märkusi ja lehekülje äärtel võib leida pliiatsiga tehtud ristikesi.

1840. a. tuli John Boothi käest järgmine saadetis ajakirjaga «Philosophical Transactions», mis sisaldas köiteid 120—130 aastatest 1830—1839. Selle ostuga lõpeb ajakirja hankimine Londonist. Edaspidi hakatakse teda ostma üksikute köidete kaupa vastavalt tema ilmumisele Leipzigist, K. F. Köhleri raamatukauplusest.

Nii on TRÜ Teaduslikus Raamatukogus ajakirja täielik komplekt alates 1665. a. katkestamatult kuni 1937. a. seeria «A» osas ja 1929. aastani seeria «B» osas. Järgneb lünk kuni Teise maailmasõja lõpuni. Uuesti hakati teda raamatukogule tellima 1946. aastal.

Lõppkokkuvõttes võiks öelda, et esimesed teaduslikud ajakirjad on üheks väärtuslikumaks ja huvitavamaks osaks TRÜ Tea-

⁵¹ J. Booth K. Morgensternile 7. V 1829. — UR 590, l. 18.

⁵² J. Booth K. Morgensternile 30. III 1830. — UR 590, l. 20.

⁵³ Raamatukogu direktor ülik. rektorile 29. VIII 1830. — UR 35, l. 22.

dusliku Raamatukogu fondides. Kuna teaduste areng peegeldub kõige selgemini just pikema aja jooksul ilmunud perioodilistes väljaannetes, ei kaota need ajakirjad kunagi oma tähtsust teaduste ajaloo seisukohalt.

СТАРЕЙШИЕ НАУЧНЫЕ ЖУРНАЛЫ В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТГУ

Л. Кильк

Резюме

XVII век был периодом быстрого подъема развития естественных наук. Поэтому в различных странах появилась необходимость в получении непрерывной информации, которая не удовлетворялась путем личных переписок. Это и привело к изданию научных журналов, первыми из которых начали издаваться «Journal des sçavans» во Франции с 5-го января 1665 г. и «Philosophical Transactions of the Royal Society of London» в Англии с 6-го марта 1665 г.

«Journal des sçavans» был первым реферативным журналом, дававшим обзор вышедших в свет книг, охватывая все европейские страны. Несмотря на то, что в первые годы издания журнала встречалась случайность в выборе реферируемых произведений и даже псевдонаучной информации, в шестидесятые годы XVIII века он представлял собой самый авторитетный общеевропейский журнал по научным вопросам. В «Journal des sçavans» сотрудничали известнейшие ученые — Лейбниц, Ньютон, семья Бернулли и др. Он остается важнейшей библиографией книг до середины XVIII века, т. е. до появления отраслевых библиографий. Журнал выходит и сейчас, но потерял свое прежнее значение.

В Научной библиотеке ТГУ с некоторыми пробелами имеется указанный журнал в Амстердамском издании, содержащий 1665—1779 гг и его продолжение «Journal des savants» 1817—1940.

Достижения естественных наук отражает английский журнал «Philosophical Transactions», основанный секретарем Лондонского Королевского Общества Генри Ольденбургом. В журнале описывают свои наблюдения, опыты и изобретения классики науки — Ньютон, Левенгук, Мальпиги, Гюйгенс, Франклин, Реомюр и многие другие, кому «Philosophical Transactions» придавал смелость в борьбе со средневековой схоластической наукой. Библиотеке Тартуского университета удалось достать полный комплект «Philosophical Transactions» в 1830 году через

лондонского книготорговца Джон Бута. Светлокоричневый кожаный переплет журнала очень хорошо сохранился. Пробелы появились в годы Второй мировой войны.

THE OLDEST SCIENTIFIC PERIODICALS IN THE SCIENTIFIC LIBRARY OF TARTU STATE UNIVERSITY

L. Kilk

Summary

The 17th century was a period of rapid development of natural sciences. It led to the publication of scientific periodicals, as the private correspondence of scientists could not satisfy the needs of information. The first scientific journals were the «Journal des sçavans», published in France by Denis de Sallo, and the «Philosophical Transactions», published in England by Henry Oldenburg.

The first number of the «Journal des sçavans» appeared on January 5, 1665. The journal reviewed scientific books published all over Europe, and gave an account of new discoveries, experiments and findings. In the issues of the first years we sometimes find pseudoscientific information, but by the middle of the 18th century it became the most authoritative means of scientific intercommunication between France and the rest of the Continent. Among the contributors were Leibnitz, Newton, Bernoulli a. o.

The «Journal des sçavans» was the most important bibliography of books published till the middle of the 18th century. The journal appears up to the present, but it has lost its former importance.

In the Scientific Library of Tartu State University we find the Amsterdam copy of the «Journal des sçavans», the years 1665—1779 with some gaps, and its continuation «Journal des savants» for the years 1817—1840.

The volumes of the English magazine «Philosophical Transactions» contain articles on experimental physics and biological science and reviews of new books. Newton, Leeuwenhoek, Huygens, Malpighi and many other scientists communicated with the journal, getting from it aid and encouragement in their original research work.

The Library of Tartu University bought the complete set of the journal from the London book-seller John Booth in 1830. These light-brown leather bindings are very well preserved. In the later period, especially in the years of the Second World War there are some gaps.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

R. Parmas. Perioodiliste väljaannete komplekteerimine Tartu ülikooli raamatukogus XIX sajandi teisel poolel ja XX sajandi algul (kuni 1917. a.)	3
P. Пармас. Комплектование периодических изданий в библиотеке Тартуского университета во второй половине 19-го и начала 20-го вв. (до 1917 г.) Резюме	21
R. Parmas. Der Erwerb von periodischen Schriften in der Tartuer Universitätsbibliothek in der zweiten Hälfte des 19. und am Anfang des 20. Jahrhunderts (bis zum Jahre 1917). Zusammenfassung	23
Fr. Puksoo. Tartu ülikooli raamatukogu 1920. aastail	26
Фр. Пуксоо. Библиотека Тартуского университета в 1920-х годах. Резюме	48
Fr. Puksoo. Die Universitätsbibliothek Tartu in den zwanziger Jahren des zwanzigsten Jahrhunderts. Zusammenfassung	49
V. Leek. Ivan Fjodorovi trükitud raamatud Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus	51
В. Лээк. Книги, напечатанные Иваном Федоровым, в Научной библиотеке ТГУ Резюме	60
V. Leek. Die von Iwan Fjodorow gedruckten Bücher in der Wissenschaftlichen Bibliothek der Universität Tartu. Zusammenfassung	60
L. Kilk. Vanimad teaduslikud ajakirjad Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus	62
Л. Кильк. Старейшие научные журналы в Научной библиотеке ТГУ Резюме	78
L. Kilk. The Oldest Scientific Periodicals in the Scientific Library of Tartu State University. Summary	79